

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Дипломски рад
Југословенско-амерички односи 1954-1955. године

Ментор:
проф. др Љубодраг Димић

Студент:
Стефан Павловић ИС 14/31

Београд 2020. године

САДРЖАЈ

	Страна
1. Предговор	3
2. Увод	5
3. Питање отварања Југославије према Сједињеним Америчким Државама	12
3.1 Сукоб Југославије и Информбироа	12
3.2 Почетак сарадње Југославије и САД-а	16
3.3 Преломна 1953. година	21
4. Економска и војна сарадња	23
4.1 Преглед економских односа после сукоба са Информбироом	23
4.2 Економски односи 1954. године	28
4.3 Економски односи 1955. године - Марфијева и Далесова мисија	40
4.4 Војна сарадња	49
5. Преговори и компромисна решења	55
5.1 Нови курс у америчкој спољној политици и однос према Југославији	55
5.2 Случај Ћилас	57
5.3 Балкански савез и америчка стратегија на Балкану	60
5.4 Споразум о Трсту и САД	67
6. Нови политички односи	72
6.1 Нова ера у спољној политици Југославије	72
6.2 Хрушчовљева посета Београду и став САД-а	74
6.3 Амбасадорска конференција у Београду	79
6.4 Утицај америчке културе и филма на југословенско друштво	80
6.5 Емигранти и исељеници	81
6.6 Амбасаде и конзулати	83
Закључак	86
Списак извора и литературе	89

1. ПРЕДГОВОР

Сукоб са Совјетским Савезом и његовим савезницима у лето 1948. године битно је променио положај Југославије на спољнополитичком плану. Југославија је сада морала да нађе начин како да се одупре притисцима којима је била непрестано изложена од стране земље која јој је служила као узор и идеолошки модел коме је непрестано тежила. С друге стране, трпела је притиске од земаља „сателита“ које су служиле као продужена рука Совјетског Савеза у Европи. Југославија се нашла у тешкој економској и финансијској ситуацији па је морала потражити помоћ од Запада, пре свега од Сједињених Америчких Држава. Земља се још увек није опоравила од рата који је опустошио Европу и свет, требало је обновити привреду, уложити у инфраструктуру и обнову државе, а за то су Југославији била потребна велика новчана средства и материјална помоћ. Сједињене Државе су могле тренутно да јој послуже као ослонац и као партнер за сарадњу, иако идеолошки на супротним странама, претња од Совјетског Савеза успела је да приближи ове две државе. Временом се у Југославији на челу са Јосипом Брозом Титом изродила политика балансирања између Истока и Запада, која је у многоме одредила положај државе у биполарном свету.

Главни циљ овог рада јесте да се покаже развој односа између Југославије и Сједињених Држава и како је то утицало на југословенску спољну и унутрашњу политику као и сагледавање последица које су произишле из тог односа. Иако је главна замисао да се обраде 1954. и 1955. година, рад садржи шири хронолошки оквир како би се имала што јаснија слика о наведеним догађајима. На почетку је дат преглед односа Југославије и Сједињених Америчких Држава, потом је посебно дат преглед од 1948. године тј. од сукоба са Информбироом до почетка 1954. године. Затим су обрађене 1954. и 1955. година, а крајња хронолошка граница је Далесова посета Југославији. На крају је дат општи закључак и анализирани су утицаји на касније догађаје. Рад је истраживачки и писан је на основу објављене литературе и необјављене архивске грађе. Што се тиче архивске грађе, она је у доброј мери очувана и била је од користи за сагледавање појединих догађаја како би се цела тема сагледала из што више различитих извора. Архивска грађа нам је омогућила да добијемо неке информације којих нема у објављеним изворима и литератури, а од велике помоћи били су Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије и Архив

Југославије. Архивску грађу чине писма, телеграми, ноте, прегледи посланстава, разни економски и политички извештај који су од велике помоћи при сагледавању појединих веома битних или мање битних историјских догађаја и налажењу што прецизнијих и поузданијих статистичких података. Ту се налазе и „извори из прве руке“.

Југословенско-америчким односима бавили су се многи аутори и ова тема је у доброј мери истражена. Од великог значаја за овај период је књига Драгана Богетића, *Југославија и Запад 1952-1955. Југословенско приближавање НАТО-у*, као и књига Ивана Лаковића, *Западна војна помоћ Југославији 1951-1958* која даје доста података за војне односе и докторска дисертација Ивана Лаковића, *Војни односи Југославије и САД 1948-1961. године*. Такође су значајне и књиге Лорејн Лис, *Одржавање Тита на површини. Сједињене Државе, Југославија и Хладни рат*; Предраг Симић, *Тито и НАТО. Успон и пад друге Југославије*; Александар Животић, *Вашиingtonска конференција 1951. Југословенско приближавање САД*; Предраг Ј. Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948-1965*; Ранко Петковић, *Несврстана Југославија и савремени свет*; Радина Вучетић, *Кока-кола социјализам*. Добар преглед хладноратовских дешавања дају и књиге: Љубодраг Димић, *Југославија и Хладни рат. Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита (1944-1974)*, Дарко Бекић, *Југославија у Хладном рату. Односи с великим силама 1949-1955.* и Џон Луис Гедис, *Хладни рат. Ми данас знамо*. Ту су још и *Документа ЦИА о Југославији 1948-1983* које је приредио Момчило Павловић као и Зборници радова *Југославија у Хладном рату* из 2010. године, *Спољна политика Југославије 1950-1961* из 2008. године и *Велике силе и мале државе у Хладном рату* из 2005. године. Када говоримо о економским односима, поред архивске грађе значајна је докторска дисертација Милан Ј. Игрутиновића, *Југословенско-амерички економски односи (1954-1968)*. Тршћанском кризом бавили су се Бојан Димитријевић и Драган Богетић у делу *Тршћанска криза 1945-1954. Војно-политички аспекти*. Увид у међународне уговоре и дипломатске акте даје трећи том књиге *Балкански уговорни односи 1876-1996*, коју је приредио Момир Стојковић, а поред тога значајна су документа о спољној политици Сједињених Држава (*The Foreign Relations of the United States*).

Разлаз Југославије са Совјетским Савезом и њено отварање према Западу, пре свега успостављање односа са САД, представљају кључне догађаје у историји релативно младе југословенске државе. Ово ће у великој мери одредити њен пут као једне од најјачих држава „трећег света“.

2. УВОД

Комунистички режим у Југославији је од самог почетка најавио нови заокрет у спољној политици. Режим који је владао раније под династијом Карађорђевић у међуратном периоду и окупациони режим из времена рата изгубили су тло под ногама када се власт стабилизовала крајем 1945. године. Овај нови покрет настао је као самоникли и домаћи покрет који је покренула комунистичка герила која је имала разгранату мрежу народноослободилачких одбора широм земље. То је један ослободилачки покрет који је био добро организован и временом је признат од стране савезника. Један од главних покретача те идеологије била је Бољшевичка револуција где су силовите речи бољшевика и демагошке паролe освојиле власт у Русији 1917. године.¹

Године између 1945. и 1955. обележиле су долазак комуниста на власт, сукоб са Совјетским Савезом, као и сарадња са Западом. Југославија се у то време нашла као стетиште сукоба између западног и источног културног модела. Међутим, тај сукоб настао је још раније, већ 1928. године када је комунистичка партија још била у илегалу, и била је спремна да се супростави монархистичком моделу државе који је тада био заступљен у Краљевини Југославији, у великој мери под француским утицајем. Комунистичка партија Југославије прихватила је догме совјетске културе и сагледавала је свет кроз призму комунистичке марксистичке идеологије. Главна замисао такве идеологије била је револуционарно мењање капиталистичких и монархистичких режима и стварање праведног друштва за све његове припаднике.²

Према схватању свих снага које су имале узор у комунистичком моделу државе, револуција је требало да се одигра у две етапе: прво комунисти сарађују са својим истомишљеницима и стварају класну коалицију, а затим успостављају диктатуру пролетеријата и совјетски модел државе.³

Југословенски лидер Јосип Броз Тито је желео да Југославија буде што ближе Совјетском Савезу, међутим није желео да његова држава буде само обичан сателит и туђа продужена рука на Балкану и у Европи. Прве послератне године, до 1948. године,

¹ *Velike sile i male države u hladnom ratu: slučaj Jugoslavije*, zbornik radova, Beograd, 2005, 182. str.

² Исто, 321. str.

³ Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948-1965*, Београд 1996, 41. стр.

биле су време када су Југославија и СССР биле упућене на међусобну сарадњу, а положај Југославије зависио је од подршке Совјетског Савеза, док је Стаљин могао да толерише неке самосталне Титове иступе.⁴

Када је у децембру 1945. године прогласио формирање Федеративне Народне Републике Југославије, Јосип Броз Тито је знао да је стекао предност у земљи и да је влада у избеглиштву стављена у подређен положај. То је успео захваљујући томе што је показао да су се партизани показали као реалнија снага у земљи, а Велика Британија и Совјетски Савез су успоставили дипломатске односе са новом државом. Краљ Петар II Карађорђевић, који се налазио у избеглиштву, био је приморан на абдикацију. Међутим, САД су се и даље држале резервисано према Југославији, али ни Тито и његова влада нису били претерано наклоњени Сједињеним Државама. САД су биле земља која је међу првима признала Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца на конференцији у Паризу 1919. године. Обезбеђивале су Југославији део страног капитала, али су заостајале за Италијом и Немачком. Југославија је такође имала неизмирени дуг према САД још из Првог светског рата. Френклин Делано Рузвелт се активније бавио Југославијом 1941. године. Желео је да помогне Великој Британији да сузбије силе Осовине на Балкану, па је радио против тога да Југославија приступи Тројном пакту. Није признао окупациону поделу после слома Југославије у Априлском рату и наставио је да признаје Петра за краља.⁵

САД представљају државу у коју је непрестано мигрирало становништво како из целе Европе тако и из целог света. Те миграције представљају јако битан елемент за развитак америчке привреде, јер су тамо мигрирали углавном млади људи у потрази за послом и бољим животом. Од 1930. до 1950. године у САД се уселило 902 376 људи, а од 1820. до 1950. године укупно је мигрирало у САД 38 664 443 људи. Што се тиче југословенских држављана, по статистичким подацима из 1940. године, њих 37 640 се декларисало да им је српски матерњи језик, 115 440 хрватски и 178 640 словеначки.⁶ У Америци није постојао феудализам, што је омогућило америчкој буржоазији да се несметано развија ослобођена од феудалних стега и да створи развијено капиталистичко друштво. Сталан прилив усељеника је био доминантна појава у САД.

⁴ *Југославија у Хладном рату. Прилози истраживањима*, зборник радова, Београд 2010, 14. стр.

⁵ Lorejn Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2003, 19-20. стр.

⁶ *Монографија о САД. Опште карактеристике америчке привреде*, ДА МСП, ПА, 1950, 82, САД, 424287, 61. стр.

Они су могли слободно да се баве привредом, а постојао је и стални увоз капитала из Европе. Оно што такође карактерише САД јесу изванредна природна богатства као што су плодно земљиште, реке, шуме, рудна богатства, велики енергетски потенцијал на огромном географском простору са добрим стратешким положајем.⁷ Тај огроман географски простор се развијао захваљујући томе што на њему није било никаквих препрека и захваљујући константној државној стабилности. Та стабилност подразумевала је и заштиту домаће индустрије, интервенисање државе на пољу науке и технике, протекционистичким царинама и на сваки могући начин била је загарантована безбедност приватне својине.⁸

После уласка САД у Други светски рат поставило се питање ко ће постати реална снага на простору поцепане Југославије од постојећа два покрета отпора: четници/Југословенска војска у отаџбини (ЈВуО) под вођством Драгољуба Драже Михаиловића, верне краљу Петру II, или партизански/Народноослободилачки покрет отпора (НОП) на челу са Јосипом Брозом Титом. САД су 1942. године одлучиле да продуже програм најма и зајма Краљевској југословенској влади у избеглиштву. Међутим, на интервенцију Велике Британије и после гласина да Михаиловић сарађује са окупаторима, САД су 1943. године пристале да сарађују и са партизанским покретом отпора. Партизани су формирали своју владу крајем 1943. године, али уз посредовање Британаца у заједничку владу је требало да уђе Иван Шубашић, који је требао да се бори за краљеве интересе. Тако је настао споразум између Тита и Шубашића на острву Вису 1944. године, али је Иван Шубашић морао да призна АВНОЈ (Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије) за врховну снагу у земљи, док је народ требао плебисцитом да одлучи о судбини монархије. Рузвелт, Черчил и Стаљин су се договорили да партизани треба да преговарају са краљем и да партизанима не треба одмах да се призна потпуна контрола над Југославијом.⁹

Совјетски Савез је морао да ради уз сагласност са својим савезницима, али је сматрао да ће партизани у таквој ситуацији изаћи као доминантнија страна и веровали су да ће на крају ипак успети да изађу као апсолутни победници. СССР у тој фази рата

⁷ Јача концентрација и централизација капитала. По статистикама из 1940. године 29,9 % радне снаге је упуслено у индустрији, а у сеоској привреди, заједно са шумском привредом и риболовом, свега 18,8 %. Чиста продукција прерађивачке индустрије у 1929. години износила је 24, 7 милијарди долара према 9 милијарди долара продукције сеоске привреде. До Другог светског рата САД су се истицале у свету по експорту памука, дувана, кукуруза, пшенице, масти, воћа и др.

⁸ *Монографија о САД. Опште карактеристике америчке привреде*, ДА МСП, ПА, 1950, 82, САД, 424287, 69. стр.

⁹ Lorejn Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2003, 21-22 str.

није никако желео да квари односе са Великом Британијом, а био је и у прилици да помогне НОП-у. Стаљин је знао да ће партизани успети да освоје власт само уз помоћ Совјетског Савеза и веровао је да ће им помоћ Црвене армије бити преко потребна. Јосип Броз Тито се обратио за помоћ СССР-у тек у лето 1944. године, а том приликом је објавио Стаљину да нема поверења у Американце и Британце и да ће Црвена армија и НОП имати одлучујућу улогу у расплету догађаја на Балкану.¹⁰

Вишки споразум представља и директан удар на покрет Драже Михаиловића, јер је влада у Лондону одлучила да прекине са старим центром око кога се окупљало српско грађанство. Черчил је и сам говорио да му је циљ да се очува јака Југославија, а све у циљу да би колико толико удаљио југословенске комунисте од Москве. Међутим, у другој половини септембра 1944. године Тито је у тајности одлетео са Виса у Москву што је изненадило и Лондон и Вашингтон и њихово поверење према Титу додатно је опало. У Москви се расправљало о будућој војној сарадњи између НОВЈ-а и Црвене армије, а Тито је прихватио да војска буде под оперативом Црвене армије, као и то да учествују бугарске јединице. Победама које су извојевале Црвена армија и снаге Народноослободилачког покрета, партизански покрет је добио коначну битку за Србију и Југославију у целини, јер је успео да порази четнички покрет као главног супарника. Поражене су и колаборационистичке и квислиншке снаге. Тиме је утицај СССР-а додатно појачан, док је западни утицај још више ослабио.¹¹

Иако је Черчил желео да спречи совјетски продор у средњу Европу, амерички председник Френклин Делано Рузвелт је желео да се по сваку цену победи заједнички непријатељ, па му је била важнија победа над Немачком него то да ли ће Совјетски Савез имати политичку иницијативу у источној Европи и на Балкану. Американци нису желели да своје војнике пошаљу на неизвесно балканско ратиште, јер су сматрали да главни удар треба усмерити на Западни фронт.¹²

Титова војска је на крају рата нарасла на 800 000 људи, али је имала и великих губитака на Сремском фронту. Продрла је кроз Хрватску и Славонију, прешла преко граница Аустрије и Италије, да би се зауставила на реци Сочи пред новозеландском дивизијом која је била у саставу британске војске. Одатле је била приморана да се повуче према Трсту. То је отворило Тршћанско питање и оно ће стварати велике

¹⁰ Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd, 2014, Beograd 2014, 37-39 str.

¹¹ Isto, 40-43 str.

¹² Предраг Симић, *Тито и НАТО: успон и пад друге Југославије*, Београд, 2008, 8 стр.

проблеме Југославији у односима са Сједињеним Државама и другим западним земљама. Тито је био спреман да брани своје интересе од Американаца и Британаца чак и оружјем ако буде било потребно.¹³

Конференција на Јалти била је у фебруару 1945. године и разматран је између осталог и проблем Југославије. Иако је СССР створио предност у земљи, Американци су тражили слободу трговине, инвестирања и приступа информацијама. Френклин Делано Рузвелт је умро у пролеће 1945. године, а после тога ће доћи до нових потреса између СССР-а и Сједињених Држава. САД су тражиле да се у Источној Европи поштује систем самоопредељења народа, а Совјетски Савез је имао потребу да има главни утицај у тој области. САД су до доласка Харија Трумана за председника стекле примат велике силе у западном свету. Труман је прихватио уверење да према Совјетском Савезу треба заузети чвршћи став, посебно према експанзији у Источној Европи и на Балкану.¹⁴

Привремена влада Демократске Федеративне Југославије основана је 7. марта 1945. године, а тиме је престао паралелизам влада. Израђена је и нова Декларација Владе од 9. марта, а главни ослонац је налазила у Совјетском Савезу. Тито се у пролеће 1945. године нашао у Москви, где је 11. априла 1945. године потписао Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи. На Западу је то окарактерисано као политички и војни уговор. Американци су сматрали да је на тај начин поремећен систем равнотеже који је владао раније. Дотадашњи ратни савезници Американци су се упустили у најоштрију критику југословенског руководства, то је било захлађење односа унутар саме антифашистичке коалиције. У западној штампи Југославија је означавана као „совјетски сателит“, а Тито као „руски агент“ и као „Стаљинов човек“.¹⁵ Избори за Уставотворну скупштину су одржани у новембру 1945. године. На тим изборима Народни фронт је однео убедљиву победу над опозицијом, укинута је монархија и Петар II је лишен престола. Проглашена је Федеративна Народна Република Југославија.¹⁶

Иако су постојали затегнути односи између два савезника из рата, САД су 1945. године признале нову Југославију и почеле да јој шаљу помоћ преко УНРРА (Агенције

¹³ Исто, 24. стр.

¹⁴ Lorejn Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2003, 22-25 str.

¹⁵ Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd, 2014, 45-54. str.

¹⁶ Isto, 56. str.

Уједињених Нација за помоћ и обнову). Ричард Питерсон је постао први амерички амбасадор у Југославији. Међутим, један инцидент који се догодио у августу 1946. године изазвао је бурне реакције америчког врха државе. Тада су југословенски пилоти напали две америчке „дакоте“ изнад Бледа по Титовом наређењу, а онда су један авион оборили, док је други био приморан да се приземљи. И једни и други су кривили супротну страну, Југославија је оптужила америчке пилоте да су намерно прелетали авионима да би провоцирали, а у САД-у су говорили да Југославија тестира америчке снаге у договору са Совјетским Савезом. У Сједињеним Државама и у Великој Британији сада се појавио још већи страх од Совјетског Савеза. Черчил је 1946. године на Вестминстер колеџу у америчком граду Фултону говорио како се од Шћећина на Балтику до Трста на Јадрану спустила гвоздена завеса. Изразио је забринутост јер се Совјетски утицај проширио на Централну и Источну Европу. Отправник америчке амбасаде у Москви Џорџ Кенан је говорио да сва агресија почиње у СССР-у која је прва земља комунизма и да прети да пренесе своје идеје у велики број држава у свету. Он је понео надимак „отац хладног рата“. Кенан је сматрао да САД треба да се бране тиме што ће покушати да обуздају совјетски утицај Маршаловим планом, а исту улогу треба да имају и НАТО пакт и производња и усавршавање нуклеарног оружја.¹⁷

Југославија је временом желела да стекне улогу најмоћније силе на Балкану, као и да преузме улогу лидера међу социјалистичким државама у региону. Тито је почео да отвара питање балканске федерације на челу са Југославијом што компликује односе између Београда и Москве. Његова политика је ишла у правцу да се повежу Југославија, Бугарска и Албанија, а о корацима које је предузимао по том питању није детаљно извештавао Москву због чега му је Стаљин замерао. То се косило са Стаљиновом тежњом да се о свему он пита када је у питању судбина било које социјалистичке државе, јер је СССР требао да буде хегемон у свету комунизма.¹⁸

По завршетку рата, четири државе које су дошле у непосредни совјетски утицај су и Румунија, Бугарска, Југославија и Албанија. Када је власт освојена у Југославији, успостављене су везе пријатељства и савезништва. Оно што је много сметало Совјетском Савезу, када су у питању Балкан и Средоземље, то је укључивање Грчке и Турске у зону утицаја западних сила. Западне силе су знале да су те земље битне због свог географско-стратешког положаја и нису желеле да их препусте тако лако

¹⁷ Предраг Симић, *Тито и НАТО: успон и пад друге Југославије*, Београд, 2008, 31-35 стр.

¹⁸ *Југославија у Хладном рату. Прилози истраживањима*, зборник радова, Београд 2010, 16. стр.

совјетском утицају. Интерес Совјетског Савеза за Балкан може се посматрати из више углова. Пре свега СССР је наследио тежњу Царске Русије да има пресудан утицај на Балкану због овладавања стратешки важним тачкама, изласка на топла мора и контроле мореуза. Затим ту је и претензија да буде заштитник социјализма у балканским државама. Такође битно је да буде присутан на Балкану јер се граничио са Румунијом, Турском и морским путем са Бугарском.

Интерес САД за Балкан такође се може посматрати из више углова. Пре свега ту је настојање да постане водећа држава западне алијансе и да од других западних земаља преузме интерес за тај регион. Треба да истисне утицај друге суперсиле како би овладала стратешки веома битним тачкама. То су пре свега Грчка и Турска.¹⁹

Југославија је временом успела економски да превазиђе друге земље у суседству. Формирана је Савезна комисија за планирање која је разрадила први петогодишњи план како би се земља опоравила и економски ојачала. Инициран је и први свеобухватни програм национализације. Земља је до 1947. успела да обнови свој индустријски капацитет који је уништен у рату и да се поново врати стање како је било 1938. године. Совјетски Савез је давао кредите, али није у потпуности подржавао економски програм Југославије.²⁰

САД су у последњих неколико година напустиле политику изолационизма и почеле су да воде глобалну политику. Између осталог било је значајно то да ојачају Грчку и Турску кроз финансијску и војну помоћ. Требало је обратити посебну пажњу и на Југославију, ако буде потребно приближити јој се и подржати њену независност и у случају сукоба са Совјетским Савезом. То би био значајан потез у спољној политици, јер би се онда стекла велика стратешка предност, макар је приволети на неутралност ако буде било потребно у будућности. Мислило се и о случају да избије рат на Балкану шта би могло да се уради по питању војне ангажованости. У случају да избије рат између две суперсиле било би доста ризично за Југославију и друге балканске земље. Највише се зазирало од нуклеарног сукоба који би се негативно одразио на све државе.²¹

¹⁹ Ranko Petković, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet: spoljna politika Jugoslavije, 1945-1985*, Zagreb, 1985, 80-83 str.

²⁰ Lorejn Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2003, 29-30 str.

²¹ Ranko Petković, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet: spoljna politika Jugoslavije, 1945-1985*, Zagreb, 1985, 88str.

3. ПИТАЊЕ ОТВАРАЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРЕМА СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА

3.1 Сукоб Југославије и Информбироа

Совјетски Савез је у јесен 1947. године основао комунистички Информативни биро социјалистичких земаља или Коминформ у који су ушле комунистичке партије Италије, Француске, Совјетског Савеза и Источне Европе изузев Албаније. Основан је у Шкларској Поремби у Пољској и био је на неки начин наставак Коминтерне. Иако је понуђена помоћ Маршаловог плана²², која је проширена на целу Европу у јуну 1947. године, одбили су је Совјетски Савез и Источна Европа. Управо је Информбиро требао да буде противтежа Маршаловом плану и да спречи ширење западног утицаја на Источну Европу. На тај начин Стаљин је могао да стави комунистичке партије под чвршћу контролу. Потпреседник владе Г.М. Маленков је дао обећање да ће помоћи свим државама чланицама којима је помоћ потребна, док је совјетски теоретичар Жданов бацао кривицу на Запад који је желео да нападне Совјетски Савез. Југословенима је дат задатак од Стаљина да преузму вођство и да критикују идеологије комунистичких партија на Западу. Стаљин је желео и да стави Југославију под чвршћу контролу, па је наредио да се седиште Коминформа и његовог листа *За трајни мир, за народну демократију* смести у Београд. И у проценама Централне обавештајне агенције (ЦИА) у САД-у се говори да је та организација основана ради чвршће контроле над земљама сателитима и над комунистичким партијама на Западу.²³ Међутим, Титове амбиције биле су много веће и сматрао је да му припада много већа улога од оне коју му је Стаљин дао. Пре свега Југославија је морала да стекне водећи положај на Балкану. Због тога је склопила уговор са Албанијом 1946. године и Бледски споразум са Бугарском 1947. године, којима су требали да остваре царинску унију, изједначе валуту и развију привредне планове.²⁴ Уговор о пријатељству и узајамној

²² *Маршалов план* или *План европске обнове* је план САД о обнови послератне Европе који је разрадио Џорџ Маршал. План је предвиђао да државе разорене ратом добију помоћ како би обновиле привреду. На тај начин Американци су ширили свој утицај, а главни циљ је био да се сузбије комунизам и утицај Совјетског Савеза у Европи.

²³ Lorejn Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2003, 66-68. str.

²⁴ Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948-1965*, Београд 1996, 73. стр.

помоћи између НР Албаније и ФНРЈ потписан је у Тирани 9. јула 1946. године. Ту се у уводном делу говори како су Албанија и Југославија кроз своју историју имале заједничке непријатеље и да су успеле да се изборе за своју независност борећи се против фашистичке Италије и Немачке. Желе да овим уговором потврде своје нераскидиво пријатељство и учврсте културну и економску сарадњу. Требало је заједнички да бране своју слободу и независност у случају да буду нападнуте од стране неке треће силе. Позивају се на идеју Уједињених нација да се одржи мир у свету и залажу се за стабилност на Балкану. Уколико нека сила одлучи да нападне једну од потписница уговора, друга чланица јој пружа војну и сваку другу помоћ. Уговор остаје на снази двадесет година од дана потписивања уговора, а онда се аутоматски продужава на пет година уколико једна од потписница уговора не одлучи да га раскине.²⁵

Протокол о решењима историјске конференције делегација влада ФНРЈ и НР Бугарске је потписан у Бледу 30. и 31. јула и 1. августа 1947. године. Државе се слажу да се успоставе пријатељски односи после збацивања фашистичких режима и да се две државе повежу културно, политички и привредно. Решена су нека питања на граници, уведен је нови режим о двовласничким имањима дуж границе, олакшава се прелаз границе и укидају се улазне и излазне визе. Требало је успоставити и боље путне и железничке везе.²⁶

Маршалов план и Труманова доктрина²⁷ представљале су окосницу америчке спољне политике у првим послератним годинама. У САД-у су били свесни да амерички ресурси имају своје границе, па су кренули да обнављају центре моћи у Европи и Азији како би их интегрисали у светски капиталистички систем. С друге стране, Стаљин је ставио своје следбенике у подређен положај и тражио је да га извештавају о сваком кораку.²⁸

Стаљин је био незадовољан ставом да се државе сателити повежу у федерацију, пре свега је био незадовољан тиме што је Југославија хтела да има групу држава у југоисточној Европи које би биле предвођене Југославијом и које би зависиле од ње.

²⁵ Momir Stojković (prir.), *Balkanski ugovorni odnosi, III tom (1946-1996)*, Beograd 1999, 4-6 str.

²⁶ Isto, 136-138. str.

²⁷ *Труманова доктрина* представља спољнополитичку стратегију коју је изнео амерички председник Хари Труман 1947. године. Он је иницирао пружање хитне војне и економске помоћи Грчкој и Турској како не би пале под утицај комунизма јер представљају важне стратегијске тачке које су САД планирале да искористе. Труманова доктрина је утрла пут Маршаловој помоћи и Атлантском пакту.

²⁸ Џон Луис Гедис, *Хладни рат. Ми данас знамо*, Београд, 2003, 64-67 стр.

Југословенској делегацији која се нашла у СССР-у у фебруару 1948. године одбијен је захтев за зајам, а затим је одбијен и захтев да се закључи трговински уговор са Југославијом. Главни узрок оваквог става СССР-а била је иницијатива Тита и Димитрова да се створи источноевропска федерација која је оштро критикована раније у Букурешту. СССР је желео Балканску федерацију Бугарске и Југославије, али под његовим утицајем како би Тита стално имали на оку. Оно што је још био камен спотицања то су и ранији неспоразуми као што су југословенско критиковање понашања Црвене армије 1944. године, Титова изјава у Трсту, самоувереност појединих југословенских комуниста, тежња да се доминира Балканом. Све ово је јако оптерећивало југословенско-совјетске односе. Сукоб је нарочито ескалирао после повлачења совјетских војних и цивилних стручњака 18. марта 1948. године. Совјетски руководиоци упутли су писмо 27. марта 1948. године, где су изнели замерке комунистичкој партији у Југославији. Критика је изнета и на идеолошко-политичка и кадровска питања, а највише је критикован Тито и партијски врх.

Примедбе су изложене у пет главних поглавља:

- Антимарксистичка скретања у теорији, где је КП Југославије занемарила комунизам као главни циљ, потцењивање Стаљина и непознавање комунистичке доктрине
- Игнорисање СССР-а као водеће силе у социјалистичком свету
- Прецењивање сопствених снага и тежња ка доминацији на Балкану
- Класна борба је занемарена, поготово на селу где прети опасност од кулука
- Тајно деловање и недемократски односи у самој партији која нема програм, а не одржавају се ни конгреси

Стаљин је мислио да ће лако уклонити Тита и да ће стави КП Југославије под свој утицај, међутим потценио је његове способности. Тито се супроставио Стаљиновим нападима и својим неистомишљеницима. На Голом отоку, где се налазио логор за оне који су се супростављали режиму, завршили су сви они који су били претња за поредак у земљи. Информбиро је 28 јуна 1948. године објавио резолуцију где су осуђени Титови поступци. То је изазвало демонстације које су организовали југословенски комунисти, а Совјетски Савез је скоро у потпуности изгубио на значају у Југославији. У Југославији је започео процес колективизације,

тј. стварања сеоских задруга, где су на неким местима сељаци пружали жесток отпор. Отпочеле су и масовне миграције из села у велике градове. Одељење за заштиту народа (ОЗНА која је претеча УДБ-е) је спроводила на селима принудни откуп, посебно у селима Војводине и Славоније. Међутим, почетком педестих година ситуација ће се поправити када Југославија буде изградила привреду америчким новцем. Све ово је покренуло процес стаљинизације у Источној Европи.²⁹

САД су процениле да је помирење Београда и Москве мало вероватно и што дуже траје то ће теже бити постићи споразум. Кремљ није био у стању да пружи већи отпор Београду од оног који је пружио, јер би то довело до отвореног сукоба између Југославије и совјетског блока. Стејт департмент процењује да економске санкције СССР-а неће имати већег ефекта у сламању Југославије, већ ће напротив само повећати шансу да Југославија успостави економске везе са Западом. Оно што је чињеница јесте да Тито чврсто држи konce у рукама када је у питању КП Југославије, а има и чврсту контролу над војском и полицијом. Уколико би се догодило да се Тито уклони неким случајем увек би се нашао неко из партијског врха ко би могао да га замени као што су Ђилас, Ранковић и Кардељ. Тито није био вољан да улази у отворени сукоб са земљама совјетског блока осим у самоодбрани, јер је знао да у тој фази борбе Истока и Запада њему ствари не би ишле у корист. Поучен из искуства са Југославијом, СССР је настојао да не дозволи да у другим земљама совјетског блока дође до одметања. Совјети су били спремни да очисте комунистичке партије земаља сателита од свих оних који су имали тежњу да се издвоје из совјетског блока, а то су радили оштром партијском контролом и репресивним мерама. Тако је у Пољској прочишћен партијски врх, а појачана је антитоистичка пропаганда и слављене интернационалног комунизма чији је центар могла бити само Москва. Југославији је било потребно тржиште на које би могла да пласира своју робу. Да би изашла из тренутне позиције било јој је хитно потребно да економски ојача како би могла да настави да се и даље супротставља совјетском притиску.³⁰

²⁹ *Velike sile i male države u hladnom ratu: slučaj Jugoslavije*, zbornik radova, Beograd, 2005, 119-121. str. ; Предраг Симић, *Тито и НАТО: успон и пад друге Југославије*, Београд, 2008, 47-50. стр.

³⁰ Momčilo Pavlović (prir.), *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983*, Beograd 2009, 42-48. str.

3.2 Почетак сарадње Југославије и САД-а

Југославија је 1948. године радикално променила своју спољну политику, а главни проблем САД-а у то време је био присуство Совјетског Савеза у Средњој Европи и страх од совјетског утицаја на комунистичке партије у Италији и Француској. Сједињене Државе су имале атомску бомбу у свом ратном арсеналу, али плашила их је огромна совјетска војска која је била у стању да за седам дана дође из Немачке до Ла Манша. Совјетска армија ипак није била толико способна да контролише огромне територије које су под њеним утицајем, а њеним начином управе нису били сви задовољни. У Трумановој администрацији развила се стратегија „забијања клина“ између Совјетског Савеза и земаља које су биле предмет њиховог интересовања. Јавља се тактика „одржавања Тита на површини“ уз помоћ САД-а, а све у нади да ће и друге државе сателити следити пример Југославије.³¹

Југославија није могла да одолева блокади коју је спровео совјетски блок без војне помоћи и политичке помоћи Запада, пре свега САД-а. Владало је мишљење да ће се таквом политиком ојачати југоисточно крило НАТО пакта, што је значило да ће се осигурати још једна база из које ће моћи да се брани у случају совјетског напада. Тито је напустио идеју да је помирење са Совјетима могуће у зиму 1949. године. Међутима, са Албанијом и још неким мањим државама је чак трговао, док се народ у неким државама као што је Румунија позитивно изјашњавао о Титу. Југославија је у новонасталој политичкој ситуацији била приморана да попусти у неким спољнополитичким питањима, у питањима Грчке и Корушке. Када је СССР постигао споразум око Корушке у јулу 1949. године са западним савезницима, Југословени су то приказали као још једно забадање ножа у леђа. Што се тиче Грчке, Југославија је морала да учини уступак Западу тиме што је требало да прекине снабдевање грчких партизана. Тито је нашао оправдање за затварање границе према Грчкој изговором да монархофашисти прелазе границу и убијају југословенске граничаре. С друге стране, грчки партизани подржавали су Стаљина, што је била још један разлог за раскид са њима.³² Одбрана од економске блокаде, исцрпљеност од земаља совјетског блока и постизање задовољавајућих резултата у прехранбеној индустрији главни су разлог што

³¹ Предраг Симић, *Тито и НАТО: успон и пад друге Југославије*, Београд, 2008, 51-52. стр.

³² *Југославија у Хладном рату. Прилози истраживањима*, зборник радова, Београд 2010, 17. стр. ; Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948-1965*, Београд 1996, 77-79. стр.

су се Тито и партијски врх одлучили на брзу колективизацију. Последице такве политике довеле су југословенског сељака на руб пропасти и земљи је недостајало хране јер је пољопривреди нанета велика штета. Руководство државе суочавајући се са несташицом хране било је приморано увозити храну из иностранства и задуживати се узимајући кредите на Западу. Крајем 1948. и почетком 1949. године у Стејт департменту донета је тајна одлука да се помогне Југославији тако што ће јој се послати помоћ у храни и опреми.³³

Ствари су се много брже развијале у јануару 1949. године када је Совјетска политика довела до тога да Југославија мора да преговара са Сједињеним Државама. Пољска и Чехословачка су морале да прате совјетско вођство када је у питању економска политика, што је довело до ограничења трговинске размене са Југославијом. Међутим, оно што је битно јесте да Југославија неће радикално мењати спољну политику зарад економских олакшица. Оно што Југославија жели од САД-а јесу средства да би изградила сопствену индустрију која подразумева гвожђе, челик, петролејум и да створи залихе како би подигла своју економију. Петогодишњим планом Југославија је желела да подигне своју привреду, посебно после сукоба са Информбироом. САД су се позитивно изјашњавале о одлуци Југославије да ступи у економске везе са њом, јер би таква политика служила њеним интересима у европској сфери. У интересу им је било да сачувају Тита, а његова позиција је упркос привредним проблемима била неуздрана. Уз њега се налазе армија, полиција, партија и народне масе.³⁴

САД су процениле да би напад Совјетског Савеза на Југославију аутоматски угрозио Грчку и Италију, што није никако одговарало Американцима и другим државама на Западу. Међутим, сматрали су да Совјетски Савез неће смети да се упусти у тако нешто што ће довести до генералног конфликта. Американци су правили процене да уколико и дође до упада совјетске војске, они ће заузети северни део земље и Београд, али југословенска војска ће се повући у брдовити централни део и водиће герилске борбе. Румунија и Мађарска биле су главни центар где су требале да се окупе совјетске трупе, а совјетима би користила и руска зона у Аустрији као база одакле би била у могућности на предузме ваздушне нападе на Југославију. Међутим, југословенска

³³ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama, 1949-1955*, Zagreb 1988, 33-34. str.

³⁴ FRUS, 1949. Volume V, *Attitude of the United States toward the Yugoslav-Cominform dispute; efforts to provide economic assistance to Yugoslavia*, January 13 1949, p. 854-857

војска била је много јача од војски држава сателита. По бројности, квалитету и моралу стоји много боље од војски Албаније, Бугарске, Румуније и Мађарске. Сасвим је било сигурно да и Американци не би остали неутрални у овом сукобу.³⁵

Тито је први пут поменуо могућност размене са Западом у јулу 1949. године приликом говора у Пули. Он је том приликом изјавио да је желео трговину са Истоком на равној нози и да не жели да чека да му се они смилују. Уместо тога Југославија је могла да прода бакар, олово и друге руде на Западу и да добије од њих валуту којом би купила машине и друге ствари које су јој неопходне. Када су му земље совјетског блока замериле што тргује са империјалистичким силама, Тито је то овако објашњавао: „Кад продајемо свој бакар, ми купујемо машине, ми не продајемо своју свијест и своју душу већ само бакар“. Говори како источноевропске земље само врше пропаганду, а и оне тргују што је сматрао лицемерним, јер принципи су једно, а трговина је нешто сасвим друго.³⁶

Још крајем 1948. године Југославија је понудила неким америчким предузећима да откупе одређену количину бакра и олова у замену за неопходну опрему. Амбасада САД-а у Београду је подржала ово јер је сматрала да ће тако помоћи да се не попусти пред притисцима. Амерички председник Хари Труман одобрио је 18. фебруара документ Националног већа за сигурност којим се ублажава контрола извоза у Југославију. Ова одлука имала је политички карактер јер је било потребно одржати Тита на површини.³⁷ У САД-у је 1949. дошло до одређених привредних тешкоћа. У америчкој привреди морало је да дође до евентуалног прилагођавања јер је тада инфлација била на врхунцу. Током те године дошло је до стабилизације, цене су нешто ниже и показују константност. Проток индустријске производње и услуга био је већи него 1948. године. Запосленост и продуктивност сада расту за разлику од прве половине 1949. године, а САД се залажу за проширење сопствене привреде. Међутим, милион и по до два милиона људи је више незапослено него у 1948. години, а опадање послова довело је до пропасти многих малих предузећа. Такође и цене пољопривредних производа пале су за 15% крајем 1949. и почетком 1950. године. Такође дошло је и до пада извоза због исцрпљености доларских и златних резерви.³⁸

³⁵ FRUS, 1949, Vol. V, *Yugoslav-Moscow controversy as related to U.S. foreign policy objectives*, September 12, 1949, p. 947-951

³⁶ Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948-1965*, Београд 1996, 82-84. стр.

³⁷ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama, 1949-1955*, Zagreb 1988, 60-63. str.

³⁸ *Економски извештај*, ДА МСП, ПА, 1950, 81, САД, 42245, 30. јануар 1950, 9-15 стр.

Југославенска економија базирана је на пољопривреди, а карактерише је недостатак механизације. У току 1948. године извозила је 650 000 метричких тона житарица, а производња се одвијала застарелим методама. И трактори се користе у производњи и половина их је увезено после рата. Међутим, југословенска потражња за нафтом износи око 400 000 тона и процењује се да ће потреба за нафтом стално расти. Југославија је зависна од увоза каменог угља који јој је потребан у индустрији гвожђа и челика. Петогодишњим планом требало је да се повећа производња бакра, олова и цинка. Индустријски капацитет Југославије је удвостручен у односу на предратни, а велики део капацитета користи за производњу војне опреме. Смањење трговине са Истоком имало би за последицу чвршће везивање за Запад и настојање да се добију западни кредити. Суша која је задесила Југославију 1950. године довела је до велике глади и несташнице хране што је ослабило и одбрамбену способност државе. Труман је намеравао да издвоји 16 милиона долара помоћи и о томе је извести Сенат и Конгрес 24. новембра 1950. године. Пет дана касније та сума новца се увећана за још 38 милиона долара. Већина сенатора се сложила јер су то сматрали добром инвестицијом, јер је јефтиније тај новац дати Југославији која има 32 дивизије него одржавати једну америчку дивизију у Европи.³⁹

Главна замисао овакве политике Сједињених Држава је да заштити своје интересе у региону. На тај начин Југославија је била у могућности да штити себе и представља брану САД-у од притиска са Истока. Са ставовима председника Трумана сложило се и Министарство спољних послова. Конгрес се сложио без проблема и са предлогом Трумана да се помоћ увећа за додатних 38. милиона долара како је тражио у писму од 29. новембра 1950. године.⁴⁰ Преговори о војној сарадњи вођени су у тајности да се не би изазвало незадовољство у нижим партијским кадровима, а и због тога што би то могло да изазове СССР. Амерички Конгрес је усвојио у децембру 1950. године Закон о хитној помоћи Југославији. Месец дана касније Југославија је тражила војну помоћ од САД-а, Велике Британије и Француске. Оно о чему се разматрало јесте пријем Југославије и НАТО заједно са Шпанијом и Португалијом. Међутим, та идеја није се свидела Великој Британији и Француској, а ту идеју је са негодовањем одбацивао и Тито. На Западу се веровало да је тај савез само за демократске земље, а Тито је мислио да ће га такав потез коштати власти. Када је усвојен Закон о хитној помоћи

³⁹ Momčilo Pavlović (prir.), *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983*, Beograd 2009, 63-70 str. ; Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948-1965*, Београд 1996, 89. стр.

⁴⁰ FRUS, 1950, Vol. IV, *Editorial note*, November 1950, p. 1507

Југославији у децембру 1950. године, Тито је после месец дана затражио и војну помоћ. У Југославију је допутовао сенатор Џон Кенеди, док је у Пентагон отишао Коча Поповић који је тада био на положају начелника Генералштаба. Резултат ових посета било је склапање Пакта о војној помоћи, који је био потписан у Београду октобра 1951. године. САД, Велика Британија и Француска слале су оружје у Југославију која је била укључена у амерички Закон о узајамној помоћи. Када су 1952. године Грчка и Турска примљене у НАТО, отворила се и могућност војног повезивања Југославије са САД-ом и другим западним земљама. Југославија је потписала у фебруару 1953. године уговор о пријатељству са Грчком и Турском, који је предвиђао координацију војних команди. Међутим, то питање је и даље лебдело у ваздуху јер је захтевало радикалне мере у спољној политици.⁴¹

Од јесени 1951. године и током 1952. године многи југословенски грађани одлазили су у САД на школовање како би слушали разне курсеве. Приметан је већи број група официра и подофицира који су одлазили у Америку на обучавање у употреби најмодернијег оружја. Трошкови су падали на терет уговора о војној помоћи. Поред војних лица долази и стручни пољопривредни кадар који је остајао на пракси, као и стручњаци из разних области који су долазили на курсеве које организују разна удружења. Има југословенских грађана чије су школовање финансирале УН или разне америчке фондације. Армија је опремала своје студенте финансијски, инструктивно, потребним адресама и телефонима, а припадници армије знају енглески бар толико да се споразумеју. Њујорк је био полазна тачка за сва превозна средства до Европе, а војним и цивилним лицима помагале су и југословенске установе.⁴²

Југословенски званичници и службеници који су се налазили у САД-у пропагирали су туризам и популаризовали су своју државу. У извештају Генералног конзулата износи се да би било добро да се извесном броју исељеничке омладине омогући студирање тиме што би им се давале стипендије. Конзулат је радио на проширењу туристичке пропаганде и међу југословенским исељеницима и организовао је масовна путовања по Југославији. У извештају стоји да је већи број расељених лица са источне обале долазило у Калифорнију где су настојали да политички делују међу исељеничким колонијама или групама. Било је приметно како се појачавала делатност

⁴¹ Предраг Симић, *Тито и НАТО: успон и пад друге Југославије*, Београд, 2008, 73-77

⁴² *Извештај о доласку наших грађана у САД на школовање у току ове године*, ДА МСП, ПА, 1952, 75, САД, 49920, 3. јул 1952, 1. стр.

како четника, тако и усташа. У Сан Франциску је била четничка радио емисија, једном недељно по пола сата, чији је програм испуњен пропагандом. Постојало је и нерешено питање екстрадиције Артуковића.⁴³

3.3 Преломна 1953. година.

Карактер југословенско-америчких односа условљен је са више фактора. Пре свега значајем које су САД придавале Балкану и Југославији као централној сили која служи као део одбрамбеног фронта против Совјетског Савеза. Југославија је уживала и ауторитет као једина земља комунизма која се одупирала совјетској доминацији. Југославија је постала и значајан војни, политички и стратегијски фактор. Америчко тржиште је могло да прими више производа него што је примало. САД су се плашиле да Југославија не ојача превише, док се Југославија борила да се Американци не мешају у њене унутрашње ствари.⁴⁴

На председничким изборима у САД-у 1952. године демократска странка изгубила је изборну трку, а Хари Труман је отишао са места председника. Републиканци на челу са Двајтом Ајзенхауером најавили су нови заокрет у спољној политици. Он и државни секретар Џон Фостер Далес најавили су да треба смањити утицај комунизма у свету и развијати ако треба и нуклеарно наоружање да би се држава одбранила од могућих претњи. Међутим, у предизборној кампањи Ајзенхауер је говорио да предност даје дијалогу. Требало је и даље наставити са помагањем Југославије, јер је јака Југославија била гарант безбедности у том делу света. Иако није била чланица НАТО пакта, требало је да стане макар индиректно на његову страну и да својим примером предводи ослободилачки покрет међу сателитима.⁴⁵ Потписивање Споразума о пријатељству и сарадњи између Југославије, Грчке и Турске 28. фебруара 1953. године и Титово путовање у Велику Британију у марту 1953. године требало је да позитивно делује на сарадњу Југославије и Запада. Тако је америчка влада у јануару одобрила нову помоћ у износу од 20 милиона долара за санирање последица суше која је нанела велику штету

⁴³ Забелешка о интересантним питањима изнетим у извештајима Генералног конзулата у Сан Франциску за новембар-децембар 1951. и јануар 1952. године, ДА МСП, ПА, 1952, 75, САД, 42375, 1. стр.

⁴⁴ САД и ФНРЈ, ДА МСП, ПА, 1953, 78, САД, 49738, 16. стр.

⁴⁵ Lorejn Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2003, 171-174. стр.

привреди. После месец дана и Међународна банка је намеравала да додели Југославији нови кредит у износу од 30 милиона долара да би унапредила тешку индустрију.⁴⁶

Стаљинова смрт 5. марта 1953. године променила је војни и политички положај Југославије. Сада је постојала бојазан да ће се смањити интересовање за сарадњу са Југославијом, а Стаљинов наследник Никита Сергејевич Хрушчов покренуо је процес дестаљинизације уверен да је Стаљинова политика била и сувише агресорска и непомирљива. У Москви су почели да се јављају први знаци да је помирење са Југославијом могуће. Почело се осећати да је била могућа нормализација односа и са суседним земљама народне демократије, а у Москви се мења однос према југословенским народним представништвима. У јуну 1953. године СССР је дао предлог да се у Београд пошаље нови амбасадор. То је био почетак нормализације односа.⁴⁷

После Стаљинове смрти појавила су се два проблема која су ометала односе између САД-а и западних земаља с једне стране и Југославије с друге стране. Први проблем је да ли ће се Југославија вратити под окриље СССР-а ако јој ново руководство у Москви понуди руку помирења или ће наставити да води своју дотадашњу политику. Други проблем је било нерешено Тршћанско питање које је и ранијих година било присутно.⁴⁸

У америчком врху власти ипак се мислило да је Титу ипак боље у рукама Запада него да се врати под окриље Совјетског Савеза јер ће моћи и даље да се уздиже економски и војно. Режим је био спреман да угуши све активности у земљи за које је сматрао да је претња његовом опстанку. Тито није могао у потпуности да се ослони на САД да не би дошао у опасност да изгуби подршку југословенских комуниста. Главни циљ југословенске политике био је да се добије што већа помоћ, а притом да јој се Американци и њени савезници што мање мешају у унутрашњу и спољну политику. После 1953. године односи Југославије и САД-а кренуле су једном силазном путањом.⁴⁹

⁴⁶ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 55-56. str

⁴⁷ Предраг Симић, *Тито и НАТО: успон и пад друге Југославије*, Београд, 2008, 77-78. стр ; *Југославија у Хладном рату. Прилози истраживањима, зборник радова*, Београд 2010, 81-83. стр.

⁴⁸ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 57. str.

⁴⁹ Momčilo Pavlović (prir.), *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983*, Beograd 2009, 101-102. str.

4. ЕКОНОМСКА И ВОЈНА САРАДЊА

4.1 Преглед економских односа после сукоба са Информбироом

После економске блокаде која је почела 1949. године и која је праћена војним и политичким притиском, Југославија је морала да помери тежиште своје трговине из Источне Европе на Запад. Преко 50 % југословенске трговинске размене ишло је на источноевропске земље, а смањени обим трговине претио је да уништи индустрију. Девизне и златне резерве нису биле на завидном нивоу. Југославија је морала да приступи закључивању средњорочних и краткорочних зајмова у иностранству. Услови при којима су давани ти зајмови нису били баш најбољи, а западне земље рачунале су камате на краткорочне кредите између 5 и 8,5 %, негде и 10 % са роком отплате од 3 до 6 месеци. Ситуација у земљи била је отежана и катастрофалном сушом која је погодила Југославију 1950. године, па је морала да се увози и храна. Прву помоћ Југославија је добила од владе САД-а 1950-1951 у храни и сировинама. Почевши од 1951-1952 па све до 1954-1955 помоћ коју је влада добијала носила је трипартитни карактер, јер је добијала помоћ од САД-а, Велике Британије и Француске.⁵⁰

Табела 1:

Процентуално учешће земаља совјетског блока у целокупном извозу од 1945 до 1949. године					
Година	1945	1946	1947	1948.	1949.
СССР посебно	71,3	42,6	16,8	15,0	4,6
Све земље совјетског блока	83,8	74,9	50,0	50,3	13,3
Извор: Подаци о спољној трговини и билансу плаћања, АЈ, КППР 837, III-Б-1-а, 1. стр.					

⁵⁰ Економска помоћ западних земаља, ДА МСП, ПА, 1954, 46, Југославија, 418080, 1.стр.

Табела 2:

Процентуално учешће земаља совјетског блока у целокупном увозу од 1945 до 1949. године					
Година	1945	1946	1947	1948.	1949.
СССР посебно	48,9	22,4	22,2	10,6	1,3
Све земље совјетског блока	78,6	66,0	52,0	43,1	12,7
Извор: Подаци о спољној трговини и билансу плаћања, АЈ, КПР 837, III-Б-1-а, 2. стр.					

Југославија је 1950. године потписала са ЦАРЕ (*Cooperativa for American remittances to Europe*) уговор који је предвиђао да се помогне појединцима и организацијама у снабдевању храном и неопходним материјалом као што је текстил, медицински и научни инструменти, књиге и часописи. Влада Југославије је требала да ослободи свих царина поклоне који се шаљу и да не наплаћује порезе и таксе. Овај програм знатно је помогао да се задовоље потребе за неопходним материјалом. Југославија је требала да омогући несметан рад овој организацији како је прописано у уговору.⁵¹ Најјекономичнији пут за транспорт хране био је преко Солуна одакле би могло несметано да се снабдева храном Македонија и Јужна Србија. Одатле би могли да се извозе обојени метали из рудника Бора и Трепче. Међутим тај транспорт могао би ићи само преко грчке солунске луке. Преко Солуна могло је да се транспортује пшенично брашно у врећама и овас и кукуруз у расутом стању, а као повратни терет могле су да се превозе пошиљке хромне руде и разни концентрати.⁵²

Важно је напоменути да је Југославија већ након завршетка Другог светског рата примила неколико програма помоћи. Од марта 1945. до јуна 1947. године испоручена је роба од УНРРА-е (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) у вредности од 480 милиона долара. Крајем 1948. године поново су отворени преговори са Западом и добијена је финансијска помоћ у виду средњорочних кредита. У САД-у је је *Ексим* (*Export Import*) банка у периоду од 1949. до 1950. године одобрила Југославији три

⁵¹ Меморандум и споразуму између владе Југославије и Друштва за Америчке пошиљке у Европу, ДА МСП, ПА, 1950, 84, САД, 424188, 13. јун 1950, 1-4 стр.

⁵² Меморандум о Солуну, ДА МСП, ПА, 1951, 78, САД, 41613, 30. јануар 1951. год.

кредита у укупној вредности од 55 милиона долара. Како би се помогло у санирању последица суше 1950. године испоручивани су пакети брашна из Италије и Немачке у вредности од 12 милиона долара, а касније је замењено за жито. Конгрес је изгласао и Акт о хитној помоћи Југославији у децембру исте године у вредности од 38 милиона долара у храни и материјалу, док је поменута ЦАРЕ фондација испоручила 23 000 тона млека, јаја и путера. Од стране САД-а до 1951. године одобрено је 55 милиона долара кредита и око 66 милиона бесповратне помоћи.⁵³

До 1951. године Југославија је била захваћена привредним тешкоћама, а највећа криза осећала се у пољопривреди. Земља је била оптерећена последицама економске блокаде са Истока, али и неодговарајућом економском политиком. Да би побољшала ситуацију, држава је у мају укинула обавезни откуп поврћа, а у јулу је то исто учињено са месом. Тако су сељаци могли продавати стоку по цени коју сами одреде.⁵⁴

Акције за помоћ Југославији заступљени су у свим деловама Америке, а посебно у Вашингтону, Питсбургу, Детроиту и на Западној обали. Носиоци и спонзори ових акција су разне личности, организације (ЦАРЕ на првом месту и лутеранске протестантске организације), исељеничке организације (Хрватска братска заједница) и нове специјалне организације. Битна је и улога штампе, која поред тога што објављује чланке има и посебних акција за помоћ. Јавно мњење је у целини гледало повољно на акције које су имале за циљ прикупљање помоћи.⁵⁵

Споразумом о привредној сарадњи између САД и ФНРЈ из 1952. године, влада САД-а наставиће са давањем помоћи Југославији до јуна 1955. године. Помоћ коју је Југославија добила претходне године износила је више од 40 милиона долара, поред помоћи у намирницама. Овај споразум базиран је на равноправности и проширењу економске сарадње између ове две земље. Помоћ која је стизала у виду робе и услуга требало је да се употреби за унапређивање индустријске и пољопривредне производње, као и да се постигне стабилност динарске валуте. Битно је ојачати одбрамбену способност, док је економска блокада СССР-а и његових сателита доживела неуспех. Током 1951. године Југославија је примила помоћ од 20 милиона долара, и накнадну помоћ према три друга споразума која су склопљена са владама САД, Великом Британијом и Француском. До 31. децембра 1951. године САД су дале из програма оба

⁵³ Ivan Laković, *Vojni odnosi Jugoslavije i SAD 1948-1961. godine* (doktorska disertacija), Beograd 2012, 97-100 str.

⁵⁴ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama, 1949-1955*, Zagreb 1988, 322. str.

⁵⁵ Извод из извештаја о акцији за помоћ Југославији у САД, ДА МСП, ПА, 1951,78, САД, 42984

закључена уговора разну робу од преко 40 милиона долара, Велика Британија је дала не више од преко 9 300 000 долара, а Француска преко 3 600 000 долара. Овде не спада помоћ која је примљена у намирницама. Из САД-а је стигло око 250 000 тона кокса, преко 190 000 тона сирове нафте, око 19 000 тона памука у вредности близу 18 милиона долара, фармацеутско-медицинских производа у вредности преко 1,5 милиона долара, 2700 тона сирове коже у вредности око 1,6 милиона долара и други производи.⁵⁶

Према уговору о трговини и пловидби који је склопљен 1881. године између Србије и САД-а, регулисани су и трговински односи између Југославије и Сједињених Држава. Иако је закључен седамдесет година раније, овај уговор је и даље правна основа по којој се одвија робна размена јер су се две државе сагласиле 1946. године да продуже овај уговор. У периоду од 1925-1939. године на извоз у САД је ишло просечно 2,3 % укупног југословенског извоза, а на увоз 4,8 % укупног увоза. Тек после рата економски односи добили су већи значај. У САД-у се налазе највеће резерве сировина које су потребне Југославији као што су памук и нафта.⁵⁷

Југославија је решила питање зграде америчке амбасаде у Београду октобра 1953. године када су одлуком Савезног извршног већа у Београду имања Министарства иностраних послова у улици Војводе Миленка 8 и 12 укњижена као власништво владе САД-а. Крајем марта 1953. године завршен је талас колективизације у пољопривреди када је дозвољено сељацима да могу да напусте државне задруге и да сами обрађују земљу. У мају 1953. године извршена је прерасподела власништва над земљом и породице су могле имати до десет хектара обрадивог земљишта. Још марта 1952. године Народна банка Југославије је спојена са Државном инвестиционом банком када је дошло до централизације банкарског система.⁵⁸

Споразум о офшор (*Off-shore*) набавкама закључен је 23. јула 1953. године. Договорено је да се у циљу повећања производних капацитета Југославије могу вршити поруџбине разних војних и одбрамбених артикала. Такве поруџбине се ослобађају од такси, а овим споразумом постиже се већа могућност да се искористе

⁵⁶ Споразум о привредној сарадњи ФНРЈ и САД, ДА МСП, ПА, 1952, 75, САД, 417081, 13. јануар 1952. год.

⁵⁷ Уговор о трговини и пловидби склопљен 1881. године између Србије и САД-а, регулисање трговинских односа између ове две земље, ДА МСП, ПА, 1952, 75, САД, 417234, 8. јул 1951. год.

⁵⁸ Милан Ј. Игрутиновић, *Југословенско-амерички економски односи (1954-1968)* (докторска дисертација), Београд 2018, 47-49. стр.

производни капацитети који су били само делимично коришћени. Омогућен је и већи прилив доларских средстава у девизном платном билансу.⁵⁹

Споразумом о економској сарадњи од 8. јануара 1952. године динарска средства која се добијају продајом робе примљене кроз економску помоћ књиже се на специјални рачун Владе ФНРЈ 90 % и 10% на рачун владе САД. То је расподела тзв. контрапарт (*Counter-part*) фондова. Уз сагласност обе владе раде се пројекти из 90 % рачуна Владе ФНРЈ, који треба да подигну економску и одбрамбену снагу.⁶⁰

Табела 3:

Расподела и утрошак контрапарт (CP) фондова		
година	формирано (у динарима)	распоређено (у динарима)
1951	1 885 500 000	1 885 500 000
1952	19 200 000 000	19 200 000 000
1953	31 804 191 000	—
1954	9 136 430 000	40 000 000 000
1955	12 099 756 000	—
укупно	74 115 877 000	61 085 500 000
Извор: <i>Counter part фондови</i> , АЈ, КПР 837, III-Б-1-ц, 1. стр.		

⁵⁹ Споразум о *Off-shore набавкама*, ДА МСП, ПА, 1953, 79, САД, 417930

⁶⁰ *Counter-part фондови*, АЈ, КПР 837, III-Б-1-ц, 23. новембар 1955, 1. стр.

4.2 Економски односи 1954. године

Спољнополитичка ситуација почетком 1954. године налагала је Југославији да настави са својом економском политиком коју је до тада водила. Поверење у политику Источноевропских земаља у периоду 1948-1954. године није било на завидном нивоу, а влада није желела да извози артикле од стратешког значаја, јер је тај материјал могао да се употреби за агресију и угрожавање државне безбедности. САД су биле задовољне таквом политиком и настојале су да задрже или прошире економску доминацију у Југославији. Почетком 1954. године долази и до нормализације трговинских односа са земљама у Источној Европи, а на Западу се појављује тенденција да се либерализује трговина Исток-Запад. Земље које су примале помоћ од САД-а требале су да учествују у контроли транзита стратешке робе за источне земље. Постојао је покушај да се утиче на југословенски привредни развој, као и покушаји да се политички проблеми вежу са додељивањем економске помоћи. То се видело приликом прелиминарних разговора у Лондону почетком 1954. године када су Американци везали давање остатка помоћи од 10 милиона долара за решавање тршћанског питања, као и суме коју би још дали из пољопривредних вишкова.⁶¹

Помоћ коју су САД установиле Законом о пољопривредној трговини, развоју и помоћи (Јавни закон бр. 480 – ПЛ480) позната је под називом „Храна за мир“ и успостављена је 10. јула 1954. године са важењем од три године и одобреном сумом од 3 милијарде долара. Овај програм помоћи требало је да ојача спољну политику Сједињених Држава и прошири извоз пољопривредних вишкова, а главни добитници програма биле су групе неразвијених земаља. Примаоци помоћи су требали да плате робу у својој валути и тај новац је требало да се користи за инвестиције земаља које примају помоћ кроз зајам који је одобравала Америка. До јуна 1955. године спровођење ове помоћи надгледала је Администрација за спољне послове (*Foreign Operations Administration* - ФОА), а наставила је Администрација за међународну сарадњу (*International Cooperation Administration* – ИЦА). Регулисани су продаја и кредитирање извоза вишкова кроз зајмове на 40 година у домаћој валути, као и извоз по основу хуманитарне помоћи и помоћи за развој. Касније је регулисан и извоз вишкова као део кредитирања развоја. Помоћ ће од лета 1954. године долазити кроз

⁶¹ *Економска помоћ Западних земаља*, ДА МСП, ПА, 1954, 46, Југославија, 418080, 3. стр.

два програма: МСА кроз секције 402 и 550 и кроз ПЛ480. Југославија ће 1957. године изаћи из МСА програма, након чега ће економски односи наставити другим облицима сарадње.⁶²

Захваљујући помоћи коју је Југославија примила од САД-а почевши од 1950. године, држава је успела да реши економске потешкоће и сачува економску независност. Након економске блокаде са Истока преко 50 % југословенске спољне трговине ишло је на Запад. После катастрофалне жетве (1950, 1952. и 1954. године) држава се нашла у тешком стању и морала је да се спашава увозом прехранбених производа. На тај начин домаћа прерађивачка индустрија није пропала, а доста људи је успело да задржи посао у овом сектору чиме је избегнуто прекомерно отпуштање радника и масовна незапосленост. Изграђени су кључни објекти и постројења војне индустрије захваљујући средствима од извоза који су се користили за плаћање опреме. Југославија је очекивала да ће земље које су јој обезбедиле помоћ тражити одређене политичке уступке, док су Сједињене Државе очекивале од југословенског врха да буде комунистичка земља која се налази изван совјетског утицаја.⁶³

Извештај о важнијим ставкама буџета САД-а за фискалну 1954/1955. годину који је председник Ајзенхауер поднео Конгресу 21. јануара 1954. године показује да је укупан дефицит 2928 милиона долара. Доходак корпорација чије је опорезивање представљало један од главних извора прихода и лични доходак грађана требало је да остану на истом нивоу као претходне године и да се не смање. Међутим, незапосленост је порасла од децембра 1953. године до јануара 1954. године (од 1 850 000 на 3 087 000), па због тога привредна активност неће тећи баш планираним током. Влада сматра да је смањење таксе на „бизнис“ најважнији пут ка привредној стабилности. Дискусија по питању такси имаће посебну важност у Конгресу, како економску тако и политичку. На националну безбедност иде око 68 % буџетских средстава, а посебан значај даје се ваздухопловству. Повећање издатака је ишло на атомску енергију за шта се залагао и сам Ајзенхауер, који је говорио да је то неопходно за миродонопске сврхе. Буџет је требао да буде донет до 30. јуна, јер је у јулу наступала нова фискална година.⁶⁴

Богдан Црнобрња (државни подсекретар ДСИП-а) и Џејмс Килен (шеф оперативне мисије САД у Београду) разговарали су 31. децембра 1953. године о економској

⁶² Милан Ј. Игрутиновић, *Југословенско-амерички економски односи (1954-1968)* (докторска дисертација), Београд 2018, 72-73. стр.

⁶³ *Економска помоћ Западних земаља*, ДА МСП, ПА, 1954, 46, Југославија, 418080, 6-7. стр.

⁶⁴ *Економски извештај*, ДА МСП, ПА, 1954, 81, САД, 49413, 2. март 1954, 1-6. стр.

размени и листама за куповину. Требало је да стигне текст једног писма према коме Југославија треба да се уклопи у заједничку процедуру са другим западноевропским земљама, а у вези са контролом промета стратегијског материјала. Килен је рекао да нема никаквих примедби на трговину Исток-Запад када је у питању Југославија. Помоћ коју је Југославија требало да прими износила је 45 милиона долара, а ту је укључено и 15 милиона долара пољопривредних вишкова. Помоћ Енглеске и Француске требало је да износи око 14-15 милиона долара. По Киленовим прорачунима Југославија је требало да пласира 25 милиона долара офшор послова за фискалну 1954. годину.⁶⁵

На дан 20. јануара 1954. године вођен је разговор између Црнобрње и Килена, када је још једном направљен преглед целокупне ситуације пре него што је Килен отишао за Вашингтон. Влада је морала да се позабави економским проблемима, а Парламент и посебно Веће произвођача разматрали су финансијске проблеме и проблеме недостатка сировина које су потребне привреди. Један од битнијих проблема о којима се дискутовало јесте потреба резерви које су неопходне југословенској привреди, а Килен је рекао да је тај проблем кључан за југословенску привреду. Такође велику важност Килен је придавао офшор пословима, а надао се и да ће извесна сума из алокација пољопривредних вишкова припасти Југославији. Што се тиче контрапарт фондова, није још увек потписан споразум о њиховом даљем коришћењу.⁶⁶

Укупно стање југословенског задужења у иностранству на крају 1953. године узносило је 119,5 милијарди динара. Од те суме на дугорочне кредите и национализовану имовину отпада 46,6 милијарди динара (39%), на средњерочне обавезе 55,9 милијарди динара (47%), а на краткорочне кредите 16,9 милијарди динара (14%). У 1954, 1955. и 1956. години преко 50% односно 60% свих отплата одлазило је на краткорочне кредите.⁶⁷ У периоду 1950-1954. године Југославија је примила 146 милијарди динара или 490 милиона долара економске помоћи, а просечна годишња примљена економска помоћ износила је око 29 милијарди динара. Укупан извоз у периоду 1951-1954. године износио је 257 милијарди динара, док је укупна економска помоћ у истом периоду износила 142,8 милијарди динара (55% од оствареног извоза). Просечан годишњи извоз у периоду 1950-1954. године износио је 57,1 милијарди

⁶⁵ Белешка о разговору државног потсекретара друга Б. Црнобрње са г. Киленом, шефом мисије за економску помоћ САД, на дан 31. децембра 1953, АЈ, КПП 837, I-5-6/104-1, 31. децембар 1953, 1-2. стр.

⁶⁶ Белешка о разговору државног потсекретара Б. Црнобрње са г. Киленом, шефом мисије за економску помоћ САД, на дан 20. јануара 1954, АЈ, КПП 837, I-5-6/104-2, 20. јануар 1954, 1-2. стр.

⁶⁷ Питање наших дугова у иностранству и мере за њихово санирање, АЈ, КПП 837, III-Б-1-6, 8. стр.

динара (око 190 милиона долара). Међутим, каснији извоз Југославије, у периоду од 1956. до 1960. године, био је већи за 66 % него за раније наведени период.⁶⁸

У Вашингтону су амбасадор Поповић и Мирко Брунер, који је тада био први секретар југословенске амбасаде у Вашингтону, разговарали са Робертом Марфијем (помоћник секретара у Стејт департменту) и Валвортом Барбуром (шеф одсека за Источну Европу) на дан 22. јануара 1954. године. Говорило се о потрошњи пшенице у Југославији која је процењена на око 102 000 тона месечно, али се касније говорило да је потрошња 118 000 тона месечно, док је то чинило разлику од 190 000 тона годишње. Вредност те количине пшенице процењена је између 13 и 14 милиона долара. Разговарало се и о офшор набавкама, за које је Марфи говорио да су битне за јачање одбрамбене моћи. Економска помоћ намењена Југославији износила је 30 милиона долара, али ће бити обезбеђена током године и помоћ у износу од 15 милиона долара у пољопривредним вишковима.⁶⁹

Државни секретар за иностране послове Коча Поповић разговарао је са америчким амбасадором Ридлбергером 5. фебруара 1954. године. Поред разговора о Немачкој и ставу Русије, Ридлбергер је тражио да се хитно испоручи 200 тона угља за 10 дана. Пошто је њихова колонија у Југославији велика и у њој се налазио велики број жена и деце, то је морало хитно да се уради. Ридлбергер је дошао на овај разговор шепајући, јер се наводно повредио. Коча је веровао да је овај разговор прислушкиван јер се у амбасадоровом цепу налазио апарат за који је тврдио да је снимао све што су њих двојица говорили.⁷⁰

На дан 8. фебруара 1954. године Богдан Црнобрња састао се са Џонсоном, помоћником шефа мисије за економску помоћ Амбасаде САД у Београду. Разговарало се о 65 000 тона пшенице из редовне помоћи, а Џонсон је рекао да ће ургирати у Вашингтону да се испоручи пшеница, јер је уговор ратификован. Такође се говорило и о проблему резерви које су битне за југословенску економију и о начину на који би се могла финансирати та потреба. Потреба за увозом пшенице попела се на 850 000 тона. Што се тиче офшор послова, Џонсон је оптимиста и нада се да ће југословенски

⁶⁸ *Платни биланс*, АЈ, КПП 837, III-Б-1-6, 9. мај 1955, 5-6. стр.

⁶⁹ FRUS, 1952-1954, Vol. VIII, No. 686, *Memorandum of Conversation, by the Director of the Office of Eastern European Affairs (Barbour)*, Washington, January 22, 1954, pp. 1367-1369.

⁷⁰ *Забелешка о разговору Државног секретара за иностране послове друга Коче Поповића са америчким амбасадором J. Riddleberger-ом дана 5. фебруара 1954. Задржао се 35 минута*, АЈ, КПП 837, I-5-6/104-2, 5. фебруар 1954, 2. стр.

пласмани прећи цифру од 20 милиона долара. Листе набавки од преосталих 10 милиона долара који су требали да буду добијени из редовне помоћи нису још стављени на располагање.⁷¹

Према плану увоза из марта 1953. године требало је да се увезе 430 000 тона пшенице у економској 1953/54 години. Међутим, у децембру 1953. године видело се да ће та количина пшенице бити недовољна, па се поставило питање о повећању те количине на 550 000 тона, где ће просечна месечна потрошња бити 100 000 тона. У фебруару 1954. године закључено је да увоз мора још да се повећа на 850 000 тона месечно како би залихе могле да потрају до септембра 1954. године.⁷²

Када је у Вашингтону одржана седница Савета за националну безбедност у фебруару 1954. године, Далес је рекао да је проблем са сушом највећи проблем за Југославију. Далесов подсекретар Валтер Бадел Смит рекао је да би брза испорука пшенице омогућила Југославији да изгледа успешније од држава сателита. Ајзенхауер је размишљао да наведену испоруку повеже са тршћанским питањем, а мирно решавање тог питања остало је као један од главних тежњи САД-а до октобра исте године. Када је Вукмановић разговарао с Киленом 20. марта, залагао се за наставак инвестиционе политике и да се објекти који су започети изградбе до краја 1955. године.⁷³ Мајданпек је био изузетно важан у производњи бакра, али је Међународна банка за обнову и развој била против компензација са француском групом Компадек, јер су кредити требали да се отплаћују продајом бакра и што је НБЈ била гарант посла. Вукмановић је закључио да пољопривредна производња не напредује, а да становништво расте. У интересу сељака је било да се не баве шпекулацијама, јер у супротном не могу да се надају повећању цена пољопривредних производа.⁷⁴

Југославији је до краја марта 1954. године у оквиру секције 550 омогућено да купује пшеницу у вредности од 10 милиона долара, поред већ добијених 15 милиона долара. Тај износ од 10 милиона долара могао је да се употреби у динарској протувредности за плаћање будућих офшор поруцбина. Темпо је прихватио овај услов приликом

⁷¹ Белешка о разговору државног потсекретара Б. Црнобрње са г. Johnson-ом, помоћником шефа Мисије за економску помоћ Амбасаде САД у Београду, на дан 8-II-1954, АЈ, КПР 837, I-5-6/104-2, 8. фебруар 1954, 1-2. стр.

⁷² Увоз пшенице у економској 1953/1954, ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 48536, 22. фебруар 1954, 1. стр.

⁷³ Постојали су и објекти за чију изградњу је било потребно више средстава и времена као што су: топионица бакра у Мајданпеку, железара у Скопљу и азотара на Косову

⁷⁴ Милан Ј. Игрутиновић, *Југословенско-амерички економски односи (1954-1968)* (докторска дисертација), Београд 2018, 74-77. стр.

разговора које је водио са Киленом 20. марта, јер је увоз пшенице био неопходан Југославији. То је закључио и Павличић на састанку са Киленом 23. марта, јер Југославија није могла очекивати нових 100 000 тона које је планирала да набави од Турске. Зато је Килен био замољен да се што хитније покрене решавање овог питања, а Управа за економску и техничку помоћ је 24. марта обавестила југословенску мисију у Вашингтону да се што хитније поднесе апликација за пшеницу. На тај начин била би обезбеђена потрошња до краја јуна, а необезбеђени су месеци јул и август када се потрошња кретала до 350 000 тона.⁷⁵

Табела 4:

Спољна трговина ФНРЈ у току 1954. године (у милијардама динара)	
Увоз	101,8
Извоз	72,1
Разлика	29,7
Извор: <i>Економски односи са САД, АЈ, КПП 837, I-3-a/107-31, 4. стр.</i>	

У току 1954. године извоз је представљао свега 70,8 % увоза, као што је и приказано у табели (табела 4). Дефицит трговинског биланса ФНРЈ је износио 99 милиона долара у 1954. години. Укупна трипартитна помоћ у истој години износила је око 90 милиона долара (Од САД 82,5; Велике Британије 3,2; Француске 4,3 милиона долара).⁷⁶

Поред топионице бакра у Мајданпеку, железаре у Скопљу и азотаре на Косову, од посебног значаја је и изградња фабрике вискозе у Лозници као један велики подухват. Сулфитна целулоза се радила на бази дрвета и могла се употребљавати за израду разних

⁷⁵ *Проблематика по секцији 550 и увозу пшенице*, ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 417704, 26. март 1954. год.

⁷⁶ *Економски односи са САД, АЈ, КПП 837, I-3-a/107-31, 4. стр.*

врста папира. Фабрика вискозе се градила у Лозници и требала је да буде завршена 1956. године. За изградњу ове фабрике користиле су се раније подигнуте зграде за предвиђену војну фабрику, а изграђено је и око 250 станова који се могу одмах користити. Било је и одлучено почетком 1954. године да се подигне и фабрика целулозе у Добоју како би снабдевала фабрику вискозе у Лозници.⁷⁷ Међутим, по елаборату који су израдили стручњаци најбоља вода за производњу целулозе је свакако дринска вода, што је веома важан фактор. Трошкови би били мањи за 500 милиона јер би се користила заједничка централа и други помоћни објекти, а и сама изградња би трајала краће због већ постојећих објеката. Трошкови производње били су нижи и по проценама Американаца уштедело би се око 72 милиона динара. Предвиђена је и производња хлора у Зајачи која се налази близу Лознице, јер је тај транспорт тежак и опасан. Из саме фабрике вискозе употребљавао би се натријум-сулфат за производни процес, што би била уштеда од око 80 милиона.⁷⁸

Савезно извршно веће донело је 6. маја одлуку о овлашћењима предузећу „Југотехна“ и Народној банци ФНРЈ, како би приступили закључивању уговора са француском фирмом Компадек. Ови уговори су закључени 21. и 23. новембра претходне године, али је тек у мају коначно постигнут споразум који се раније није могао реализовати раније због противљења стручњака из Државног секретаријата за иностране послове и Народне банке. Кредит који је требао да се употреби за финансирање целулозе био је на располагању у националним валутама Француске, Белгије и Шведске и износио је 8-10 милиона долара. Кредит који је употребљен за финансирање Мајданпека износио је 18 милиона долара, од чега 10 милиона у Француској и Белгији, а 8 милиона у САД-у. Отплата кредита требала је да почне 31. децембра 1956. године, а Француској и Белгији да се врати у десет једнаких рата до јуна 1961. године и САД-у у деветнаест једнаких рата до краја 1965. године. Уговор о целулози предвиђао је испоруку у износу од 80 000 тона букове целулозе у току пет година. Та количина требало је да покрије кредит и камату. Што се тиче Мајданпека, требало је да се испоручи 90 000 тона бакра у току десет година за француско тржиште, али и за потребе отплате кредита у САД-у и Белгији. Када је роба продата на француском тржишту, вишак се стављао на слободно располагање предузећу „Југотехна“. Продаја целулозе и бакра вршила се преко мешовитог југословенско-

⁷⁷ Биланс целулозе, АЈ, КПП 837, III-Б-1-ц, 25. март 1954, 1-2. стр.

⁷⁸ Целулоза за вискозу, АЈ, КПП 837, III-Б-1-ц, 26. јануар 1954, 1-3. стр.

француског друшва које би играло улогу посредника. Каматна стопа је износила 5% годишње на име оба кредита. Организатору кредита, фирми Компадек, била је предвиђена награда по уговору о целулози 120 000 долара, а по уговору о Мајданпеку 180 000 долара. Међутим, Народна банка је желела да сачека мишљење Међународне банке. Међународна банка се изјаснила повољно о уговору о целулози, док је ускратила своју сагласност за уговор у Мајданпеку, јер он представља оптерећење за југословенску привреду. На крају су ипак добијени задовољавајући одговори француске стране по свим питањима, а Савезно извршно веће донело је одлуку којом је овластило „Југотехну“ да може приступити потписивању споразума и обавестило Народну банку да може дати потрбне гаранције.⁷⁹

Далес је почетком маја посетио Италију, а након тога следи благо захлађење односа. Када је одржана конференција за штампу у јуну, Далес је рекао да не постоји могућност да Тито дође у посету Сједињеним Државама. Југославија је могла ово да протумачи као држање стране Италији у решавању тршћанског питања. Владимир Поповић је напоменуо Ридлбергеру да су поједини чланови партије неповерљиви према Американцима јер се плаше да се Југославија не оштети у питању око Трста. Они су мислили и да Американци не разумеју југословенску војну политику и да економска и војна помоћ могу постати несигурне. Поповић наглашава да постоји и став да би политиком штедње и променама навика и квалитета живота могло доћи до постепеног ослобађања економске зависности.⁸⁰

Правни савет је у јуну разматрао амерички предлог Меморандума о споразуму између САД-а и ФНР Југославије о офшор испорукама који је доставило Економско одељење. Меморандум је сличан и свим другим меморандумима такве врсте које су Сједињене Државе склапале са европским државама, само су престилизоване клаузуле које се односе на Северноатлантски уговор. Напоменуто је да се уговор потчињава америчком законодавству, али је то редовна клаузула које се провлачи и у другим уговорима према другим европским државама. Наглашено је да сви државни органи и предузећа, који буду радили по овом уговору, морају да буду упознати са законодавством САД-а и да буду свесни ризика при пријему и извршавању посла. Пре свега треба да буду упознати са законима САД-а који регулишу програм узајамне

⁷⁹ Белешка о закључивању уговора о кредиту за набавку опреме за рудник бакра Мајданпек и Фабрику букове целулозе, АЈ, КПП 837, III-Б-1-ц, 21. мај 1954, 1-5. стр.

⁸⁰ FRUS, 1952-1954, Vol. VIII, No. 694, *The Ambassador in Yugoslavia (Riddleberger) to the Assistant Secretary of State for European Affairs (Merchant)*, Belgrade, June 23, 1954, pp. 1385-1390.

безбедности и војно снабдевање. Ратификација уговора није била у складу са југословенским привредним системом, али је Југославија могла да постане странка уговорница неких офшор поруџбина и овом уговору се због тога не би требало противити. Материјал и информације могле су да буду заштићене истим степеном безбедности као и у Сједињеним Државама, док се поверљиви материјал из САД-а предаје одговарајућем југословенском ресору, а он га даље предаје уговарачу. Инспекцију материјала и услуга врши ФНР Југославија на захтев Американаца и то без материјалне одговорности и накнаде. Приступ фабрикама имају и страни поручиоци, а постоји и изузеће од судске надлежности. ФНРЈ није имала право да остварује зараду на испорукама, а уколико би и било зараде, она је требало да се рефундира Американцима.⁸¹

Табела 5:

Структура спољне трговине Југославије у 1954. години (у милијардама динара)				
Производи	Извоз	%	Увоз	%
Производи за храну	21,4	29,6	24,7	24,9
Сирове материје, нејестиве	21,4	29,6	15,3	15,0
Израђени производи	17,8	24,7	15,4	15,9
Машине и транспортни уређаји	2,5	3,4	27,3	26,8
Извор: <i>Економски односи са САД</i> , АЈ, КПП 837, I-3-a/107-31, 4. стр.				

Увоз хране у Југославију знатно се повећава после Другог светског рата, посебно масти и пшенице. Поред прехрамбених производа увозе се и машине. Извоз готових производа показује извесно повећање, а и машине се извозе у већем броју него што је то био случај у предратној Југославији. Западна Европа је у 1954. години учествовала

⁸¹ Типски споразум између владе ФНРЈ владе САД о off shore испорукама из ФНРЈ, АЈ, КПП 837, I-5-6/104-2, Пов. бр. 93308, 26. јун 1954, 1-6. стр.

са 43,3 милијарде динара у укупном југословенском извозу (64,3%), а у извозу са 53 милијарди динара (52,1%). САД су учествовале са 6,5 милијарди динара (9%) у југословенском извозу, а са 28,4 милијарди динара (24%) у укупном увозу. У укупном увозу САД-а, Југославија учествује са око 0,25%, а што се тиче извоза то је око 0,9%. У 1954. години смањује се извоз бакра и олова, што значи да југословенски извоз у САД опада после 1953. године. У САД се извозе обојени метали и руде, док се увозе житарице, памук и машине.⁸²

Табела 6:

Правци кретања спољне трговине Југославије (у процентима)					
Континент-подручје	1939	1948	1952	1953	1954
Европа	88,4	91,4	74,7	68,6	69,6
САД	5,2	3,0	17,0	23,9	21,6
Остала Америка	0,8	0,3	1,9	1,6	2,0
Блиски, Средњи, Далеки Исток и Африка	4,2	4,0	4,3	5,1	6,2
Остале земље	1,4	1,3	2,1	0,8	0,6
Извор: <i>Послератни развој спољне трговине ФНР Југославије</i> , ДА МСП, ПА, 1955, 32, САД, 419002, 3. стр.					

Председник Ајзенхауер дао је изјаву 30. јула 1954. године да су САД спремне да дају помоћ областима које су претрпеле штету од поплава у Средњој и Источној Европи. Највећа штета изазвана поплавама нанета је дуж тока Дунава, а посебно Југославији, Мађарској, Чехословачкој, Аустрији и Немачкој. Помоћ је стизала у животним намирницама преко разних организација као што је Црвени крст. Требало је да се пошаљу медицинске и друге пошилике, а укупна вредност намирница била је око

⁸² *Економски односи са САД*, АЈ, КПР 837, I-3-a/107-31, 23. април 1955, 4-5. стр.

4 милиона долара. Мисија за економску помоћ чији је шеф био Килен тражили су дозволу да авионом америчке амбасаде прелете угрожене крајеве, како би видели где је помоћ најпотребнија и шта је требало да се набави од материјала. У Југославији је оштећен рудник у Бановићима што је довело до обуставе производње угља, а приликом поплаве било је и људских жртава. Помоћ из САД-а требало је да се прими путем пакета које је делио Црвени крст и у храни из пољопривредних вишкова од 300 милиона долара које је изгласао Конгрес посебним законом.⁸³

У новој економској години постојала су три начина на која је Југославија добијала пољопривредне вишкове из САД-а. На првом месту то је био нови закон о пољопривредним вишковима који је давао овлашћења председнику Америке да у следеће три економске године изврши продају вишкова за домаће валуте других земаља у висини од 700 милиона долара. Цене су требале да буду исте као и за вишкове по секцији 550. Овај закон потписао је Ајзенхауер и он такође даје овлашћења председнику да у наредне три економске године поклони угроженим пријатељским земљама од глади или непогода економске вишкове у вредности од 300 милиона долара. Предложен је и закон о помоћи иностранству 1954/55, где ће од укупне суме од 3,36 милијарди долара која је тада предложена морати да се потроши 500 милиона долара на куповину пољопривредних вишкова Сједињених Држава.⁸⁴

Приноси пшенице у 1954. години нису достигли очекивани ниво. Укупна производња пшенице и ражи износила је око 1 800 000 тона. У августу су вођене дискусије са Американцима о платном билансу за 1954/55 годину, а Југославија је намеравала да увезе укупно 1 300 000 тона пшенице. Почетком септембра започети су и преговори са представницима совјетских спољнотрговинских предузећа о закључивању повољних уговора. Југославија је намеравала да преко тих предузећа поручи знатније количине пшенице како би покрила све своје потребе у храни. Водили су се преговори и са Турском која је требала да испоручи 250 000 тона пшенице, али због слабијег приноса није се знало да ли ће то моћи да уради.⁸⁵

Тито је разговарао са замеником сталног државног подсекретара Стејт департмента Робертом Марфијем на дан 17. септембра 1954. године. Разговор је вођен на Брионима, а главна питања била су безбедност у Европи и питање Трста. Тито је био за то да

⁸³ *Забелешка*, ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 417609, 31. јул 1954, 1-2 стр.

⁸⁴ *Белешка*, ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 417616, 2. август 1954. год.

⁸⁵ *Ситуација у пшеници у економској 1954/55 години*, ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 418016, 1. стр.

треба да се наоружа Западна Немачка, а за Совјетски Савез је говорио да стално мења средства у својој спољној политици, али главни циљ јој је и даље да стекне светску доминацију. Чак је размишљао и да побољша односе са Совјетским Савезом, али под условом да се не меша у југословенску унутрашњу политику.⁸⁶ Главна замисао Американаца је да се Западна Немачка укључи у НАТО пакт. САД су радиле и на развијању Европске одбрамбене заједнице, која је требало да приближи европске земље као и да укључи Западну Немачку у тај савез који би контролисали Американци.⁸⁷ Ајзенхауер је послао и једно писмо за Тита које му је Марфи и предао. Главна тема тог писма било је решавање тршћанског питања које су желели да реше и Тито и Ајзенхауер. Главни проблем је била линија разграничења са Италијанима.⁸⁸ На крају разговора Тито је говорио о жетви пшенице која је подбацила, јер је пожњевено 1,6 милиона тона уместо планираних 2,5 милиона тона. Вашингтон је био спреман да испоручи Југославији 400 000 тона пшенице поред већ договорених 850 000 тона.⁸⁹

Вукмановић је отишао у Вашингтон средином новембра како би завршио већ започете преговоре о наставку сарадње. Американци су решили да поклоне Југославији 850 000 тона пшенице, али под условом да се 90% контрапарт фондова употреби за подизање југословенске привреде, а 10% да се уступи за потребе САД-а у Југославији. Првих 150 000 тона дато је у поклон. Непосредно после одласка делегације из Вашингтона издато је одобрење за набавку следећих 275 000 тона као поклон Југославији сходно ранијем договору. После тога остало је неуговорено још 425 000 тона пшенице, па су Американци начинили нацрт једног споразума да се испоручи остатак. Међутим, пошто је тај споразум предвиђао куповину за динаре, што раније није договорено, Југославија је одбила овај споразум. Касније, кроз даље преговоре, договорено је да се поступа по тексту споразума 27. децембра 1954. године. Споразум је коначно потписан 5. јануара 1955. године. Сједињене Државе треба да испоруче 425 000 тона пшенице и памука у вредности од 10 милиона долара. Динарска противредност од испоруке пшенице користила се за изградњу Јадранског пута, а од испоруке памука треба да се пребаци на рачун Министарства финансија САД код

⁸⁶ FRUS, 1952-1954, Vol. VIII, No. 702, *The Ambassador in Yugoslavia (Riddleberger) to the Department of State*, September 18, 1954, pp. 1404-1405.

⁸⁷ *Забелешка о разговору председника Републике Јосипа Броза Тита са замеником сталног државног подсекретара Стејт Департмента Робертом Марфијем на Брионима*, АЈ, КПР 837, I-3-a/107-25, 17. септембар 1954, 1. стр.

⁸⁸ Исто, 3-4. стр.

⁸⁹ FRUS, 1952-1954, Vol. VIII, No. 276, *The Ambassador in Yugoslavia (Riddleberger) to the Department of State*, Belgrade, September 17, 1954, pp. 543-545.

Народне банке ФНРЈ. Од Вашингтона је стигло обавештење 7. јануара 1955. године да је алокација за нових 125 000 тона издата, а износ од 2 милиона долара стављен је на располагање како би се покрили трошкови транспорта. За остатак од 300 000 тона требало је да се изда у току јануара нова алокација и да се договори око трошкова транспорта.⁹⁰

4.3 Економски односи 1955. године - Марфијева и Далесова мисија

После договора у Вашингтону радило се на даљем израђивању плана за унапређивање економске размене са Сједињеним Америчким Државама. Платни биланс који је израђен за 1955. годину требало је да омогући повећање извоза и девизног прилива. Повећање сопствених средстава за 13,1 милијарди динара, од чега на повећање извоза отпада 11,9 милијарди, једна је од главних карактеристика економске политике. Неробни приходи као што су од транспорта и туризма износе 1,2 милијарде динара. Укупна расположива средства мања су за 10,5 милијарди динара зато што је економска помоћ мања за 23,7 милијарди динара., док је обим плаћања и увоза већи за 2 милијарде. Велико оптерећење за платни биланс представљала је отплата краткорочних кредита, а ту су још и трошкови за набављање хране који представљају четвртину извоза. Укупни приходи за 1955. годину износе 96,7 милијарди динара, али издаци износе 141,8 милијарди. Дефицит буџета је 45 милијарди динара и мањи је за 11 милијарди од дефицита у 1954. години. Оно што је битно за 1955. годину јесте да средства из иностранства која треба да покрију дефицит износе 23,7 милијарди и доста су мања него у 1954. години. То указује на знатно опадање економске помоћи из иностранства у односу на раст државних прихода.⁹¹

Од 1949. године закључено је укупно 311,5 милиона долара зајмова и кредита у иностранству. Од те суме одлазило је 113 милиона на дугорочне, а 198,5 милиона на средњерочне кредите. Иако је било планирано да се иностранству до краја 1954. године отплати 90 милиона долара, ипак је отплаћено свега 30,3 милиона долара средњерочних кредита. Експорт-Импорт банци отплаћено је 1,2 милиона долара дугорочних кредита. Рок за отплату средњерочних кредита продужен је до 1961.

⁹⁰ Споразум о пшеници и памуку са САД, АЈ, КПП 837, III-Б-1-ц, 6-8. стр.

⁹¹ Платни биланс за 1955. годину, АЈ, КПП 837, III-Б-1-а, 1-3. стр.

године. На дан 31. децембра 1954. године укупно задужење, када су у питању дугорочни кредити, било је 111 750 хиљада долара, док је на средњерочне кредите одлазило 168 290 хиљада долара. Дуговање по национализованој имовини износило је 43 496 хиљада долара, на краткорочне обавезе одлазило је 65 764 хиљаде долара, а на разне друге ставке (клириншки рачуни, клизна скала и друго) одлазило је 47 108 хиљада долара. Из свега овога излази закључак да је целокупни дуг Југославије у иностранству био 436 408 хиљада долара.⁹² Требало је да се сазове конференција веровника, али пре ње предконференција на којој би ФНРЈ, САД, Француска и Велика Британија постигле сагласност да треба на предстојећој конференцији веровника да се изврши конверзија југословенских средњерочних обавеза у дугорочне. На тај начин би се отклониле потешкоће у југословенској привреди и успоставили бољи односи са иностранством.⁹³ На крају 1954. године било је издатих меница Народне банке ФНРЈ у вредности од 20,4 милиона долара и неискоришћених гаранција у вредности од 17,7 милиона долара, што је укупно 38,1 милиона долара.⁹⁴

Економска помоћ у току 1955. године одвијала се и као и раније у два вида, прво преко Закона о помоћи иностранству, а затим и преко Закона о пољопривредним вишковима. Главни проблем размене са Сједињеним Државама било је питање југословенског извоза који је од 1952. до 1954. године ишао наниже. Један од главних узрока пада било је смањење извоза олова и бакра. Постојале су и тешкоће приликом пласмана појединих југословенских производа због високих царинских стопа и контроле увоза неких артикала у САД. Међутим, у 1955. години очекивала се боља перспектива за извоз југословенских производа.⁹⁵

Споразум између владе САД и ФНРЈ о пољопривредним вишковима од 5. јануара потписан је у жељи да се прошири трговина пољопривредних производа. Овим споразумом је омогућено да се пољопривредни артикли произведени у САД-у могу испоручивати у динарима и на тај начин је требало да се прошири и трговина. САД су обећале по овом уговору да ће преузети на себе испоруку 425 000 тона пшенице и памука, чија је вредност процењена на 10 000 000 долара који су проглашени вишковима. Крајњи рок за финансирање ове испоруке је 30. јун 1955. године.

⁹² *PRO MEMORIA о конференцији веровника*, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418578, 16. фебруар 1955, 1. стр.

⁹³ Исто, 7. стр.

⁹⁴ *Разјашњење краткорочних обавеза*, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418578, 25. фебруар 1955, 1. стр.

⁹⁵ *Билатерални економски односи ФНРЈ са САД*, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418809, 1. стр.

Постигнута је сагласност да ће се средства користити за финансирање набавке војне опреме у Југославији и услуга за узајамну безбедност (90% средстава). Други део од 10% користиће САД за своје потребе. Влада ФНРЈ требало је да спречи препродају пољопривредних производа другим земљама, јер су ти производи намењени за задовољавање домаћих потреба. Национална валута која је акумулирана из испорука пшенице је могла да се употреби за изградњу Јадранског пута.⁹⁶

На састанку Светозара Марковића и Џејмса Колберта (референт за Југославију за економска питања) 19. јануара 1955. године говорило се о 10 милиона долара за памук у које треба да уђу и трошкови транспорта. Што се тиче позитивног биланса у клирингу са Турском, а који не може да се користи увозом из Турске, требало је да се искористи у оквиру 4 милиона долара увозом памука из САД-а где би се југословенско потраживање уступало у турским лирама. У Конгресу је постојао негативан став поводом дотадашњег спровођење плана ПЛ480, а неизвесно је да ли ће у САД-у бити прихваћене турске лире. По програму који је спроводила југословенска влада требало је до краја фебруара да се увезе пшеница.⁹⁷

Жига Водушек је затражио разговор у Вашингтону 25. фебруара ради добијања поруџбина за офшор производњу. Тражио је од Пентагона да се добије програм за 105 mm муницију и то што хитније. Из Стејт департмента им је обећано да ће поруџбине бити испоручене до јуна и да се ту налази знатно већа количина материјала него што је то по програму предвиђено. Саветовано је да се Југославија стрпи и сачека обећани програм.⁹⁸ Водушек и Марковић водили су још један разговор са заступништвом у Стејт департменту на дан 28. фебруара о процедури о уплати динарских депозита за 150 000 тона пшенице и о 16 милиона долара за памук и транспорт. Југославија је добила при депоновању динарских средстава 150 000 тона пшенице по секцији 402, као и памук и трошкове транспорта. Став владе САД-а је био да се динари уплате на рачун (*Treasury USA*), да се сва добијена средства употребе за решавање унутрашњих проблема у Југославији. Сва средства требала су да се пренесу на рачун владе Југославије, али би се пре тога направио уговор да би се знало где ће новац бити

⁹⁶ Споразум о пољопривредним вишковима између Федеративне Народне Републике Југославије и Сједињених Држава Америке, ДА МСП, ПА, 1955, 58, САД, 417716, 5. јануар 1955, 5-8. стр.

⁹⁷ Белешка о састанку у СД 19. 1. 1955. са James Colbert-ом (референт за Југославију за економска питања) и Edward Scool (Економско одељење СД, дошао у току састанка), ДА МСП, ПА, 1955, 59, САД, 43289, 19. јануар 1955, 1-2. стр.

⁹⁸ Забелешка о разговору са г. М. Levy Naix-ом (SD) и Colbertом (SD), ДА МСП, ПА, 1955, 59, САД, 43289, 25. фебруар 1955, 1-2. стр.

употребљен. Предлог за употребу тих средстава требало је да предложи југословенска страна. За унутрашње потребе Југославије и изградњу Јадранског пута било је потребно више средстава него што је то прописано у уговору од 5. јануара. Размотрена је могућност да се пшеница достави у оквиру контрапарт поруџбина у односу 90:10 како је то прописано у уговору од 8. јануара 1952. године.⁹⁹

Разговор који је вођен 29. марта између Жиге Водушека и Велка, који је био економиста Експорт-Импорт банке САД-а, показао је да је велики проблем за Југославију питање краткорочних кредита. Водушек је предао податке о доларском приливу који је још раније затражен. Питање краткорочних кредита, који су били велико оптерећење за Југославију, требало је да се реши једним дугорочним зајмом како би се смањило превелико привредно оптерећење. Требало је равномерно распоредити дугове, средњорочни дугови су одужени за 6 година, а краткорочни су били велико оптерећење због високе камате. Роба је на тај начин била до 25% и више скупља.¹⁰⁰

Ридлбергер је крајем априла критиковао Тита и југословенско руководство да се нису придржавали одредби о томе како се користи војна помоћ. То се на првом месту односило на војну опрему коју је ЈНА склонила у складишта уместо да је употребљава, па америчка мисија није могла да контролише коришћење опреме. На затезање односа између Београда и Вашингтона утицала је свакако Београдска декларација и зачетак нових политичких односа између Београда и Москве. У мају је потписан Варшавски пакт у који су ушли СССР, Пољска, Чехословачка, Мађарска, Румунија и Бугарска, што је додатно узнемирило Американце. До јуна САД су преиспитивале своју спољну политику, посебно је постојао страх од економског повезивања Југославије са Источном Европом. Пре свега Југославија је могла своју робу која није задовољавала критеријуме западноевропског тржишта да пласира некој од источноевропских земаља, а с друге стране могла је доста повољније да набави сировине као што су нафтни деривати, памук и кокс. Трипартитна помоћ коју су Југославији давале Француска, САД и Велика Британија различито је тумачена међу самим даваоцима помоћи. Француска и Велика Британија залагале су се за повећање економске помоћи, док су Американци поред економске помоћи давали велики значај војној помоћи. Трећа

⁹⁹ Белешка о састанку у SD на дан 28. II 1955. године са Thurston, Colbert, Vodusek, Markovic, ДА МСП, ПА, 1955, 59, САД, 43289, 28. фебруар 1955, 1-3. стр.

¹⁰⁰ Забелешка о разговору са Велком, економистом Експорт-Импорт банке САД, на дан 29. марта 1955, ДА МСП, ПА, 1955, 59, САД, 46987, 29. март 1955, 1-2. стр.

трипартитна конференција је одржана у Београду 24-27. јуна и на њој су дошла до изражаја супротна гледишта између југословенске и америчке стране по питању коришћења војне помоћи и одбране југословенске територије. Конференција се позабавила и питањем краткорочних кредита који су представљали велико оптерећење. И поред предлога америчке администрације да се за фискалну 1955. годину Југославији додели помоћ у износу од 40,5 милиона долара, Сенат је тај износ спустио на 34 милиона, јер југословенска страна није довољно сарађивала по питању контроле помоћи.¹⁰¹

Америчка техничка помоћ почела је да се спроводи од 1952. године, прво преко МСА (*MUTUAL SECURITY AGENCY*), а од 1953. године преко ФОА (*FOREIGN OPERATIONS ADMINISTRATION*). У програмима који су одобрени 1952, 1953. и 1954. године су били пројекти школе енглеског језика, стручних филмова и филм стрипова. У периоду од 1953. до 1955. године стигло је 290 стручних филмова и 200 филм стрипова, док је током 1953. и 1954. године добијено стручне литературе у вредности од 8 милиона долара. Од 1952. до 1955. године стизала је опрема за школе енглеског језика, када је добијено 120 магнетофона, веће количине трака, визуелних помагала и стручне литературе. Стизала је и лабораторијска опрема за Савезни институт за проучавање продуктивности рада у вредности од 4 308 000 долара. У земљи су радили експерти за чији транспорт је добијено 10 ципова, а ова помоћ је сконцентрисана на побољшавање услова за рад у сектору пољопривреде и индустрије у виду стипендија и стручњака.¹⁰²

У разговору који је организовала амбасада у Вашингтону између Водушека и Велка 6. маја, говорило се о анализама које је спроводио Велк о југословенском дуговању. Разговор је започет о дуговању које је наводно износило око 400 милиона долара, а затим је Велк установио да је југословенски извоз опао од око 36 милиона долара на око 22-23 милиона. Став Експорт-Импорт банке био је да југословенске годишње доларске обавезе, ако се изоставе отплате предратних дугова, износе до 7 милиона долара. Зајам који би био узет од банке није био никакав нови зајам већ само замена већ постојећег зајма, а плаћање би се распоређивало на дужи низ година. Главни проблем Југославије није била висина дуга, већ то што су отплате биле распоређене у

¹⁰¹ Милан Ј. Игрутиновић, *Југословенско-амерички економски односи (1954-1968)* (докторска дисертација), Београд 2018, 97-101. стр.

¹⁰² *Трипартитна техничка помоћ*, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418223, 1-4. стр.

пар година. Зајам је у том тренутку био користан за Југославију јер је повећавао размену са Американцима, као и са Европом, а утицао је и на зараду девиза и животни стандард. Американцима је Југославија била значајна као тржиште где су могле да се извозе сировине и да се повећа трговинска размена. За Американце је интересантна производња која је представљала сигуран извор зараде као што је производња бакра и олова или неки други артикли на којима је могло да се заради.¹⁰³

Економска помоћ западних земаља започела је најпре са помагањем САД-а у храни када је Југославију задесила суша 1950. године, а у првој половини 1951. године помоћ стиже и у сировинама. Од средине 1951. године економску помоћ дају три владе (САД, Француска и Велика Британија. Главни разлози за примање помоћи били су следећи: прекид односа са земљама совјетског блока, сушне године какве су биле 1950. и 1952. и лоша жетва 1954. године, велики напори да се одржавају оружане снаге које су потребне у случају оружане опасности и покретање изградње земље која је оптеретила привреду до крајњих граница.¹⁰⁴

Табела 7:

Трипартитна помоћ 1950-1955 (у милионима долара)				
година	САД	Француска	Велика Британија	укупно
1950	64,22 у храни и 35,31 од ЦАРЕ	0,89 у храни		100,42
1951	29 у сировинама			29
1951/52	78	14,4	27,6	120
1952/53	124	8,4	12,6	145
1953/54	65	5,6	8,4	79
1954/55	118,78	3,7	5,6	128,08
укупно	514,31	32,99	54,2	601,5
Извор: <i>Економска помоћ трију влада</i> , ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418223, 11. стр.				

После отопљавања односа и потписивања трговинског споразума између СССР-а и Југославије, Американци су сматрали да Југославија покушава да стекне стабилнију позицију у Источној Европи. Иако комунистичка земља, Југославија није могла тако

¹⁰³ Забелешка о разговору са Велком, економистом Експорт-Импорт банке САД, ДА МСП, ПА, 1955, 59, САД, 47026, 6. мај 1955, 1-3. стр.

¹⁰⁴ *Економска помоћ трију влада*, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418223, 1. стр.

лако да окрене леђа Западу, пре свега због своје економске зависности. Марфи је навео да су САД пружиле помоћ Југославији у вредности од 503,2 милиона долара, док је од Експорт-Импорт банке узет кредит у вредности од 55 милиона долара. Поред тога на Западу је узето преко 400 милиона долара кредита, а за период 1950-1955. године добијено је 772 милиона долара војне помоћи. Марфи је требао да отпутује у посету Југославији и да изнесе план за даљу сарадњу.¹⁰⁵ Ајзенхауер је послао Титу писмо од 19. септембра где говори о ангажовању Америке да реши многа спољнополитичка питања која су битна и за Југославију. Он се залаже да даље развијање политичких и економских односа, како ни једна страна не би била на губитку. Марфијева мисија, како каже Ајзенхауер, требало је да покрене питање о војној помоћи, али и да се покрену теме које су од међународног значаја.¹⁰⁶

Југословенска страна поднела је у септембру захтев за набавку 600 000 тона пшенице и 24 000 тона памука у вредности од 70 милиона долара. За финансирање Мајданпека тражено је још додатних 34 милиона долара који треба да се набаве из пољопривредних вишкова. Укупна вредност набавке коју је Југославија требало да добије из пољопривредних вишкова била је 104 милиона долара. Требало је да се домаћа валута, која је добијена из пољопривредних вишкова, искористи за изградњу пројеката у Југославији, а ако се то не би успело, онда је требало да се размотри да се та валута да у зајам на 40 година. Амбасада у Вашингтону послала је захтев Ексим банци за финансирање Мајданпека, а у САД-у је разматран и начин на који би се вршила продаја бакра којим би требало да се отплати зајам за Мајданпек. Према југословенским захтевима за Мајданпек, укупна средства којим би се финансирала опрема и домаћи радови износе 58 милиона долара. Од банке је затражено 24 милиона долара за финансирање опреме која је требало да се набави у САД-у, док је за изградњу затражено 34 милиона долара из пољопривредних вишкова.¹⁰⁷ Као што је раније споменуто, постоје две врсте контрапарт фондова, а то су специјални и редовни. Код специјалних фондова динари се књиже на рачун владе САД-а, док се код редовних фондова, који чине 90 % контрапарт фондова, динари књиже на рачун југословенске владе. Специјални фондови користили су се за изградњу Копра и Бује, Јадранског пута и аутопута Загреб-Љубљана. Споразум за изградњу аутопута Загреб-Љубљана

¹⁰⁵ FRUS, 1955, Vol. XXVI, No 255. *Memorandum From the Deputy Under Secretary of State for Political Affairs (Murphy) to the Secretary of State*, Washington, September 16 1955, p. 664-668.

¹⁰⁶ FRUS, 1955-1957, Vol. XXVI, No. 256, *Letter From President Eisenhower to President Tito*, September 19. 1955, pp. 669-670.

¹⁰⁷ *Садашњи економски проблеми са САД*, АЈ, КПП 837, I-3-a/107-37, 19. септембар 1955, 1-4. стр.

дефинитивно је утврђен 16. августа и за њега је требало да се издвоји око 6 милијарди динара, док би се за изградњу Јадранског пута утрошило око 15 милијарди динара. На рачун редовних фондова акумулирано је око 40 милијарди динара до краја 1954. године, које је требало искористити за армију, индустрију, пољопривреду, саобраћај, стамбену изградњу и туризам. Завршене су дискусије које су се тичале изградње Савског моста где су ослобођена средства у износу од 1 533 000 000 динара.¹⁰⁸

Роберт Марфи, који је био заменик државног подсекретара, требао је да дође у Југославију 27. септембра на америчку иницијативу и да разговара са југословенским руководством. Он је био специјални изасланик председника Ајзенхауера и главни задатак његове посете је да разговара о програму војне и економске помоћи. Марфи је био искусан преговарач и дипломата, неполитичка личност и стручњак који је био у служби док је Рузвелт био председник. Требало је да се разговара о висини и облицима редовне помоћи, куповини пшенице и памука, о Мајданпеку, Немачкој имовини у Италији и визама за југословенске грађане.¹⁰⁹

Тито се састао са Марфијем у уторак 27. септембра у Белом двору. Разговору су присуствовали Вилфан и Прица са југословенске стране, а са америчке стране био је присутан амбасадор Ридлбергер. Марфи је предао Титу писмо које је лично написао Ајзенхауер, а Тито му се захвалио јер је знао о чему треба тачно да разговара са Марфијем. Тито се позитивно изјашњавао о Ајзенхауеру на почетку разговора због његовог начина вођења политике мира и стабилности. Највише се говорило о томе како Југославија оцењује совјетску политику. Тито је рекао да је Стаљинова политика нанела много штете Совјетском Савезу и била је опасност по међународну стабилност, али је ново руководство спровело промене које су трајне и искрене и које треба да препоруче СССР. То се видело приликом посете совјетског руководства Југославији. Тито је говорио затим о совјетској политици у Немачкој, где се Совјетски Савез залаже за одређено признање Источне Немачке у уједињавању и тражи веће гаранције против наоружавања и војне експанзије у Немачкој. За разлику о Совјетског Савеза, Тито је у источноевропским земљама видео сметњу у процесу нормализације односа. Међутим, утицај СССР-а на источноевропске земље сада игра позитивну улогу, јер се совјетско руководство бори против остатака стаљинизма који су присутни у тим земљама. Дискутовало се о томе да Југославија и САД сарађују како би утицале на земље у

¹⁰⁸ Исто, 7. стр.

¹⁰⁹ *Посета Роберта Марфија*, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 413135/55, 19. септембар 1955, 1-2. стр.

Источној Европи. Марфи је навео могућност да би Југославија могла да упути помоћ Мађарској коју би финансирале САД. По Марфијевом мишљењу требала би да се искористи криза мађарске владе због напуштања курса политике коју је замишљао Нађ, а постојали су и проблеми животног стандарда. Мађарска је размишљала о расписивању унутрашњег зајма, а затим би наступила Југославија која би дала неку помоћ.¹¹⁰

После разговора са Титом, Марфи је имао састанак са Вукмановићем, Прицом и Ненадом Поповићем. Заједно са Марфијем састанку је присуствовао са америчке стране и Килен. Разговарало се о економским проблемима које је имала Југославија, а затим о отплати краткорочних кредита. Вукмановић је рекао да поједине сировине као што су нафта, памук и кокс морају да се увозе из Совјетског Савеза јер су преко потребне у индустрији. Изнет је податак да Југославија у току једне године може да потроши до 500 000 тона пшенице, па је Вукмановић тражио да се између 700 000 и 800 000 тона пшенице испоручи током следеће године. Инвестиције у Мајданпек и сличне пројекте биле су кључне како би се повећао извоз и прилив новца.¹¹¹ Марфи се 29. септембра састао са Темпом и Гошњаком, а главна тема разговора била је функционисање програма војне помоћи. Требало је ускладити „политичко-војну политику“ и дискутовати о начину инспекције помоћи.¹¹² Разговори су завршени 30. септембра када је Тито упутио писмо Ајзенхауеру. У том писму се наводи да су разговори били успешни и да су пријатељски односи између две државе загарантовани. Уверавао је Ајзенхауера да од Југославије не прети никаква опасност, јер Југославија неће тако нагло променити своју спољну политку нити ће окренути леђа Американцима због Совјетског Савеза. Навео је да се погледи о важним међународним питањима не разликују тако драстично између Југославије и САД-а и да ће увек моћи да се нађе заједничко решење које ће задовољити обе стране.¹¹³

Након мисије Роберта Марфија, Југославију је 6. новембра посетио амерички министар спољних послова Џон Фостер Далес. Разговор са председником Титом овог

¹¹⁰ Забелешка о разговору друга председника са замеником америчког државног подсекретара за иностране послове Робертом Марфијем 27. септембра 1955. у Белом двору, АЈ, КПП 837, I-3-a/107-37, 27. септембар 1955, 1-3. стр.

¹¹¹ FRUS, 1955-1957, Vol. XXVI, No. 259, *Telegram from the Embassy in Yugoslavia to the Department of State*, Belgrade, September 28, 1955, pp. 674-676.

¹¹² Забелешка о разговору друга председника са замеником америчког државног подсекретара за иностране послове Робертом Марфијем 29. септембра 1955. у Белом двору, АЈ, КПП 837, I-3-a/107-37, 29. септембар 1955, 1. стр.

¹¹³ FRUS, 1955-1957, Vol. XXVI, No. 260, *Letter From President Tito to President Eisenhower*, Belgrade, September 30, 1955, p. 676-678.

пута је обављен на Брионима. Пријему су присуствовали Коча Поповић и Вилфан, а накнадно су им се придружили Кардељ и Прица. Далес је као и Марфи донео Титу писмо председника Ајзенхауера, а затим се похвално изјаснио према Југославији која је успела да сачува своју независност поред свих тешкоћа које је имала. После ручка прешли су на острво Ванга где су отпочели разговори, а разговору су присуствовали са америчке стране амбасадор Ридлбергер и саветник америчког министра спољних послова Даглас Макартур II.¹¹⁴ Далес је желео да се разговара о комунизму, Источној Европи, Блиском Истоку и Совјетско Савезу. Далес се уверио да Тито не жели да се врати под окриље Совјетског Савеза. Закључио је да је Југославија довољно снажна да устраје на свом путу ка самосталности и да не зависи од Истока. Стаљинизам који је опстајао у неким круговима у источноевропским земљама и у самом Совјетском Савезу, у Југославији никад није успео да оствари било какву озбиљну потпору.¹¹⁵

После наведених догађаја и посета Американци су донели програм помоћи да се Југославији додели 300 000 тона пшенице за следећу годину. Требало је да се отпочну преговори око пољопривредних вишкова и увоза памука. Укупна помоћ за фискалну 1955. годину износила је 101,1 милион долара. Америчка помоћ Југославији од 1949. до краја 1955. године је износила око 588,5 милиона долара војне помоћи, док је економска помоћ износила 598,5 милиона долара. Од ове суме 55 милиона је дато као зајам који је морао да се врати, а не у бесповратној помоћи. Крајем 1955. године постоји застој у економским односима између Југославије и САД-а, а велики удео у овоме имала је и југословенска политика која се залагала за одржавање неутралног става према великим силама какве су САД и СССР.¹¹⁶

4.4 Војна сарадња

Војна помоћ коју је Југославија добијала од САД-а представља један вид америчке стратегије да се оспособи војска која би у случају да буду угрожени њени интереси у Европи могла да послужи интересима НАТО пакта. Ова помоћ има обострани значај,

¹¹⁴ Забелешка о разговорима друга председника са америчким министром иностраних послова Џоном Фостер Далесом 6. новембра 1955. на Брионима, АЈ, КПР 837, I-3-a/107-43, 6. новембар 1955, 1. стр.

¹¹⁵ FRUS, 1955-1957, Vol. XXVI, No. 264. *Message From the Secretary of State to the President, at Denver*, Washington, November 7, 1955, p. 698.

¹¹⁶ Милан Ј. Игрутиновић, *Југословенско-амерички економски односи (1954-1968)* (докторска дисертација), Београд 2018, 109-111. стр.

јер служи за подизање одбрабене способности Југославије, а с друге стране обезбеђује додатну сигурност Американцима како би у случају неког оружаног сукоба њиховим јединицама био знатно олакшан посао. Наоружање које је добијала Југославија није представљало оружје прве борбене линије, али се и даље користило у оперативним јединицама. Тако је Југославија добијала млазне авионе као што су Ф-84Г, Т/РТ-33 и Ф-86Е, тенкове М-47, затим пешадијско наоружање и радарску опрему. Почетак педесетих година представља време када је Југославија била спремна ради свог опстанка да уђе у комбинације са САД-ом и НАТО пактом. Ова помоћ могла је да представља увод у модернизацију југословенске армије и њено увођење у глобалне политичке токове.¹¹⁷

После Другог светског рата створена су два центра моћи од којих је зависео послератни поредак, а то су САД и Совјетски Савез, две силе са супростављеним идеологијама и друштвеним уређењем. Југославија се налазила између та два блока, али је идеолошки била ближе Совјетском Савезу него Американцима. Међутим, 1948. година донела је прекретницу када је Југославија кренула путем самосталног развоја и успостављања особеног начина социјалистичког поретка који се разликовао од совјетског. Почетак педесетих година представља време интензивне сарадње са Американцима ради отклањања заједничке претње са Истока, а Југославија је била гарант стабилности на Балкану. Амбасадор ФНРЈ у САД-у Владимир Поповић и војни изасланик Буловић присуствовали су почетком јануара 1950. године ручку који је приредио генерал у пензији Хантингтон (бивши шеф америчке војне мисије при Врховном штабу НОВЈ-а), а био је присутан и генерал Олмстед који је био задужен за све војне испоруке у иностранство. Говорило се да је Балкан кључан за одбрану Западне Европе, а југословенска војска је главни гарант те стабилности, па је зато требало добро опремити и наоружати. То је требало да се уради кроз војну помоћ, без тражења политичких уступака, јер је то било у интересу САД-а. Стратегија клина није предвиђала промену друштвеног уређења у Југославији, већ изграђивање особеног социјалистичког друштва независног од Совјетског Савеза, како би се привукле и друге комунистичке државе.¹¹⁸

Корејски рат који је избио средином 1950. године показао је да су интереси Совјетског Савеза сада да комунизам победи у Азији, мада није било искључено да ће

¹¹⁷ Ivan Laković, *Западна војна помоћ Југославији, 1951-1958*, Podgorica, 2006, 27-30. str.

¹¹⁸ *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, Zbornik radova, Beograd 2008, 307-309- str.

се отворити још једно кризно жариште у свету. Тито се распитивао за војну помоћ у августу 1950. године приликом доласка директора Светске банке Блека, а Владимир Велебит састао се са америчким политичарима и обавештајцима да би се распитао о бесплатној војној помоћи у материјалу и наоружању. Американци су били спремни да пошаљу одређену количину војног материјала и опреме, а југословенско руководство је требало да састави списак потребног ратног материјала. Начелник Генералштаба Коча Поповић више пута је разговарао са генералом Еделманом и другим војним званичницима у Пентагону. Од маја до јуна 1951. године Поповић је био на 12 конференција где се разговарало о стратегијским и техничким питањима.¹¹⁹ У току ових разговора који су отпочели 17. маја, а завршени 13. јуна између војних представника ФНРЈ и САД постигнут је меморандум о споразуму. САД су требале у року од 90 дана да испоруче одређену количину војне опреме преко југословенских бродова када год би се они налазили у Сједињеним Државама. Испоручиваће се и накнадна војна опрема, односно извиђачка возила, оклопна возила и трактори. Требало је да се одржи и техничка конференција војних стручњака како би се уговорена количина опреме испоручила што пре и како би се постигао билатерални споразум. Један део официрског и подофицирског кадра и техничара југословенске армије требало је да прође обуку у америчким школама или у америчкој окупационој зони Немачке. Препоручено је да се одржавају конференције ради размене мишљења између представника САД-а и Југославије.¹²⁰

Потреба да се обезбеде међународни мир и сигурност у оквиру Повеље Уједињених нација резултирала је Споразумом о војној помоћи, који је закључен у Београду 14. новембра 1951. године. Треба да се настави са давањем опреме, материјала и услуга како је то договорено да би се унапредили циљеви Повеље Уједињених нација. Југославија се обавезала да ће Американцима ставити на располагање динаре за извршавање административних и оперативних задатака, а ослободила је пореза и царина увоз и извоз материјала и опреме. Особље које је стизало из САД-а, а било је задужено за испуњавање обавеза из уговора, деловаће као део Америчке амбасаде у Београду.¹²¹ Високи војни представници САД-а, Француске и Велике Британије састали су се у Вашингтону фебруара 1952. године, како би се утврдио заједнички став

¹¹⁹ Isto, 311-312. стр.

¹²⁰ Александар Животић, *Вашингтонска конференција 1951. Југословенско приближавање САД*, Београд 2015, 392-393. стр.

¹²¹ Momir Stojković (prir.), *Balkanski ugovorni odnosi, III tom (1946-1996)*, Beograd 1999, 224-228. стр.

према Југославији. На челу трипартитне делегације требао је да буде генерал Томас Хенди, који је био заеник заповедника америчких снага у Европи. Југославија, уз Грчку и Италију, представља повољно одбрамбено подручје, а главнина снага ЈНА требало је у случају совјетског напада да буде распоређена у регионима Љубљанских врата и Вардарске низије.¹²²

Главни правци напада совјетско-сателитске војске на Југославију у јесен 1952. године према југословенској процени били су из Мађарске, Румуније, Бугарске и Албаније. Главни циљ овог напада био би продор у дубину југословенске територије са свих могућих страна и уништење војске и наоружања.¹²³ После Стаљинове смрти 1953. године наставило се са давањем економске и војне помоћи, а неповерење између Совјетског Савеза и Запада и даље је била главна кочница за нормализацију односа. Југославија се сада јавила као део плана о тројном савезу заједно са Грчком и Турском, које су 1952. године постале чланице Атлантског пакта. Југословенско приближавање Грчкој и Турској и стварање Балканског пакта били су само увод у постепено укључивање Југославије у НАТО пакт, али то се никада није догодило.¹²⁴

Програм војне помоћи настављен је током 1954. године, а САД су одустале од тога да привуку Југославију у Северноатлантски пакт. Набавке за армију су стизале и преко оф шор поруџбина, програма који је развијен у време Корејског рата да би растеретила америчка војна индустрија. Војне индустрије европских држава производе су технику за извоз или за своје потребе. Американци су захтевали да се војна опрема користи само за наоружавање војних јединица које постоје у миру, али не и за војску која би била регрутована у случају опште мобилизације. Постојао је проблем ремонта технике и добијања резервних делова, што је био велики проблем у ваздухопловству. Од 1951. до краја 1954. године Југославија је примила војну помоћ у износу од око 800 милиона долара. Само за 1953/54. годину војна помоћ је достигла 216 милиона долара.¹²⁵

Југословенска страна је инсистирала на увозу противавионске артилерије, тражила је топове М2 од 90 mm и двоцевне Бофорсе (*Bofforse*) од 40 mm, затим модерније тенкове, више транспортних возила и новија средства везе. Модел тенка који је затражен био је тенк М-47 (*Patton*) чија је цена била драстично пала јер је повучен из

¹²² *Spoljna politika Jugoslavije 1950 – 1961, zbornik radova*, Beograd, 2008, 313-314. str.

¹²³ Ivan Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji, 1951-1958*, Podgorica, 2006, 78-79. str.

¹²⁴ *Spoljna politika Jugoslavije 1950 – 1961, zbornik radova*, Beograd, 2008, 262-264. str.

¹²⁵ Isto, 269-272. str.

серијске производње. Овај модел тенка је био доста квалитетнији од раније добијеног (*Sherana* М4А3). Од транспортних возила највише су недостајале цистерне за гориво, а дозвољена је и испорука вучних трактора М-5 и механичарског алата. Већи изазов је био пробле везе, па су тражене модерније радио станице (*AN/PRC*) које су биле лакше и јефтиније. По питању увоза авиона, одлучено је да се почне са испорукама суперсоничног ловца-пресретаца Ф-86Е (*Sabre*) и извиђачких млазних авиона.¹²⁶ За морнарицу требало је да се испоручи 4 миноловца од 137 БРТ и мотори за торпедне чамце.¹²⁷

Током 1955. године неки важни артикли као што су авиони, тенкови, радар и артилерија су пристизали у смањеном броју или уопште нису испоручивани, а посебно је смањена испорука у јулу и августу. Ово је све била последица успостаљања добрих односа са Совјетским Савезом. Југославија је и сама желела да се ослободи зависности од Запада, али војна и економска помоћ нису јој дозвољавале да ово у потпуности постигне. Посете Марфија и Далеса успеле су само привидно да смање тензије које су тада владале.¹²⁸ Колико је ситуација била напета види се из наступа Ридлбергера у разговору са Титом у априлу 1955. године. Постојали су различити ставови када је у питању међународна ситуација, а Југославија је била све ближе томе да постане што битнији политички фактор на тај начин што би оставила и Американце и Совјете по страни и кренула самостално да се пробија на светској политичкој сцени.¹²⁹

Почетком 1955. године вођени су преговори са Американцима по питању помоћи за изградњу војне индустрије у износу од око 3,2 милиона долара. Требало је да се производи ТНТ, барут из нитроцелулозе, уротропина и целулозе из дрвета. Пре него што се испоручи тражена помоћ требало је начинити споразум, али дошло је до неслагања око неких појединости. На првом месту Југославија није семела да врши дискриминацију према земљама НАТО пакта приликом одређивања цене и услова продаје барута и експлозива. Американци су предложили да се одржавају постојећи капацитети који су изграђени захваљујући америчкој помоћи и капацитети који су у

¹²⁶ Југославија је тражила испоруку 120 ловаца пресретаца Ф-86Е, 30 извиђачких авиона РФ-86, 5 тренажних Т-33, 20 транспортних Ц-47 и 15 хеликоптера С-51. По програму за 1954. годину наручено је 120 авиона Ф-86Е и још 370 у периоду 1955-1959. Међутим одобрена је испорука свега 81-ог авиона Ф-86Е (*Sabre*), а одустало се од намере да се увезу извиђачки авиони РФ-86Е. Уместо тих авиона одобрени су апарати РТ-33, односно извиђачка верзија траженог апарата.

¹²⁷ Ivan Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji, 1951-1958*, Podgorica, 2006, 161-165. str.

¹²⁸ Isto, 167- 169. str.

¹²⁹ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 197-198. str.

изградњи. Помоћ треба да се користи за одбрамбене снаге Југославије и одбрабене снаге слободног света. Државни секретар за народну одбрану Горшњак се сложио да се може прихватити амерички предлог да се одржавају постојећи капацитети војне индустрије. Требало је преиспитати на шта се тачно односи формулација „слободни свет“ која је унета у преамбули будућег споразума.¹³⁰

Преговори око помоћи за изградњу капацитета војне индустрије наставили су се и у другој половини 1955. године, када је процењено да ће вредност ове помоћи бити око 2,6 милиона долара. Американци су инсистирали да се овом споразуму придода и једно писмо у коме се каже да се помоћ за изградњу капацитета војне индустрије даје по условима који су предвиђени (*Battle Act*), али је југословенска страна била против овога. Од 1952. до 1954. године Југославија је добијала офшор поруџбине у вредности од око 19 милиона долара. Тражено је да се добију поруџбине за гранате 105 mm, што су Американци и потврдили.¹³¹ Да би се спречила испорука робе која је од стратешког значаја у земље совјетског блока донет је Закон о контроли помоћи за узајану безбедност (*MUTUAL DEFENCE ASSISTANCE CONTROLE ACT / Battle Act*). Овај закон је ступио на снагу 24. јануара 1952. године. Југославија је требала према овом програму да онемогући извоз робе у совјетски блок преко земаља које учествују у овом систему (тзв. ТАС систем контроле). Међутим, у Југославији се сматрало да је овај систем ембарга застарео и да треба да се прилагоди новим условима равноправности у економској сарадњи.¹³²

Крајем 1955. и почетко 1956. године програм војне помоћи је ушао у завршну фазу, а реализација ваздухопловног програма, који је представљао највећу ставку помоћи, ишала је најспорије. У децембру 1955. године испоручени су и последњи извиђачки апарати РТ-33, док су се ловци-пресретачи Ф-86Е очекивали до краја јула 1955. године. У зиму 1955/56. године обављане су припреме за испоруку наручених летелица и друге уговорене војне опреме.¹³³

¹³⁰ Белешка за друга Ј. Вилфана, Генералног секретара Председника Републике, АЈ, КПП 837, I-5-6/104-3, 18. јун 1955, 1-2. стр.

¹³¹ Садашњи економски проблеми са САД, АЈ, КПП 837, I-3-a/107-37, 19. септембар 1955, 5-6. стр.

¹³² Исто, 8-10. стр.

¹³³ Ivan Laković, *Vojni odnosi Jugoslavije i SAD 1948-1961. godine* (doktorska disertacija), Beograd 2012, 471-472. стр.

5. ПРЕГОВОРИ И КОМПРОМИСНА РЕШЕЊА

5.1 Нови курс у америчкој спољној политици и однос према Југославији

После бројних искушења које је донео Хладни рат, закључило се да је нуклеарно наоружање главни фактор који је могао да донесе Американцима предност над Совјетским Савезом. Ајзенхауерова администрација је схватила је да је та предност релативна, јер у случају да се употреби нуклеарно оружје то би могло само да буде погубно по обе стране. Ајзенхауер се залагао за статус кво на тај начин што је био за јачање нуклеарног програма, али само у дефанзивне и пропагандне сврхе. Може се рећи да су и Совјети и Американци зазирали од нуклеарног рата, али су умножавали и усавршавали наоружање јер је међу њима владало велико неповерење и то је била већа гаранција да су сигурни и озбиљни у својим намерама уколико дође до сукоба. Хрушчов је схватио да СССР заостаје за САД-ом када је у питању нуклеарни арсенал, а то је настојао да реши претњама које су требале да прекрију недостатке и право стање ствари.¹³⁴

САД су биле прве међу западним савезницима које су подржале независност ФНРЈ после Другог светског рата. Односи између ове две земље показали су да је могућа сарадња међу државама са различитим друштвеним уређењем по принципу равноправности како би се учврстио мир. Југославија је добила велику економску помоћ путем зајмова и бесповратне помоћи, а повећана је и економска размена. Споразумом о војној помоћи од 14. новембра 1952. године, Југославија је укључена у војни програм САД-а и примила је значајну војну помоћ.¹³⁵ Југословенска спољна политика се сукобљавала са неким ставовима НАТО пакта који је настојао да се умеша у послове других земаља ради обрачуна са комунизмом. НАТО пакт је био оруђе које је требало да штити интересе великих сила и капиталистичког друштва уопште. Проблем Трста представља један од најочитијих примера мешања чланица пакта у унутрашње послове Југославије. Италија, која је и сама чланица пакта, покушала је да

¹³⁴ Џон Луис Гедис, *Хладни рат. Ми данас знамо*, Београд, 2003, 323-326. стр.

¹³⁵ *Из извештаја Савезног извршног већа (1950-1953)*, ДА МСП, ПА, 1954, 46, Југославија, 417211, 1. стр.

искористи подршку САД-а и Велике Британије у решавању питања Трста. Италијанско руководство покушало је да реши ствар у своју корист претњама да ће иступити из пакта. Балкански пакт је још један пример покушаја САД-а да увуче Југославију у војни блок Запада како би постао инструмент америчке политике. Италија жели да одврати Грчку и Турску да се вежу за Југославију таквим уговором, а све ово доприноси отежавању стабилизације Балкана.¹³⁶

Одступање од спољнополитичке војне стратегије коју су Американци спроводили од Другог светског рата и корејског сукоба па до средње педесетих година представља нову меру америчке политике. Нови правац америчке спољне политике зове се Њу Лук (*New Look*).¹³⁷ За време демократске владе и после доласка републиканаца на власт, Американци су настојали да одрже политички и војни блок са савезницима. Људи који су се налазили на власти у САД-у често су потцењивали моћ Совјеског Савеза, а претерано веровали у искреност и зависност својих савезника. Овај нови правац у америчкој спољној политици добио је коначну форму током неколико говора шефа војног штаба, адмирала Радфорда, као и у говору Далеса у јануару 1954. године. Требало је већу пажњу посветити атомском оружју, а смањити копнену војску како би се стекла што већа предност у односу на совјетски блок. Остварење ове политике требало је да омогући америчка технолошка и војна надмоћ. Увек је постојао ризик да би неки локални сукоб могао да прерасте у глобални, а Совјети су исто тако имали атомску и хидрогенску бомбу. Ајзенхауер је изјавио да се нова политика заснива на добијању на важности теме око развијања смртоносног оружја како би могући агресор знао да је америчка моћ огромна. Американци никако нису требали да први отпочну сукоб и бомбе се неће употребљавати њиховом иницијативом. У штампи се писало да је Њу Лук последица техничког развоја наоружања, а све ово је изазвало узнемиреност у кадровима сувоzemне војске који су се плашили да ће све ово угрозити њихов положај. Страхovalo се од победе комунизма у Индокини и његовог ширења у југоисточној Азији. Појачана акција Хо-Ши-Мина је ослабила француске, а учврстила америчке позиције чији су пилоти већ налазили у Индокини.¹³⁸

Женевска конференција која је одржана 1954. године показала је да западне земље не подржавају ратоборну политику САД-а, што је Американцима показало да би у

¹³⁶ *Потсјетник*, ДА МСП, ПА, 1954, 46, Југославија, 417175, 12. јануар 1954, 1. стр.

¹³⁷ *New Look*- план новог курса у америчкој политици, а називали су га још и *Long Haul* или *Long Pull*

¹³⁸ *Политички извештај амбасаде*, ДА МСП, ПА, 1954, 81, САД, 45843, 4. мај 1954, 1-7. стр.

случају рата и сами били изложени нуклеарној опасности. Страх од рата и економске потешкоће ослабиле су десно крило републиканаца, који су током 1954. године изгубили контролу у оба дома Конгреса. Ајзенхауверова популарност расте после Женеве, а његова политика мира и стабилности је одобравана код свих. Сада се постављало питање да ли треба преговарати са Русима, а исто тако и са Кинезима. Питање политичких блокова није довођено у питање, већ се само расправљало о томе у којој мери треба попустити да би се постигло компромисно решење.¹³⁹

5.2 *Случај Ђилас*

Почетком јануара 1954. године у Југославији је избила политичка афера која је имала међународну важност. Ова афера је везана за ревизионистички наступ Милована Ђиласа који је обављао функцију председника Савезне Народне скупштине. Узрок је Ђиласово залагање за увођење политичке демократије по узору на западни вишепартијски систем. Током новембра и децембра 1953. године Милован Ђилас је објавио чланке у којима се разматрало питање даљег социјалистичког развоја, а истакао је и незаконитост у раду државних органа, а посебно УДБ-е и партијског врха. Сматрао је да су држава и партија које је створио Лењин превазиђени, а залагао се за демократију коју су пропагирале социјалдемократске партије на Западу.¹⁴⁰

Серија чланака је објављивана у листу „Борба“ и часопису „Нова мисао“ где су нападани партијски врх и Тито, а истицана је нужност демократизације како би држава могла даље да се развија. Током 1950. године закључило се да је својина у социјалистичком систему присвојена од стране партијских функционера и да служи приватним интересима бирократије, што је довело до застоја у економској ефикасности. Ђилас је оптужио руководство да је створило државу неограничених привилегија које су могли да користе само функционери, док су марксистичке идеје напуштене. Ђилас се слаже са Марксом да је капитализам несавршен и немилосрдан, па је изнео закључак да је нова класа која је створена само заменила стару капиталистичку класу, јер је постала нова партијска елита. На Западу су са

¹³⁹ *Смернице америчке спољне политике*, ДА МСП, ПА, 1955, 58, САД, 419026, 3-6. стр.

¹⁴⁰ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 120. стр.

одушевљењем прихваћене ове идеје, али је у Југославији сматрано да је ово уздрмало темеље комунистичког поретка. У јануару 1954. године на партијском пленуму осуђене су идеје Милована Ђиласа, а партијско руководство осуло је салву осуда на његове текстове. Трећи пленум је лишио Ђиласа свих партијских и државних функција, а због давања интервјуа „Њујорк тајмсу“ био осуђен на затворску казну.¹⁴¹

Америчка амбасада у Београду изнела је више верзија овог догађаја. Пре свега Ђилас је осудом УДБ-е окренуо Александра Ранковића против себе, који је искористио чланке да се обрачуна са Ђиласом и тако постане Титов наследник. Према другој верзији, он је уклоњен јер је био најгласнији критичар Совјетског Савеза од времена сукоба са Информбироом, па је морао да падне као жртва како би Тито побољшао односе са Совјетским Савезом. Још једна верзија овог догађаја је да се Ђилас залагао за стварање лојалне опозиције у СКЈ, па се Кардељ успротивио и обезбедио његов крај на политичкој сцени. У САД-у и другим земљама на Западу ово се протумачило као повратак Југославије у блок социјалистичких земаља. Уклањање Ђиласа протумачено је код одређених кругова на Западу као озбиљан ударац прозападној орјентацији, јер је он био политичар који се залагао за прекид односа са Москвом. Поједини заступници економске и војне помоћи Југославији видели су у његовом паду демократизацију политичког система, јер он није излаган никаквим облицима репресије. Постојала је и теорија да ће смена Ђиласа ослабити јединство у партијском врху и омогућити несметани повратак утицаја Совјетског Савеза у Југославији. Сједињене Државе су се негативно изјашњавале о Ђиласу у својим извештајима из Београда, јер његово деловање у прошлости никако није могло да се повеже са прозападном политичком делатношћу. Југославенско руководство је желело да покаже да пад Ђиласа не представља окретање леђа Западу и повратак у блок социјалистичких земаља, већ је то унутрашња ствар партије. Његово залагање за вишепартијски систем угрозило је јединство земље и претило је да изазове анархију на политичкој сцени.¹⁴²

Југословенско руководство желело је на сваки начин да отклони сумње у југословенску спољнополитичку орјентацију. Врх државе је знао да би отворено сврставање у било који блок само нашколо држави и повећао би се број потенцијалних претњи. Зато је требало уверити америчког амбасадора Џејмса Ридлбергера да неће

¹⁴¹ Предраг Симић, *Тито и НАТО: успон и пад друге Југославије*, Београд, 2008, 82-84. стр.

¹⁴² Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Београд 2000, 121-123. стр.

бити промена у спољној политици, иако старији комунисти немају поверења у Запад. Американци су знали да би Титов неуспех да очува јединство државе смањило југословенско учешће у одбрамбеним плановима од могуће инвазије са Истока. Неке земље на Западу нису имале поверења у Југославију, нису биле спремне да је сматрају једнаком и нису разматрале могућност да је признају за савезника. Циљ САД-а био је да подржи југословенску независност, како би другим социјалистичким земљама било показано да могу да следе пример Југославије. Сједињене Државе су биле спремне да подрже либерализацију, али само у оној мери која њима одговара како се не би угрозили амерички интереси.¹⁴³

Социјализам је победио у Југославији захваљујући револуцији, а национализована су и сва средства за производњу. Током 1954. године почела је да се развија нова теорија демократије, где је економска демократија предуслов за политичко благостање у држави. Тада се развија и појама комуна чији је творац потпредседник Кардељ. Држава треба сама да пронађе пут у демократизацију, а комуне су требале да обезбеде учешће у привредном управљању, а све то требало је да доведе до беспартијске или свепартијске државе. Комуна је требало да спречи сукобе између града и села. Питање либерализације које су отворили Ђилас и Дедијер доживело је неуспех, а режим је избегавао да нагло крене у процес демократизације како је раније замишљено. Важно је напоменути да Ђилас није контролисао ни један инструмент власти, али се користио средствима јавне комуникације како би изнео своје идеје и ставове. Друга половина 1954. године обележена је напорима југословенског руководства да се побољшају односи са Совјетским Савезом. Међутим, знало се да је америчка економска помоћ од кључног значаја, пре свега да би се добиле потребне количине пшенице како би се обезбедило градско становништво за предстојећу зиму.¹⁴⁴

Ђилас је почетком јануара 1954. године у чланку под насловом „Револуција“ објавио да је дошло време борбе за демократске облике власти, а да је јака и монолитна партија била нужна само у раздобљу револуције. Ове и сличне тезе које је износио Ђилас у својим чланцима послужиле су његовим противницима да се обрачунају са њим. Они су га нападали да је пао под западноевропски утицај, те да су његова учења ближа западноевропској демократији него социјализму. Његови напади на стару гарду

¹⁴³ Lorejn Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2003, 188-190. str.

¹⁴⁴ Momčilo Pavlović (prir.), *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983*, Beograd 2009, 108-111. str.

комуниста уносе немир у широке народне масе и одају утисак слабости пред непријатељима државе. Југославија је имала проблема са непријатељски расположеном емиграцијом која је на сваки могући начин нападала комунизам, а ова афера је могла додатно да поремети поверење Сједињених Држава, Француске и Велике Британије према Југославији. Ове три државе су давале велику економску помоћ и имале су велики утицај у решавању тршћанског питања.¹⁴⁵

Поједини политичари на Западу су оценили да ће цела ствар око Ћиласа резултирати југословенским дистанцирањем од оба блока. Амерички званичници су на читаву ову аферу гледали са неповерењем и слушали су оправдања од југословенског руководства да њихово уклањање Ћиласа нема везе са Москвом, већ је чисто унутрашња ствар у партији. У Вашингтону су знали да њихови односи са Југославијом нису на оном нивоу на којем су били раније, али су желели да што више искористе њену благонаклоност како би постигли своје циљеве у спољној политици.¹⁴⁶

5.3 Балкански савез и америчка стратегија на Балкану

Најважније питање за Југославију било је да се војно и економски осамостали од утицаја било које стране државе. Велике суперсиле су желеле да од мањих држава направе савезе који би штитили њихов интерес. Балкан и Средоземље представљају подручје које је битан фактор међународне безбедности, а географски положај обала Медитерана отвара пут ка Европи, Азији и Африци. Преко Балкана воде битни саобраћајни и трговински путеви, а Југославија се налази у центру пажње великих сила због свог војностратешког положаја и због особеног облика социјализма који је развила после сукоба са Информбироом 1948. године. Американци су успели да у Северноатлантски пакт укључе неке приобалне европске земље међу којима и Грчку и Турску, али то није урађено са Југославијом и Албанијом.¹⁴⁷

После сукоба са Истоком јавила се потреба да се Југославија постепено приближи својим суседима који су били више прозападно орјентисани, а то су пре свега Грчка и

¹⁴⁵ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama, 1949-1955*, Zagreb 1988, 568-569. str.

¹⁴⁶ Isto, 579-581. str.

¹⁴⁷ Ranko Petković, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet: spoljna politika Jugoslavije, 1945-1985*, Zagreb, 1985, 136-139. str.

Турска. Стицањем добрих односа са овим државама Југославија је желела да задобије предност у решавању питања Трста у односу на Италију. Иако је Грчка била монархија, са њом је требало успоставити пријатељске односе, а Британци су се залагали и посредовали да до тога дође. Амерички амбасадор Ален је 1950. године препоручио Кардељу нормализацију односа са Грчком и Италијом. Већ 1951. године Грчка и Турска су желеле чланство у НАТО пакту, иако је постојало неслагање по питању Кипра, што је кочило нормализацију њихових односа. Током 1952. године Југославија се налази у центру интересовања Запада, а економска помоћ која је додељена у многоме је допринела унутрашњој стабилности државе. Током те исте године догодила се размена посета парламентарних делегација Југославије, Грчке и Турске, а у септембру је у Атини и Анкари боравила југословенска војна делегација која је разговарала о унапређењу сарадње. Турски министар иностраних послова Кеприли је почетком 1953. године разговарао са Кочом Поповићем и Јосипом Брозом Титом када је постигнута сагласност да је интерес двеју држава да и даље сарађују и да војно сарађују са Грчком, а у односима са Италијом требало је да буде принцип отворених врата. Почетком фебруара 1953. године допутавао је у Југославију министар иностраних послова Грчке Стефанопулос који је требао да се договори о будућој сарадњи између три балканске земаље. Требало је да се постигне договор о пријатељству и ненападању. Разменом посета министара Грчке и Турске завршене су припреме за потписивање споразума.¹⁴⁸

Уговор о пријатељству и сарадњи између ФНРЈ, Краљевине Грчке и Републике Турске потписан је у Анкари 28. фебруара 1953. године. Према тексту уговора ове три државе требале су да доприносе одржавању међународног мира и да бране територијални интегритет од било које спољне опасности. То се односило пре свега на могуће претње са Истока. Договорено је да се јача одбрамбена способност сваке државе, а требало је да се развија сарадња на пољу економије, технике и културе. Спорови међу државама које су потписале уговор требало је се решавају мирним средствима и договором, а ниједна држава неће предузимати ништа што би нашкодilo интересима друге две стране. Анкарским споразумом Југославија је требало да превазиђе међународну изолацију и ојача сопствену безбедност на спољнополитичком плану. Том приликом је потписана и Тајна конвенција о статусу њихових војних снага.

¹⁴⁸ *Југославија у Хладном рату. Прилози истраживањима*, зборник радова, Београд 2010, 111-114. стр.

Војне снаге једне чланице могу боравити на територији друге чланице ради заједничких операција или тражења заклона.¹⁴⁹

Американци су желели да се ове три државе повежу, али пре свега да се Југославија чвршће веже за америчку спољну политику. Међутим, нису желели да се овај споразум претвори у оруђе југословенске политике како би се водила национална политичка кампања. Америчка дипломатија је настојала да овом груписању држава да онај карактер који је њој одговарао, али је и оценила да још увек нема онај доминантан утицај који је желела да оствари. Морало се пазити и о италијанској страни, јер су Американци обећали Италијанима да Грчка неће улазити у споразуме са Југославијом како се не би угрозила позиција Италије по питању Трста. У Вашингтону су сматрали да не треба журити са склапањем војног савеза, а постојало је и нерешено питање односа Југославије према НАТО пакту. У суштини све ово је дало само делимичне резултате јер се Југославија учврстила, али су Грчка и Турска добиле могућност афирмисања самосталне националне политике у односу на НАТО. Војни пакт би дао предност Југославији, јер би НАТО имао обавезу према њој преко Грчке и Турске, па су зато настојали да се у уговор унесе што мање клаузула о војној сарадњи.¹⁵⁰

У Београду је 7. новембра 1953. године потписан и Допунски споразум, где је остварена југословенска замисао да се Стални секретаријат као стално политичко тело који је блажа варијанта од Војног комитета који су предлагали Грци и Турци. Током 1954. године Тито је планирао да посети Турску и Грчку како би разговарао о даљем развоју односа. Посета Турској је трајала од 12. до 18. априла 1954. године, где је Тито 13. априла разговарао са председником Бајаром о надградњи пакта. Пакт је требало да иде у правцу војног повезивања, али Југославија није желела да уђе у НАТО, док је била благонаклона према пројекту Европске одбрамбене заједнице. Грци су били заинтересовани за разговоре који су вођени у Турској, а грчки амбасадор Капетанидес је посетио југословенског државног секретара Кочу Поповића како би се боље упознао са токовима разговора. Тито се спремао да посети и Грчку, а тамо је и боравио од 2. до 6. јуна 1954. године. Тито је разговарао са председником грчке владе маршалом Папагосом 3. јуна када је опет покренуто питање става о НАТО пакту. Тито је сматрао да Југославија не треба да приступи НАТО пакту, јер би то пореметило њену политику несврставања на било коју страну у глобалном конфликту, али је говорио да то не

¹⁴⁹ Momir Stojković (prir.), *Balkanski ugovorni odnosi, III tom (1946-1996)*, Beograd 1999, 235-240. str.

¹⁵⁰ *Анкарски уговор*, ДА МСП, ПА, 1954, 69, Р, 417356, 9-10. стр.

значи да сарадња са пактом треба у потпуности да се прекине. Остављена је чак и могућност уласка у пакт у случају велике опасности, а делимична веза са пактом могла је да се оствари и преко Балканског савеза. Папагос је и сам остављао могућност повезивања Балканског пакта са НАТО пактом, али је уверио и Тита да Италија неће моћи да омета стварање Балканског савеза. Са овим закључцима који су донети сложила се и Турска преко свог амбасадора у Атини, а требало је изградити и нацрт уговора о савезу.¹⁵¹ Америчка штампа је посветила доста пажње Титовој посети Грчкој. У новинским чланцима се углавном поздравља идеја стварања савеза који је користан за одбрану Европе, али се с друге стране спомиње питање Трста као препрека успостављања савеза. Американци су сматрали да је Балкански савез укључивање Југославије у западни одбрамбени систем, а Трст је само додатно оптерећење за западни систем одбране чији статус треба што пре решити. Због тога они желе што пре да изведу Југославију и Италију за преговарачки сто, а то би могло олакшати и укључивање државе у Европску заједницу у будућности. Говорило се и да је одбрамбена моћ ове три балканске државе већа од целе западне Европе. Међутим, међу њима постоје велике идеолошке разлике, а Грчка се још увек сећала да јој је Југославија не тако давно била непријатељ јер је помагала грчке комунисте. Балкански савез је оцењен као добра ствар, али само уколико се задовољи и Италија.¹⁵²

Тито се током ових посета трудио на све начине да наговори друге две државе да су се испунили сви услови за склапање војног савеза и да се то неће косити са политиком НАТО пакта. Актуелна политика коју је водила југословенска влада је одговарала Американцима, јер је својим примером слабила совјетски утицај у источним земљама и на тај начин слабила совјетски табор, што не би могла да уради да је постала чланица у НАТО пакту. Дакле, заједнички циљ је одбрана Европе од агресије. Међутим, Американци су се противили прерастању Анкарског уговора у војни савез јер је Италија била пред ратификацијом споразума о Европској одбрамбеној заједници. Због тога су се залагали за приступање Италије Балканском савезу како би се ослабио утицај Југославије. Италијани су били незадовољни овим одлукама ако би Американци пристали на формирање савеза јер би то пољуљало њихове позиције у Трсту. Други проблем је био што је договор у Анкари постигнут без учешћа Грчке која је сматрала да није време за склапање савеза. На такав став утивале су и Сједињене Државе које су

¹⁵¹ *Spoljna politika Jugoslavije 1950 – 1961, zbornik radova*, Beograd, 2008, 575-579. str.

¹⁵² *Посета председника Тита Грчкој и Балкански савез*, ДА МСП, ПА, 1954, 69, Р, 410069, 20. јун 1954, 1-4. стр.

требале да припреме терен код чланица НАТО пакта. Пре посете Тита Атини, Грчка се поново заинтересовала за склапање Балканског пакта, јер треба простор Балкана да се војно ојача. После посете Тита Грчкој, Американцима је преостало да изврше притисак на Турску која је имала економске проблеме. Турци су сада успоравали прерастање пакта у војни савез, док су Грци и Југословени били у жару припрема за склапање војног савеза, а сачињени су и нацрти Уговора о савезу. Тито је по повратку из Атине одржао говор у Карловцу где је истицао да се уговор пре свега односи на културну и економску сарадњу, док војни уговор има секундарни значај. То је изјавио како би умирио Американце и Совјете, а Титова популарност је нагло скочила после посете Турској и Грчкој.¹⁵³

Договор око склапања Балканског савеза могао је да се постигне само ако се одреде обавезе Југославије према Грчкој и Турској као чланицама НАТО-а. Југославија је дала иницијативу да се ублажи 2. члан уговора о узајамним обавезама чланица и модификација дела који се односи на обавезе Југославије према Грчкој и Турској. Али је 6. члан био непромењен и односио се на Атлантски пакт, па тако су створени сви услови за склапање савеза.¹⁵⁴ Од 6. до 9. августа 1954. године одржана је министарска конференција на Бледу која је резултирала склапањем војног савеза 9. августа између Југославије, Грчке и Турске. Тада је усвојен предлог о обавезама чланица савеза, а Југославија је успела у својој намери да овај савез остане искључиво одбрамбена организација која је независна од НАТО-а. Али је на састанку представника Генералштаба све три земље изјављено да Југославија неће тражити да се ради нешто што ће нашкодити чланству Грчке и Турске у западном војном савезу.¹⁵⁵ Савез је у потпуној сагласности с начелима и одредбама Повеље Уједињених нација, а све три потписнице уговора су се обавезале да ће све спорове решавати мирним путем и да ће се уздржавати од употребе силе. Ако се изврши агресија на неку од три државе, све чланице савеза треба да јој притекну у помоћ. Био је успостављен Стални савет чији су чланови били министри спољних послова и чланови Влада. Генералштабови све три државе наставили су са сарадњом како је прописано још у Анкарском уговору, а Савет је требало да одржи састанке двапут годишње. Анкарски уговор остао је на снази, али само ако се није косио са члановима новог уговора. Балкански савез је закључен на 20

¹⁵³ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 141-148. str.

¹⁵⁴ Isto, 151. str.

¹⁵⁵ *Југославија у Хладном рату. Прилози истраживањима*, зборник радова, Београд 2010, 121. стр.

година, а уколико га ни једна чланица не откаже он ће аутоматски бити продужен за још једну годину. Уговор је састављен на француском језику у три примерка и није био идеолошки обојен, а документ су потписали министри спољних послова. За ФНРЈ је питање одбране било најважније, али су друге две државе покушале под притиском Американаца да вежу ФНРЈ за НАТО.¹⁵⁶

После Бледа, Југославија је радила на нормализацији односа са свим државама, укључујући и СССР. Ридлбергер је био упућен у догађаје за време вођења завршних преговора око склапања савеза. Како је закључио Ридлбергер, та нормализација је била спора, али је требала да даје повољне резултате. Тито је уверавао Американце да то није никаква промена односа према западним пријатељима, већ решавање проблема који већ годинама коче напредовање државе као и економски проблеми.¹⁵⁷ У многим говорима које је Тито одржао у Југославији после склапања савеза подсећао је Запад да је Југославија социјалистичка земља и да за њу нема места у НАТО пакту који је антикомунистичка организација. С друге стране, Балкански пакт није идеолошки обојен и служи само за одвраћање од агресије.¹⁵⁸

Савез је показао да и мале државе могу успешно сарађивати, без обзира на то што су имале различити друштвени поредак. Американцима није одговарало чврсто повезивање балканских земаља ако њихова заједничка политика не одговара циљевима америчке спољне политике. То се односи на стављање балканских земаља под што већу контролу Вашингтона и вршење притиска преко економске, војне и политичке зависности. Зато је вршен притисак на Грчку и Турску, али и на Југославију, да се одложи потписивање споразума док се не заштите интереси САД-а и НАТО пакта. На крају су ипак превазиђене све тешкоће и пакт је ступио на снагу. У СССР-у је овај савез приписиван америчкој агресивној политици како би се извршио притисак на Албанију и Бугарску, али и на сам СССР. Источноевропске земље су желеле преко своје пропаганде да умање значај Балканског савеза јер је то неприродан савез држава са различитим друштвеним уређењем. После закључивања савеза информбироовска пропаганда све мање напада тројни савез и СССР покушава да поправи односе са све три чланице савеза. У Совјетском Савезу су и даље сматрали да Југославија не припада

¹⁵⁶ Momir Stojković (prir.), *Balkanski ugovorni odnosi, III tom (1946-1996)*, Beograd 1999, 258-262. str.

¹⁵⁷ FRUS, 1952-1954, Volume VIII, No. 699, *The Ambassador in Yugoslavia (Riddleberger) to the Department of State*, Belgrade, August 12, 1954, pp. 1398-1399.

¹⁵⁸ Lorejn Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2003, 193-194. str.

том пакту и да је он специфична веза држава.¹⁵⁹ У америчкој штампи је овај савез примљен повољно и представљен је као значајан допринос западноевропској одбрани. Неки листови су жалили што није предвиђена клаузула о аутоматској војној помоћи, а то је учињено да Југославија не би преко Грчке и Турске увукла друге чланице НАТО пакта.¹⁶⁰ Државни секретар САД-а Далес повољно се изразио о Балканском савезу на конференцији за штампу 10. августа, али није о њему дао неку суштинску оцену. Потписивање споразума није било у складу са плановима службених кругова када је у питању Турска за коју је планирано да уђе у савез са Пакистаном.¹⁶¹

Југославија је успела у својој намери да савез остане искључиво одбрамбена организација која је независна од НАТО-а. Међутим, после Бледске конференције размимоилажења између три државе била су очигледна. То се нарочито испољило у супротним ставовима Југославије и Турске која је била присталица војне сарадње са САД-ом. Југославија је почела да мења стратегију на пољу спољне политике и окренула се ка политици еквидистанце и ограничавању и неутралисању војног програма у савезу. Турска се залагала и за укључивање земаља Средњег истока у војни блок Запада, а у тој намери велику подршку су јој давале САД. Пројекат Европске одбрамбене заједнице је пропао јер га је одбацила француска скупштина, а Титов пут у Индију и Бурму крајем 1954. године показује намеру да се Југославија повеже са азијским и афричким државама како би истрајала у политици коегзистенције. Министарска конференција одржана од 28. фебруара до 2. марта показала је размимоилажења међу чланицама. Грчка је подржала намеру Турске да се створи турско-ирачки пакт коме ће се прикључити и Иран и Египат. Југославија се залаже за унапређење политичких, културних и економских односа. Током посете турског премијера Мендерса Београду у мају 1955. године показала су се неслагања између две државе. Турци сматрају да неутралистичка политика води ка слабљењу одбрамбене способности на Западу, а Титово путовање у Бурму и Индију може да допринесе да се Арапи окрену неутралистичким ставовима. Неслагања између Турске и Југославије, као и погоршавање односа између Грчке и Турске око Кипра показали су да Балкански савез није у стању да буде стабилан фактор који би служио сврси. Американцима није одговарала нова спољнополитичка орјентација Југославије и њен негативан став по питању војних савеза. Посебно су били незадовољни поновним приближавањем

¹⁵⁹ *Балкански савез и ставови блокова*, ДА МСП, ПА, 1954, 46, Југославија, 418080, 2-4. стр.

¹⁶⁰ *Поводом закључења Балканског савеза*, ДА МСП, ПА, 1954, 69, Р, 411558, 15. август 1954, 1-2. стр.

¹⁶¹ *Америчка штампа о Балканском савезу*, ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 411314, 20. август 1954, 4. стр.

Југославије Совјетском Савезу који је највећи непријатељ САД-а. С друге стране, савез је био покушај Тита да стекне што боље преговарачке позиције према САД-у и СССР-у које су се бориле за утицај у овом делу Европе.¹⁶²

5.4 Споразум о Трсту и САД

Криза око града Трста била је главна препрека у сарадњи Југославије са Западом. Спор између Југославије и Италије је био кочница у развоју економских и војних односа са САД-ом, као и приликом склапања Балканског савеза. Привредна сарадња између две државе није могла да се несметано развија. За југословенску позицију од великог су значаја тајни преговори поводом Трста који су се водили са представницима САД-а и Велике Британије у Лондону почетком 1954. године. Морао се наћи разумљив предлог који би Италија могла да прихвати и која је била пасивни посматрач преговора, док је Југославија активно учествовала у преговорима. Одлуком од 8. октобра 1953. године цела Зона А је дата италијанској цивилној администрацији.¹⁶³

Цела криза је отпочела у мају 1945. године уласком југословенских партизанских снага у Трст који су планирали да одузму од Немаца и ставе га под своју контролу. Затим је 2. новозеландска дивизија која је била у саставу британске војске спречила је југословенске партизане да овладају целом територијом. Главна намера западних савезника је била да спрече Југославију да овлада северном обалом Јадранског мора. Постигнут је привремени споразум 9. јуна 1945. године када су делови Јулијске крајине и западне Истре, као и градови Трст, Пула и Горица, били под управом савезничког команданта. Био је присутан и контингент југословенске армије који је бројао 2000 људи. Повлачење југословенских трупа је заказано за 12. јун на линију раздвајања, која се звала „Морганова линија“. Спорна територија била је подељена на зону А која је обухватала Трст и околину и била је под англоамеричком управом и зону Б која је обухватала северозападну Истру и словеначко приморје и била под југословенском

¹⁶² Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 232-237. str.

¹⁶³ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 124-125. str.

управом.¹⁶⁴ На основу париског уговора од 16. фебруара 1947. године створена је Слободна територија Трста када је зона А коригована (Трст и околина, Монфалконе и Горица) и остала је под англо-америчком управом, док је у зони Б остала југословенска војска.¹⁶⁵

Нова криза око Трста започела је 1953. године када су почеле да се нагомилавају трупе, јер је Југославија желела да спречи улазак Италијана у зону А. Преговорима у Лондону претходила је озбиљна дипломатска мисија претставника САД-а и Велике Британије да се питање Трста што пре реши. Амерички амбасадор Џејмс Ридлбергер и британски отправник послова Џон Шаток разговарали су са министром спољних послова Кочом Поповићем 8. јануара 1954. године. Они су предали ед-мемоар који је садржао предлог да се сазову тајни тројни преговори како би се решила тршћанска криза. Ридлбергер је рекао да би требало обавестити и Француску о токовима разговора, али она неће имати толики утицај на преговоре јер је заузимала тврд став према Југославији. Предложени су Лондон или Вашингтон као места где би преговори могли да се одрже, а они би требали да остану у тајности. Коча Поповић је приликом следећег састанка у саопштењу преговоре назвао конференцијом, док су Американци желели да то буде састанак који би се бавио само суштином проблема како се не би скренуло са теме. Коча Поповић је изнео став југословенског руководства да је састанак најбоље одржати у Лондону због његове близине и како би амбасадор у Британији, Владимир Велебит, могао да се укључи у преговоре јер је био пре тога на месту посланика у Риму. На почетку самих преговора САД и Велика Британија су дале иницијативу Југославији да предложи решење питања, али само ако се њен предлог оцени као реалан могао је да се усвоји. Прву верзију југословенског предлога уручио је Американцима и Британцима Владимир Велебит 8. фебруара 1954. године.¹⁶⁶ Трст је требало да добије аутономију и мањински статут како би се обезбедила права словеначке мањине и како би се заштитили економски интереси. Томпсон који је преговарао испред САД-а и Харисон испред Велике Британије одбацили су овај југословенски предлог јер је могао само да изазове незадовољство Италијана. Американци нису желели да прихвате ни предлог изласка Југославије на море јужно од

¹⁶⁴ Bojan Dimitrijević, Dragan Bogetić, *Tršćanska kriza 1945-1954. Vojno-politički aspekti*, Beograd 2009, 11-22. str.

¹⁶⁵ Isto, 36-37. str.

¹⁶⁶ У том предлогу је наведено да Италији треба да остане Трст без предграђа Шкедња са обалним појасом до Тржича. Југославија добија излаз на море јужно од Трста (простор Шкедењ-Жавље-Миље) са широким залеђем

Трста без Шкедња уз корекцију границе. Југословенска влада наставила је са инсистирањем да се добије излаз на појас Шкедењ-Жавље-Миље са залеђем у замену за уступке у зони Б. Томпсон и Харисон се нису сложили ни са овим предлогом и понудили су излаз на море између Миља и Жавља, али је тражено да се Италијанима дају Копер, Изола и Пиран. Југословенска страна је одустала од даљих захтева за излаз на море јужно од Трста, јер у том случаја неће бити могуће да се приведу преговори крају. Због тога је разрађена нова стратегија у даљим преговорима да Југославија одустане од захтева да добије излаза на море, али тражи малу територију у зони А како би Коперски залив био повезан са северним залеђем. Због наведених уступака није била више могућа никаква компензација у зони Б и о томе није требало водити преговоре. Да би се изградила лука и привредни центар у Коперском заливу тражена је финансијска помоћ Сједињених Држава и Велике Британије. Захтевано је обештећење словеначке имовине, мањински статут и аутономија Трста. Томпсон и Харисон су у разговору са Велебитом изнели став својих влада да је овај предлог нереалан и да југословенска страна инсистира на предлозима који раније нису постојали. У противпредлогу тражено је да се Италији дају енклаве Изола-Умаг као компензација за територију у зони А, а Југославија да смањи свој захтев у овој зони на села јужно од Базовице.¹⁶⁷

Током марта и априла 1954. године прихваћен је предлог Американаца и Британаца да се по питању мањина донесе реципрочни мањински статут који би штитио права и словеначке и италијанске мањине. Југославија је захтевала да се уведе међународна управа над луком у Трсту, што је било прихватљиво за Американце. Али трошкови на којима је југословенска страна инсистирала за изградњу луке, железнице и путева износили су 86 милиона долара. Американцима је била висока цифра од 56 милиона долара за изградњу Коперске луке и били су спремни да је дају само у оквиру редовне помоћи коју је усвајао Конгрес. Америчка влада је после југословенске интервенције одобрила износ од 20 милиона долара за изградњу луке, али је Југославија касније ипак успела преко других видова помоћи да дође до жељених средстава. Помоћ за изградњу луке је добила и од британске и француске владе путем Трипартитног програма.¹⁶⁸ После мукотрпних преговора потписан је 31. маја 1954. године споразум Југославије, САД и Велике Британије о решењу Тршћанског питања. Слободна територија Трста је

¹⁶⁷ Bojan Dimitrijević, Dragan Bogetić, *Tršćanska kriza 1945-1954. Vojno-politički aspekti*, Beograd 2009, 144-155. str.

¹⁶⁸ Isto, 161-163. str.

подељена између Југославије и Италије. Југославија је добила зону Б и 11,5 километара квадратних појас на Миљском полуострву у зони А са око 4000 становника. Остатак зоне А је добила Италија и североисточни угао зоне Б. САД и Велика Британија су изјавиле да неће подржавати ничије територијалне аспирације на овом простору, а то је касније подржала и Француска. Оне су извршиле притисак на Италију која је била неповерљива према овом споразуму, али је на крају ипак морала да прихвати да је читава ствар стављена пред свршен чин. Преговарачка моћ Италије је била знатно мања од југословенске, а пропаст пројекта ЕОЗ само је убрзао целу ствар да се споразум што пре постигне. Тада је било у центру пажње стварање војног савеза између Југославије, Грчке и Турске што је давало предност Југославији да реши ово питање. Југославија је поручивала Американцима да се више не може попуштати и да се југословенска страна довољно жртвовала.¹⁶⁹

Меморандум о сагласности између влада Италије, Велике Британије, Сједињених Америчких Држава и Југославије о слободној територији Трста усвојен је 5. октобра 1954. године у Лондону. Американци и Британци повукли су своје војне снаге са северног подручја границе и предали су ову област на управу Италији, а Италијани и Југословени су успоставили цивилну управу на територијама које су им припале. Италија и Југославија су морале да именују Комисију за разграничење која ће детаљно да одреди границе. Неће се предузимати никакве мере гоњења или дискриминације због неке раније политичке делатности, а регулисан је и малогранични промет и слобода кретања људи копном и морем ради превоза и трговине. Сви становници овог подручја имали су иста права и могу да располажу имовином и приватном својином како је то у закону прописано. У случају селидбе покретне имовине никакве увозне или извозне царине нису наметане нити било које друге дажбине. Специјални статут о мањинама обезбеђивао је једнака права и за југословенску и за италијанску етничку групу у оба подручја управе.¹⁷⁰

Меморандумом су створени услови да се потпише низ других споразума са Италијом и да се поново успоставе блиски односи када је у питању трговинска и робна размена. Италија је постала значајан чинилац у целокупном југословенском увозу и извозу. Пуковник ЈНА Милош Стаматовић и генерал Винтертон, који је командовао

¹⁶⁹Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 138-141. str.

¹⁷⁰Momir Stojković (prir.), *Balkanski ugovorni odnosi, III tom (1946-1996)*, Beograd 1999, 262-264. str.

англоамеричким одредом, договорили су се 25. октобра да југословенска војска уђе у делове зоне А који су припали Југославији. У Трст су 26. октобра ушле италијанске трупе и тада су из њега изашле англоамеричке јединице, а у луку су упловили италијански ратни бродови. Маршал Тито је одржао говор у Копру 21. новембра становништву које је сада ушло у састав ФНРЈ.¹⁷¹

¹⁷¹ Bojan Dimitrijević, Dragan Bogetić, *Tršćanska kriza 1945-1954. Vojno-politički aspekti*, Beograd 2009, 172-174. str.

6. НОВИ ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ

6.1 Нова ера у спољној политици Југославије

Почетком педесетих година издешавале се велике промене које су знатно одредиле правац политичког деловања у Југославији. Када се држава налазила у најтежим стању, које је последица недостатка хране и економске исцрпљености, Тито није био спреман на баш све уступке које су му тражили Американци и друге државе на Западу. У јуну 1950. године донет је први закон о самоуправљању, а Комунистичка партија Југославије је на 6. конгресу који је одржан новембра 1952. године у Загребу променила име у Савез комуниста Југославије. Уставом из 1953. године партија је од круте хијерархије совјетског типа прерасла у партију која спроводи своју улогу преко радничких савета у предузећима.¹⁷²

Током 1954. и 1955. године Југославија је и даље добијала економску и војну помоћ, али је тада почела да се формира политика коегзистенције из које ће се касније развити политика несврстаности. Најбоље решење за Југославију било је да се заузме еквидистанца према оба блока и на тај начин би се избегле последице које би настале услед опредељења Југославије да подржи један блок. Ванблоковска политика отклонила је све могуће војне претње и подигла је углед Југославије која је имала економску корист од свега тога. Требало је склонити се од притисака са Запада, а то се могло постићи нормализацијом односа са Совјетским Савезом, што би смањило притисак са обе стране. Осећао се огроман притисак због кредита који су узимани од Американаца, па је било потребно отворити и нека нова тржишта. Поред рада на нормализацији односа са Совјетским Савезом, било је приметно и све веће приближавање афричким и азијским државама. Политика еквидистанце као да је била идеално решење како би се избегло мимоилажење поводом питања коју улогу треба да игра Југославија на међународној сцени. Југословенско руководство није желело да поново успостави идеолошке односе, већ се искључиво радило о међудржавним односима две равноправне земље.¹⁷³ Заоштравање односа са Западом видљиво је почетком 1955. године за време Титовог путовања у Бурму и Индију, а долази поново

¹⁷² Предраг Симић, *Тито и НАТО: успон и пад друге Југославије*, Београд, 2008, 79-80. стр.

¹⁷³ *Velike sile i male države u hladnom ratu: slučaj Jugoslavije*, zbornik radova, Beograd, 2005, 59-62. str.

до покретања питања око случаја Ђилас. Владимир Дедијер подржавао је неке Ђиласове ставове по питању демократизације. Када је одбио да буде саслушан, он је ухапшен и суспендован са свих партијских функција. Ђилас и Дедијер су оптужени за пропагандну делатност и забрањено им је да дају изјаве у штампи. Чак се говорило да је цела акција организована на Западу. Југословенско руководство је сматрало да је цела ствар око Ђиласа и Дедијера организована због уверења Американаца да је то део нове југословенске стратегије, као и путовање у Индију и Бурму. Ова политика се до неке мере сударала са утицајем НАТО пакта у Европи, али и са јачањем југословенских позиција у Азији и Африци.¹⁷⁴

Помоћ и са Истока и са Запада била је преко потребна Југославији јер њена привреда не би била у стању да опстане. Биле су потребне да се увезу знатне количине хране и да се економски ојача. Али је преговарачка позиција Југославије била много већа него што је то био случај раније. У случају неког отвореног сукоба са било којом страном Југославија је могла да изгуби највише од свих, а то је суверенитет и своју независност. Зато је требало штитити независност и од Истока и од Запада, а то је најбоље учињено политиком еквилибристе.¹⁷⁵

Нормализацијом односа са Совјетским Савезом загарантовано је поштовање равноправних односа и немешање у унутрашње ствари друге државе. Југославија се присећала 1948. године и штете коју је том приликом претрпела, али је била спремна да се жртвује за међународни мир. Подела света на блокове и колонијализам оцењени су код Јосипа Броза Тита као једно од највећих зала које је задесило човечанство, и док се тога не ослободи не може бити мира нити спокојства. Унутрашње уређење Југославије Тито је описивао у својим говорима као „демократију новог типа“, која се разликује од западноевропске демократије, док је спољна политика требала да се води у складу с начелима Повеље Уједињених нација. Титов главни циљ је да оствари што боље односе са оба блока и уз што мање обавеза да одржи свој режим и избегне страну доминацију.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 178-185. str.

¹⁷⁵ Momčilo Pavlović (prir.), *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983*, Beograd 2009, 111-112. стр.

¹⁷⁶ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama, 1949-1955*, Zagreb 1988, 639-642. str.

6.2 Хрушчовљева посета Београду и став САД-а

Совјетски Савез је после Стаљинове смрти почео да доживљава видљиве трансформације и у унутрашњој и у спољној политици. Никита Хрушчов је почео да спроводи процес дестаљинизације, а ту је спадала и нормализација односа са Југославијом. Крајем 1954. и почетком 1955. године била је настављена тајна преписка између две државе, а совјетски амбасадор Ваљков је предлагао да се створи заједничка комисија која би испитала идеолошке партијске разлике. Али Тито није желео да се бави партијским односима, већ га је на првом месту интересовало успостављање равноправних односа међу државама. Текли су и преговори око успостављања привредне и културне сарадње, а 5. јануара 1955. године склопљен је трговински и платни споразум, који је био први после 1948. године. Совјетски Савез извози памук, нафту, нафтне прерађевине, манган и руде, док Југославија извози дуван, кожу, фурнир, кудељу и друге производе. Пшеница није тражена јер је Југославија добијала знатне количине од САД-а. Овај споразум са СССР-ом отворио је низ других преговора о трговинској сарадњи са Мађарском, Румунијом и Пољском, што је био почетак краја економске блокаде са Истока.¹⁷⁷

Американци су износили процене да се Тито неће вратити у блок источноевропских земаља, али је настављала да развија пријатељске односе са земљама блока. Тито је личност која је главна стега партијског јединства и његова евентуална смрт би изазвала кризу целог до тада изграђеног система управљања државом, али и неизвесност у вођењу спољне политике. Југославија се и даље трудила да уравнотежи своју економску политику и да смањи велике расходе које је имала за одбрану. Војна позиција Југославије се поправљала захваљујући управо економској помоћи коју је добијала од САД-а.¹⁷⁸ Помирљиви тон совјетског блока видљиви су из неких поступака као што су напуштање пропаганде против Тита, признавање заслуга југословенских партизана приликом ослобађања Југославије и признање да је 1948. године неправедно поступљено према Југославији. Тријумф тих нових односа најављен је 13. маја 1955. године када је објављено да ће највиша совјетска делегација са Хрушчовим на челу посетити Београд крајем маја. То је изазвало одушевљење код дела југословенског руководства које се заједно са Совјетима борило раме уз раме за победу социјализма

¹⁷⁷ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama, 1949-1955*, Zagreb 1988, 667-670. str.

¹⁷⁸ Momčilo Pavlović (prir.), *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983*, Beograd 2009, 125-126. str.

над капитализмом. Ипак, Тито је знао да му је помоћ са Запада омогућила да победи југословенска концепција социјализма, те је из тог разлога кључно да се не прекидају све везе са Западом.¹⁷⁹

Министар спољних послова Коча Поповић сазвао је амбасадоре САД-а, Велике Британије, Француске, Грчке и Турске да им саопшти за да крајем маја долази највиша совјетска делегација. Иако је саопштио да ово не значи радикално мењање југословенске политике, ова вест је оставила у чуду амбасадоре. Ридлбергер, који је први примљен код министра Поповића највише је остао у чуду, али се захвалио на информацијама које су му унапред саопштене. Када је 14. маја вест објављена у штампи, одјекнула је више у светској јавности него вест о склапању пакта у Варшави истог дана. Тито је у говору у Пули саопштио да не одобрава потписивање Варшавског уговора, али да је успостављење добрих односа са свим блоковима неопходно. Американци су били склони да верују да је циљ Хрушчовљеве посете Југославији стварање неутралних држава које би служиле као тампон зона између блокова. Циљ совјетске политике је описан у америчкој штампи, и он се своди на то да се Европа разоружа и пацификује како би се успоставила доминација Совјетског Савеза на овом простору. САД, Велика Британија и Француска покушале су да утичу на предстојећи ток догађаја тако што је француски амбасадор Куле разговарао са Титом како би изнео заједнички став ове три државе. Куле је у разговору са Титом 23. маја говорио о проблему стварања зоне неутралних држава, а главни проблем је био неутрализација Немачке. Тито је одговорио да је неутрализација Немачке за сада нереална ствар и да то неће подржати. За Југославију не би било добро повлачење Сједињених Држава из Европе јер би то водило совјетској доминацији на целом континенту. Американци су и даље сумњали у то који је циљ ове посете, а то се види из изјаве коју је дао председник Ајзенхауер, јер он не зна која је позадина те званичне посете. Изјавио је да сумња да је циљ да се изгради појас неутралних држава од севера до југа Европе. Совјетска делегација боравила је у Југославији од 26. маја до 2. јуна 1955. године, а на челу делегације био је Никита Хрушчов који је био први секретар ЦК КПСС, а поред њега ту је био и премијер-маршал Николај Булгањин, Анастас Микојан, Алексеј Громико, Димитриј Шепилов и други високи партијски званичници.¹⁸⁰ Авион у коме се налазила совјетска делегација слетео је 26. маја у 17 часова на земунски аеродром. Председник

¹⁷⁹ Isto, 128-130. str.

¹⁸⁰ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 200-204. str.

Тито налазио се на аеродрому да дочека чланове делегације, а поред њега ту се налазио и Ваљков који је обављао дужности совјетског амбасадора у Југославији. После обиласка почасног ешалона ЈНА, Хрушчов је одржао говор где је изразио спремност да се поново нормализују односи и да се успоставе пријатељске везе.¹⁸¹

Делегација Владе ФНРЈ на челу са председником ФНРЈ Јосипом Брозом Титом и делегација Владе СССР-а на челу са Никитом Хрушчовим водили су разговоре од 27. маја до 2. јуна у Београду и на Брионима.¹⁸² Београдска декларација која је усвојена 2. јуна регулисала је питања о међународним и међусобним односима између ФНРЈ и Совјетског Савеза. Циљ је вођене конструктивне политике како би се унапредио дуго очекивани мир на којем би почивала колективна безбедност. Односи међу државама треба да буду по принципу узајамног поштовања и немешања у унутрашње ствари друге државе. Идеолошке разлике и разлике у уређењу држава нису смеле да буду препрека нормализацији односа и узајамној сарадњи. Подстакнута је економска и културна сарадња, а осуђена је пропаганда која изазива мржњу међу народима. Политика коју воде две државе усклађена је са принципима који су изнети у Повељи Уједињених нација, а треба смањити затегнутост у свету.¹⁸³

Културне везе између две државе морале су да се подигну на један виши ниво и зато треба закључити Конвенцију о културној сарадњи, а за потребе што бољег информисања јавила се потреба за склапање Конвенције о информативној служби. Још једна значајна мера била је закључивање уговора за решавање питања држављанства. На тај начин су се остварили услови за заштиту права држављана обе стране, а држављани једне државе имали су право да задрже држављанство које су имали пре доласка на територију друге државе. Две државе које су донеле ову декларацију, обавезале су се да помогну и олакшају сарадњу разних друштвених организација ради слободне размене мишљења искуства о социјализму.¹⁸⁴ Политички емигранти који су корисници азила нису дирани уколико њихова делатност није пропагандна и уколико

¹⁸¹ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama, 1949-1955*, Zagreb 1988, 705-706. str.

¹⁸² Југословенску делегацију сачињавали су: Јосип Броз Тито, председник ФНРЈ; Едвард Кардељ, Александар Ранковић, Светозар Вукмановић-Темпо, подпредседници Савезног извршног већа; Миљко Тодоровић, члан Савезног извршног већа; Коча Поповић, државни секретар за иностране послове ФНРЈ; Вељко Мићуновић, државни подсекретар за иностране послове. Совјетску делегацију сачињавали су: Никита Хрушчов, Члан Президијума Врховног Совјета СССР-а и први секретар ЦК КПСС; Булгањин, председник Министарског савета СССР-а; Микојан, први заменик Председника Министарског савета СССР-а; Шепилов, председник Комисије за иностране послове Совјета националности; Громико, први заменик министра иностраних послова СССР-а; Кумикин, заменик министра спољне трговине СССР-а.

¹⁸³ *Декларација Влада ФНРЈ и СССР*, ДА МСП, ПА, 1955, 336, Југославија, 419084/55, 1-3. стр.

¹⁸⁴ Momir Stojković (prir.), *Balkanski ugovorni odnosi, III tom (1946-1996)*, Beograd 1999, 280-282. str.

не ремети односе између две државе. Закључено је да потреба размене мишљења и искуства може много допринети бољем разумевању и олакшати међусобну сарадњу. Цела декларација је у помирљивом тону који најављује једну нову еру и олакшање за обе стране у вођењу спољне политике, а Титу је омогућено да настави да разрађује своју политику еквидистанце.¹⁸⁵

Нема сумње да је Хрушчов желео у будућности да поново стави Југославију под окриље социјалистичког блока и да је приближи Варшавском пакту. Из америчке амбасаде су 3. јуна поручивали да су задовољни што је Совјетски Савез признао југословенску независност као што су то радиле Сједињене Државе. Ајзенхауер је изјавио да се Американци и даље интересују за наставак сарадње са Југославијом без обзира на то што она жели да остане неутрална. У штампи је објављено да ни Југославија не жели да ослаби везе са пријатељима на Западу, али је хваљена њена одлучност да се не приближи комунистичком блоку. Овим вестима Американци као да су желели да покажу да је Југославија у стању да делује на све комунистичке земље и да Совјетски Савез није свемоћан. У листу „Вашингтон пост“ се наводи како Београдска декларација није донела ништа ново у југословенској спољној политици, осим што јој је Совјетски Савез признао неутралан став. Главна порука декларације је да Тито није ничији сателит. Међутим, неки делови декларације били су супротни ставовима САД-а, а посебно су били незадовољни подршком Југославије Кини по питању острва Формозе (Тајван), јер на тај начин нису водили рачуна о интересима Запада. Државни секретар Срђан Прица је 6. јуна објаснио амбасадорима САД-а, Велике Британије и Француске¹⁸⁶ да су разговори завршени и упознао их са одлукама Београдске декларације. Рекао им је да су Совјети забринути да ће претрпети агресију од стране Запада и да нису спомињали ништа о стварању низа неутралних држава у Европи. На Балкански савез Совјети нису имали примедби, осим што су изразили жељу да Бугарска уђе у савез, али је Тито то одбио. Представници владе и Конгреса у САД-у имали су подељено мишљење по питању односа према Југославији. Једни су сматрали да треба заузети чвршћи став у односу са Југославијом и обуставити давање помоћи, док су други сматрали да треба наставити са помагањем како би постала пример другим сателитима шта треба да раде. Ајзенхауер је предложио да се Југославији да помоћ у износу од 40,5 милиона долара, као и војна помоћ. За

¹⁸⁵ Декларација Влада ФНРЈ и СССР, ДА МСП, ПА, 1955, 336, Југославија, 419084/55, 4-5. стр.

¹⁸⁶ Амбасадори Ридлбергер, Робертс и Куле

додељивање помоћи био је и амбасадор Ридлбергер, који је после састанка у Београду допутовао у САД и коментарисао је да се ништа није променило у односу Југославије према САД-у.¹⁸⁷

Америчка штампа је доносила углавном исте закључке о југословенско-совјетским разговорима, а то је да Запад нема разлога да буде забринут због онога што се десило у Београду. Само неки ретки листови негативно су оценили разговоре и оптуживали Југославију да ће се у будућности приклонити политици Совјетског Савеза. У листовима је писано да има наде да се створи боља атмосфера за разговоре између САД-а и Совјетског Савеза. „Њујорк тајмс“ је доносио вест да Хрушчовљев говор на аеродрому у Батајници није примљен са одушевљењем са југословенске стране јер је задирао у партијска и идеолошка питања. Уколико би Совјетски Савез наставио са мирољубивом политиком, то би довело до гашења војних савеза укључујући и НАТО пакт, а исту судбину би доживео и Балкански савез. Писано је и о расправама у Конгресу о томе да ли треба наставити са давањем економске помоћи Југославији. Уредници неких листова су критиковали поједине конгресмене јер су се противили давању помоћи, а неки новинари који су боравили у Југославији су чак са симпатијама писали о Титу. Скоро сви магазини објављивали су фотографије које су снимљене током посете совјетске делегације, а коментари су углавном били благонаклони. Из свега овог се може закључити да посета совјетске делегације није у свим листовима оцењена негативно, већ углавном равнодушно, а негде и са надом да ће такви разговори моћи да се воде и између Совјетског Савеза и Сједињених Држава.¹⁸⁸

Београдска декларација дала је шансу Југославији да заузме независнији став и шансу да се повеже са другим независним државама у Азији и Африци. Она је од сателита постала битан фактор на политичкој сцени. Важност која јој је придавана види се из позива који је упутила совјетска делегација Титу да посети Совјетски Савез. Титова политика дозволила је држави да игра улогу која је много већа од њене реалне снаге, али та њена нова улога омогућила јој је у будућности окупи државе чији интерес није био ни у једном хладноратовском блоку.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 206-213. str.

¹⁸⁸ *Извештај о писању америчке штампе о Совјетској посети Београду и другим питањима, за период од 20. маја до 15. јула*, ДА МСП, ПА, 1955, 58, САД, 49878, 16. јул 1955, 1-7. стр.

¹⁸⁹ Lorejn Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2003, 226-228. str.

6.3 Амбасадорска конференција у Београду

Конференција је одржана од 24. до 27. јуна 1955. године у Београду и тада су показана сва супротна становишта између Југославије и САД-а, Француске и Велике Британије. На тој конференцији је дошло до разматрања међународне ситуације и разматрани су даљи односи Југославије према три наведене државе. Тито се залагао да дође до овог састанка ради информисања о начину употребе војне помоћи и да би се говорило о југословенским војним плановима.¹⁹⁰

Југословенска влада је службено обавестила три владе о току догађаја са совјетском делегацијом приликом посете Хрушчова Југославији. Разматрана је разлика између југословенске мирољубиве коегзистенције и совјетског виђења спољне политике. Југославија је била и даље заинтересована највише за економску сарадњу са Американцима и њеним савезницима, јер је трипартитна помоћ истицала за 1955. годину, а за 1956. годину помоћ су предвиђале једино Сједињене Државе.¹⁹¹ Југославија је била спремна да прича и техничким питањима и набавци војног материјала, али је и даље одбијала сарадњу са НАТО пактом. Показана је спремност да се одрже и разговори војних званичника на највишем нивоу ако се дипломате договоре о дневном реду конференције.¹⁹²

Ридлбергер се жалио да југословенска влада не даје прецизне војне планове и да зато влада САД-а није у стању да утврди висину војних средстава које треба да упути у Југославију. Други проблем је тај што се не зна распоред југословенских трупа које су померене на исток и југ земље, што није по плану Американаца. Југословенски војни органи одбијали су да дају тачне податке америчким војним званичницима. Ридлбергер је подсећао на Програм за узајамну одбрамбену помоћ и војни споразум између САД-а и Југославије, који је постигнут 1951. године да се дају основне информације приликом промене војног плана. Државни подсекретар Срђан Прица је изјавио да Југославија није спремна да поштује планове који би угрозили њену мирољубиву политику. Он је предложио сазивање Конференције кредитора како би дошло до конверзије југословенских дугова.

¹⁹⁰ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 213-214. str.

¹⁹¹ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama, 1949-1955*, Zagreb 1988, 747-748. стр.

¹⁹² Lorejn Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2003, 227. str.

После конференције, којом су биле незадовољне обе стране, видело се све веће мимоилажење између САД-а и Југославије. Југославија није желела да подлегне притисцима са ни са Запада ни са Истока. Тито је прихватио позив да оде у званичну посету Совјетском Савезу.¹⁹³

6.4 Утицај америчке културе и филма на југословенско друштво

Југословенско друштво, иако социјалистичко и окренуто вредностима које величају социјалну једнакост а одбацују капитализам, почетком педесетих година претрпело је културни утицај са Запада. Филм је омогућавао да се сагледа начин живота људи у САД-у, а Американци су знали да филм могу да искористе у пропагандне сврхе како би што већи број људи заинтересовали за ракош америчког друштва. Преко филма Американци су знали како на један холивудски начин да прикажу милионској публици одређену слику Америке која је неживљени сан сваког појединца. Кинематографија је могла да буде моћно оружје које долази до срца сваког становника и утиче позитивно или негативно на његову свест, у зависности шта јој је циљ. Међутим, филмска пропаганда у САД-у је пре Другог светског рата нападала комунизам, као у филму *Ниночка* из 1939. године. Антикомунистичка пропаганда је за време Другог светског рата привремено обустављена, да би се по окончању рата поново појављивали филмови са антикомунистичком тематиком. У периоду од 1948. до 1954. снимљено је преко 40 филмова са том тематиком.¹⁹⁴

У Југославији је после рата доминирала совјетска кинематографија, али је после 1948. године дошло до промене у биоскопским репертоарима. Тада почињу да буду популарни вестерни, а публика је нашла миљенике међу глумцима као што су Џон Вејн и Гари Купер. Опада интересовање за совјетске филмове, а поједини који нису у складу са друштвеним нормама се и цензуришу. Када је на Трећем пленуму ЦК КПЈ одлучено да се одбаци социјалистички реализам у децембру 1949. године, социјалистичка кинематографија у Југославији је доживела слом. Филм у холивудској продукцији *Бал на води* који је приказан 1951. године доживео је дотад незабележен успех. У периоду

¹⁹³ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 215-219. str.

¹⁹⁴ Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Beograd 2012, 80-82. str.

од 1952. до 1956. године увезено је 325 филмова из САД-а. Ерик Џонсон, који је био председник Америчке привредне коморе, заговарао је да се филм употреби у пропагандне сврхе. Из преговора са њим постављена је основа за потписивање *IMG-a* (*Information Media Guranty*) 1952. године. Тај споразум је омогућио куповину филмова, књига и плоча по повољним ценама. Број купљених филмова у 1954. години је био 53, док је 1955. године купљено 92 америчка филма. Доста тих филмова приказује како је живот у САД-у раскошан, а могли су се видети богатство и снабдевеност продавница, раскошне куће са базенима, добри аутомобили и слично. Публика која је гледала ове филмове желела је исто тако да проживи све то што је створено у Холивуду.¹⁹⁵

Да би филм добио дозволу за приказивање, морала је да га прегледа Савезна комисија за преглед филмова. Нису смели да се приказују филмови који су против друштвеног уређења у Југославији или који вређају част југословенског или другог народа.¹⁹⁶ Први југословенски филм који је рађен по угледу на америчке вестерне био је *Ешалон доктора М.* из 1955. године чији је творац био филмски редитељ Живорад Жика Митровић.¹⁹⁷

6.5 Емигранти и исељеници

Југословенска политичка емиграција на територији Сједињених Држава имала је осигуран азил. Емигранти су могли несметано да врше непријатељску пропаганду против државног уређења које је владало у Југославији. Пошто су били чести напади на југословенско руководство у појединим медијима, затражено је да се америчка влада огради од радио компанија које ово допуштају. Рађено је и на томе да се дозволи конзулима да утичу на та лица да промене свој став.¹⁹⁸

Велике исељеничке колоније налазиле су се у државама Охајо и Пенсилванија и смештени су углавном у градовима Питсбургу, Кливленду, Њујорку, Њу Џерзију и другим градовима. Исељници су подељени у националне организације међу којима влада велика нетрпељивост. Изузетак су биле словеначке организације где не влада

¹⁹⁵ Isto, 84-89. str.

¹⁹⁶ Isto, 96. str.

¹⁹⁷ Isto, 133. str.

¹⁹⁸ *Питање наше политичке емиграције у САД*, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418182, 14. јун 1955, 1. стр.

национална нетрпељивост. Од хрватских организација најбројнија је *Хрватска братска заједница* и она је бројала нешто више од 100 000 чланова. Најбројнији су у Пенсилванији, односно у околини града Питсбурга.¹⁹⁹ Словеначки „Прогресивци“ су били пријатељски орјентисани према Југославији, као и католици са којима се могло разговарати. Највише Словенаца се налазило у Кливленду где их се налазило више од 50 000, а у истом граду се налазило и око 25 000 Хрвата. Ту се налазило 9 словеначких народних домова и 3 хрватска где су се људи скупљали поводом неке културне манифестације, а добијали су помоћ од Исељеничке Матице у Љубљани.²⁰⁰ Међу српском емиграцијом налазила се економска емиграција из Лике, Кордуна и Херцеговине. Било је и четника који су били присталице старог уређења у Југославији. Њих је југословенска влада оптуживала да распаљују шовинизам позивајући се на освету за усташке злочине. Доста српских исељеника је живело у Пенсилванији, Охају и Њујорку.²⁰¹

Према проценама из 1955. године на територији Сједињених Држава живело је укупно око 750-800 000 југословенских исељеника. Југословенска економска емиграција налазила се у савезним државама Охајо, Мичиген, Пенсилванија, Њујорк, Тексас, Калифорнија, Флорида, Питсбург и Њу Орлеанс. У Питсбургу и његовој околини било је смештено око 120 000 исељеника југословенског порекла. У Кливленду, који је центар словеначке емиграције живело је око 60 000 исељеника. У Њујорку и Детроиту је било доста исељеника, а у Чикагу цели квартави су насељени југословенским исељеницима.²⁰² Најважнија српска организација у Сједињеним Државама је *Српски народни савез* чије је седиште у Питсбургу. Организација је издавала лист *Србобран* и бројала је око 20 000 чланова и непријатељски је расположена према режиму у Југославији. Друга значајна српска организација је *Српска народна одбрана* и броји око 2000 чланова. Најбројнија хрватска организација је била већ поменута *Хрватска братска заједница* и издавала је свој лист *Заједничар*. Од словеначких организација треба споменути *Словеначку народну потпору Једнота*, чији је центар био у Чикагу. Издавала је лист *Просвета* и позитивно се односила према Југославији. Друга битна словеначка организација је била *Крањско словенска католичка Једнота* која је издавала свој лист *Американски Словенац* који се штампао у

¹⁹⁹ *Годишњи извештај о исељеништву*, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 417351, 16. децембар 1955, 1-2. стр.

²⁰⁰ Исто, 6. стр.

²⁰¹ Исто, 8. стр.

²⁰² Број исељеника у овим градовима је следећи: Њујорк око 25 000; Детроит око 40 000; Чикаго око 80 000

Кливленду и била је неутрална према режиму у Југославији. Женска прогресивна организација која је била наклонена Југославији звала се *Прогресивне Словенске Америке* и издавала је лист *Енакоправност*. Македнци нису имали тако разгранату мрежу организација у Сједињеним Државама. Поред ових организација постојало је много других које су биле малобројније.²⁰³

Највећи проблем у конзуларним односима са Сједињеним Државама било је питање двојног држављанства. Свака држава је доносила своје прописе о држављанском статусу, а имовинска питања представљала су велики проблем. Дете које се роди на територији Сједињених Држава аутоматски је добијало америчко држављанство, осим ако му родитељи не раде у страним дипломатским мисијама.²⁰⁴

Екстрадиција Андрије Артуковића, бившег министра унутрашњих послова НДХ и једног од стубова усташког режима, била је још један проблем који је требало да се реши. Њему је требало да се суди у Југославији за ратне злочине, али су се његови адвокати борили да до тога не дође. Он није био међународно регистрован као ратни злочинац, а бранили су га поједини католички кругови. Питање његовог изручења постало је актуелна тема дуги низ година.²⁰⁵

6.6 Амбасаде и конзулати

Конзуларни односи између САД-а и Југославије током 1954. и 1955. године одвијали су се на основу већ раније закљученог уговора. Они су регулисани на основу Трговинског уговора између Србије и Сједињених Држава из 1881. године и Конвенције која је одређивала привилегије и права конзуларних агената. За конзуларне послове ФНРЈ у Сједињеним Државама била су задужена три генерална конзулата ФНРЈ и један конзулат. Један генерални конзулат се налазио у Њујорку и он је био задужен за територију 22 државе Нове Енглеске, Југ САД-а и за главни град Вашингтон. Овај конзулат контролише и рад конзулата у Питсбургу, где се налази почасни конзул. Други је генерални конзулат у Чикагу и он је задужен за 15 држава Средњег Запада и за Тексас. Трећи је генерални конзулат у Сан Франциску, који је

²⁰³ Матици исељеника Македоније, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 49206, 13. август 1955, 1-2. стр.

²⁰⁴ Питање двојног држављанства, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418183, 14. јун 1955, 1. стр.

²⁰⁵ Питање екстрадиције Артуковића, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418545, 5. октобар 1955, 1. стр.

постојао и раније, али је обновљен 1951. године. Овај конзулат је задужен за 11 држава Запада и Пацифичке обале, Аљаском и Хавајима. Амбасада ФНРЈ у Вашингтону није вршила конзуларне послове.

Конзуларне послове САД-а у ФНРЈ обављало је конзуларно одељење Амбасаде Сједињених Држава у Београду и конзулат у Загребу који је имао власт на територији Хрватске, Словеније и Босне и Херцеговине. Под његову власт долазио је и вице-конзул у Сплиту. Амбасада САД-а се по питању конзуларних послова обраћала југословенским властима искључиво дипломатским путем.

Конзулати ФНРЈ у Сједињеним Државама имали су пропагандне задатке и одржавали су контакте са исељеницима. Конзулати су до децембра 1954. године реализовали преко хиљаду оставинских предмета у износу од 3 665 000 долара. Југословенско руководство је улагало велике напоре у стручно усавршавање конзула да би били у стању да обављају своје дужности. Судови у САД-у су у већини случајева признавали наследна права југословенским грађанима.²⁰⁶ Велики број југословенских грађана је добијао америчко држављанство, а да није изгубио југословенско држављанство, па се услед тога јављају двојна држављанства која стварају проблеме приликом правних и имовинских питања. Амерички држављани су у повлашћеном положају када су у питању власништва над непокретностима, јер су им уговором из 1881. године загарантована национална права да могу да наслеђују и отуђују имовину. Амбасада САД-а у Југославији има и свој политичко-пропагандни задатак, економске и друге функције. Америчка виза није гарантовала право боравка на територији САД-а, већ су о томе одлучивали погранични органи, јер је сваки странац био дужан да се региструје код власти.²⁰⁷

Визе на дипломатске и службене пасоше у САД-у су се издавале после попуњавања 3 упитника и давања 6 фотографија. За обичне пасоше морало је да се иде у Амбасаду на испитивање о циљу пута, а тражени су и отисци прстију.²⁰⁸

Од 1948. године Американци су стално повећавали број својег особља у дипломатској служби у својој Амбасади у Београду, а највише у недипломатској служби. Југословенске власти су настојале да утичу да се број особља ограничи.

²⁰⁶ *Конзуларни односи између ФНРЈ и САД*, ДА МСП, ПА, 1954, 82, САД, 417918, 27. децембар 1954, 1-2. стр.

²⁰⁷ Исто, 4-5. стр.

²⁰⁸ *Сједињене Америчке Државе*, ДА МСП, ПА, 1955, 58, САД, 418188, 15. јун 1955, 1. стр.

Чланова дипломатског особља је током 1954. године било највише тридесет девет, а у јулу месецу 1955. године тридесет четири. Официри из војне мисије су током 1954. године пребачени на листу недипломатског особља, па је зато приметно смањење. Број људи који сачињавају недипломатско особље 1954. године, а држављани су Сједињених Држава је сто двадесет и једно, док је тај број у јулу 1955. године сто осамнаесторо.²⁰⁹

²⁰⁹ *Бројчано стање особља у Амбасади САД и конзулата*, ДА МСП, ПА, 1955, 58, САД, 412114, 8. септембар 1955, 1. стр.

ЗАКЉУЧАК

Југословенска спољна политика пролазила је почетком педесетих година кроз многа искушења, а Сједињене Америчке Државе одиграле су значајну улогу у опстанку Југославије. Југословенска држава запала је у кризу после сукоба са Информбироом 1948. године и морала је да сачува своју независност коју је стекла после Другог светског рата. Блоковска подела света је најпотпуније извршена у Европи, а центар дешавања се вртео око две суперсиле, Совјетског Савеза и САД-а, које су настојале да под своје окриље привуку што више савезника како би имале пресудан утицај у могућем сукоба два блока. Друга битна ствар за светску доминацију јесте био програм нуклеарног наоружања које све више добија на значају. Југославија на челу са Титом је покушавала у таквој ситуацији да спасе своје економске интересе, среди унутрашње проблеме, ојача војску како би се супроставила могућим претњама од Совјетског Савеза и његових сателита. Помоћ која је добијана од Сједињених Држава била је кључна за испуњење тог циља, а за узврат Југославија је требала да послужи као пример другим совјетским сателитима да је могуће опстати и ако се изађе из совјетског блока.

Американцима није био циљ да промене друштвено уређење, нити су мислили да је нешто тако могуће, а то би у потпуности упропастило њихову „стратегију клина“. Југославија је била поносна на свој пут у социјализму, а друге социјалистичке земље у Источној Европи, које су јој замерале због њене политике, сматрала је обичним послушницима СССР-а и њеним сателитима. Партија је морала да буде добро организована и јединствена, а њеном јединству доприносило је и залагање Јосипа Броза Тита и југословенског руководства да сузбију сваки покушај самосталног иступања неког појединца чији би поступци угрозили положај партије. Тако је из политичког живота отишао Милован Ћилас који се залагао за демократизацију државе. Американци нису желели да се мешају у сукобе међу југословенским руководством, али су знали да ће после његове смене вероватно почети да слаби веза са Западом. Неповерење је увек било присутно између две државе, али их је заједнички циљ, а то је заштита од агресије са Истока, упућивао на сарадњу.

Економски односи најбоље осликавају у којој кризи се налазила Југославија и колики је у ствари значај економске помоћи за југословенску привреду. Новац који је

позајмљиван, као и бесповратна средства, били су од велике помоћи за државу, а кредити и задужења у банкама били су редовна појава и током 1954. и 1955. године. Велики допринос у помоћи давале су и поједине хуманитарне, исељеничке и лутеранске протестантске организације, али и многи појединци. Увоз хране, пре свега пшенице, је у гладним и сушним годинама омогућавао да се прехрани становништво, а помоћ у сировинама је подстицала развијање индустрије и привредни успон. Отваране су фабрике које су могле да запосле велики број људи, техничка помоћ је обезбеђивала опрему којом су се снабдевале многе установе. Војна помоћ је још једна битна ставка југословенско-америчких односа. Држава је могла да се наоружа оружјем које није било оружје прве борбене линије, али је омогућило да се знатно поправи одбрамбена способност. Најзначајнији вид ове помоћи био је у новцу, а поред тога стизали су авиони, тенкови, пешадијско наоружање и радарска опрема. Американци су све ово радили плански, јер су очекивали да би им ова инвестиција помогла да остваре своје стратегијске планове у Европи у случају да су њени интереси угрожени. Поред Сједињених Држава, помоћ је добијана и од Велике Британије и Француске, па је носила трипартитни карактер.

У САД су одлазила многа југословенска војна и цивилна лица на усавршавање, а добар део југословенских исељеника је живео у Сједињеним Државама. Међу њима је било и четничких и усташких емиграната (нпр. Андрија Артуковић), као и присталица бившег међуратног режима у Југославији. То су све били непријатељи ФНРЈ који су нашли азил и чија је екстрадиција представљала оптерећење за ове две државе.

Југославија је увек подсећала Американце да неће подржавати неке ставове капиталистичких земаља, јер се њихова начела косе са социјалистичком праксом. Тако није било могуће да Југославија уђе у НАТО пакт чији је главни циљ борба за интересе капитализма, а против комунизма. Војна сарадња са Грчком и Турском могла је да се оствари само у случају да регион буде угрожен или једна од потписница Балканског савеза, али овај савез никако није смео да служи интересима НАТО-а. Титова тежња је била да се увек одржи нека равнотежа да се Американци не би превише мешали у југословенску политику. Дакле, војно ангажовање југословенских снага заједно са Западом је било могуће само у крајњем случају, ако би био угрожен сам опстанак државе. Американци су учествовали и у постизању договора приликом решавања кризе око града Трста. Морали су да воде рачуна о интересима Италије чији су били савезници преко НАТО пакта. Криза је кочила нормалну сарадњу Југославије са Грчком

и Турском приликом склапања Балканског савеза, али је представљала проблем у нормалном функционисању односа са Американцима и другим земљама на Западу, јер су користили кризу као вид притиска на Југославију. Америчке и британске војне јединице су се налазиле у Трсту и старале су се да обезбеде ово подручје како не би долазило до комешања између Југославије и Италије. Сами Американци су одиграли кључну улогу у постизању Меморандума о сагласности који је постигнут 5. октобра у Лондону. Преговарачка моћ Југославије је била већа, а Италијана су морали да попусте пред притисцима САД-а, Велике Британије и Француске.

Хрушчовљева посета Београду била је прави шок за Американце и бацила је у сенку потписивање Варшавског пакта. Највећи страх за Американце је био договор Југославије и Совјетског Савеза о стварању неутралних држава које ће чинити тампон зону између Запада и Истока, а које би служиле интересима СССР-а. Али када је посета завршена, то је у америчкој штампи представљено као победа самосталног пута у социјализам који је заговарала Југославија. Стварност је била другачија, јер је Хрушчовљева посета поделила Конгрес по питању да ли да се настави са давањем помоћи Југославији. Председник Ајзенхауер се залагао за то да се настави са додељивањем помоћи, а из Југославије су поручивали да састанак са совјетском делегацијом не значи повратак под окриље совјетског блока, иако је то Хрушчов желео. После 1955. године помоћ САД-а Југославији настављена је у смањеном обиму, а Титова политика немешења у хладноратовска дешавања најавила је почетак једне нове ере у спољној политици.

Политика еквидистанце могла се остварити само нормализацијом односа са оба блока. Мисије Роберта Марфија и Џона Фостера Далеса у другој половини 1955. године имале су за циљ да испитају услове за даље давање помоћи. Тада је и војна помоћ ушла у завршну фазу, јер је и даље рађено на подизању одбрамбене способности земље, а економска политика била је и даље везана за Запад. Нова орјентација југословенске политике усмерила је према новоослобођеним земљама Азије и Африке. Када се Југославија кандидовала у децембру 1955. године за несталног члана Већа безбедности Уједињених нација добила је подршку Сједињених Држава и Совјетског Савеза. Американци су знали да повратак Југославије у совјетски блок више није реалност, и да не може постати више савезник Совјетског Савеза.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

Необјављена архивска грађа

-Архив Југославије, Београд:

-фонд 837 (Кабинет Председника Републике)

-Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије, Београд:

-Политичка архива (Сједињене Америчке Државе, Југославија)

-Строго поверљива архива (Сједињене Америчке Државе)

Објављена архивска грађа

-Momčilo Pavlović (prir.), *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983*, Beograd 2009.

-Momir Stojković (prir.), *Balkanski ugovorni odnosi, III tom (1946-1996)*, Beograd 1999.

-FRUS, 1949. Volume V, Eastern Europe; the Soviet Union

-FRUS, 1950. Volume IV, Central and Eastern Europe; The Soviet Union

-FRUS, 1952-1954, Volume VIII, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean

-FRUS, 1955-1957. Volume XXVI, Central and Southeastern Europe

Синтезе и монографије

-Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama, 1949-1955*, Zagreb 1988.

-Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000.

- Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Beograd 2012.

-Bojan Dimitrijević, Dragan Bogetić, *Tršćanska kriza 1945-1954. Vojno-politički aspekti*, Beograd 2009.

- Џон Луис Гедис, *Хладни рат. Ми данас знамо*, Београд, 2003.

- Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd, 2014.

-Александар Животић, *Вашиingtonска конференција 1951. Југословенско приближавање САД*, Београд 2015.

- Ivan Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji, 1951-1958*, Podgorica, 2006.

-Lorejn Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Београд 2003.

- Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948-1965*, Београд 1996.

- Ranko Petković, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet: spoljna politika Jugoslavije, 1945-1985*, Zagreb, 1985.

- Предраг Симић, *Тито и НАТО: успон и пад друге Југославије*, Београд, 2008.

Докторске дисертације

-Милан Ј. Игрутиновић, *Југословенско-амерички економски односи (1954-1968)* (докторска дисертација), Београд 2018.

-Ivan Laković, *Vojni odnosi Jugoslavije i SAD 1948-1961. godine* (doktorska disertacija), Београд 2012.

Зборници радова

-*Југославија у Хладном рату. Прилози истраживањима*, зборник радова, Београд 2010.

- *Spoljna politika Jugoslavije 1950 – 1961*, zbornik radova, Београд, 2008.

- *Velike sile i male države u hladnom ratu: slučaj Jugoslavije*, zbornik radova, Београд, 2005.

Датум предаје: _____

Комисија:

Коментар:

Датум одбране: _____

Оцена _____ (___)